

HERINNERINGEN VAN DE OUDE GARDE

VERZAMELD DOOR
H. S. S. EN J. H. KUYPER

The Library

SCHOOL OF THEOLOGY
AT CLAREMONT

WEST FOOTHILL AT COLLEGE AVENUE
CLAREMONT, CALIFORNIA

C. 6

Herinneringen v. d. Oude
Garde

H. van J. H. Kuyper

Standaard-Serie

VI

479
K8
K8

HERINNERINGEN VAN DE OUDE GARDE

AAN

DEN PERSOON EN DEN LEVEN SARBEID

VAN

DR. A. KUYPER

VERZAMELD EN VAN TOELICHTING VOORZIEN

DOOR

H. S. S. KUYPER

EN

J. H. KUYPER

W. TEN HAVE — 1922 — AMSTERDAM

HERINNINGS-
VAN
DE OULDE GARDE

1791-1800

DE A. KUYPER

DE A. KUYPER

H. S. KUYPER

J. H. KUYPER

DE A. KUYPER

AAN

PROF. DR. H. H. KUYPER

EN

MEVROUW C. M. J. KUYPER-HEYBLOM

WIER VRIENDELIJKE GASTVRIJHEID ONS
IN STAAT HEEFT GESTELD DEN ARBEID
AAN DIT BOEK BESTEED TE HUNNEN
HUIZE TE VOLBRENGEN.

1911

FROM DR. H. H. KUTYER

EN

MISSISSAUGA, ONT. (KUTYER-1911)

WITH VERNER'S AND WILSON'S

IN GREAT BRITAIN (KUTYER-1911)

AND THE FOUR PARTS OF THE

WORLD OF VERNER.

TER INLEIDING.

In *De Levensavond van Dr. A. Kuyper* gaven wij voorzoover ons dit thans mogelijk was, onze persoonlijke herinneringen aan de laatste jaren des levens van onzen vader.

Het boek, dat wij nu onze lezers aanbieden, heeft een ander karakter en een ander doel.

Het bevat geen persoonlijke herinneringen van ons of van een der andere kinderen van Dr. Kuyper. Den tijd, om die herinneringen te boek te stellen, achten wij althans nog niet gekomen. Maar uitsluitend herinneringen van vrienden en bekenden, die persoonlijk met onzen vader in aanraking zijn geweest, niet in zijn levensavond¹⁾, maar in de dagen zijner kracht.

Uitteraard behooren deze vrienden en bekenden allen tot de ouderen. Vandaar dat wij ons boek noemden: *Herinneringen van de Oude Garde*.

De jongeren oogsten wel de rijke vrucht van wat Dr. Kuyper in zwaren strijd en hard n arbeid voor hen verworven heeft, maar zij hebben niet meer het contact met zijn persoon en den groei van zijn levensarbeid gehad. Zij hebben hem niet *zien* worstelen en werken.

De Oude Garde heeft dit wel. En daardoor bewaart zij een schat van herinneringen, die binnen afzienbaren

---

¹⁾ Op blz. 90 meenden wij te dien opzichte ééne uitzondering te moeten maken.

tijd uiterst moeilijk te bemachtigen, zooal niet voor goed verloren zal zijn.

Herinneringen, die niet alleen haar waarde hebben voor het beter begripen van den persoon en den levensarbeid van Dr. Kuiper, maar ook voor de kennis van den wederopbloei van het Calvinisme in Nederland, die met dien persoon en dien levensarbeid zoo nauw verbonden is geweest.

Deze overwegingen deden ons besluiten aan het verzoek van den heer W. ten Have te Amsterdam, om zulke herinneringen in te zamelen en uit te geven, te voldoen.

Het 50-jarig *Standaard*-jubileum op 1 April 1922 leek hem en ons en ook de Directie en Redactie van de *Standaard* zelve een geschikte aanleiding, om onze verzameling op dezen vierdag te doen verschijnen. En daarom hebben wij, behalve de herinneringen aan Dr. Kuipers arbeiden voor de *Standaard* (blz. 184 tot 189) nog een extra bijdrage — van een daartoe gerechtigd lid der oude garde — betreffende de wordingsgeschiedenis van de *Standaard* aan onze verzameling toegevoegd.

Wij betuigen onzen vriendelijken dank aan allen, die ons een bijdrage hebben toegezonden, dikwijls vergezeld van zoo hartelijk en waardeerend schrijven over ons werk voor deze verzameling.

Zij, en ook onze lezers, hebben recht op een enkel woord van rekenschap over onzen arbeid.

Niet alle bijdragen die wij ontvingen, hoe aardig en interessant op zichzelf ook, waren geschikt voor ons boek. Ten deele hebben wij deze bijdragen aan de inzenders teruggezonden, ten deele ook bewaard. Wat thans nog niet de moeite waard lijkt om gepubliceerd te worden, kan in later dagen belangrijk blijken.

Ook hebben wij niet alle bijdragen in haar geheel kunnen opnemen. Want van enkele deelen van sommige bijdragen gold 't zelfde, wat wij hierboven schreven.

De bijdragen, of gedeelten van bijdragen, die niet in dit boek voorkomen, zijn dus niet verloren; ~~zij~~ blijven bewaard tot later gelegenheid.

En ten slotte is het ons niet wel mogelijk geweest, alle bijdragen letterlijk op te nemen. Hier en daar hebben wij wel eens — duidelijkheids-, juistheids- of schoonheidshalve — iets aan de bewoording moeten veranderen. Toch deden wij dit, ten einde het eigenaardig karakter der bijdragen te bewaren, zoo min mogelijk. En onze veranderingen golden uitsluitend den vorm, nooit den inhoud der bijdragen. Wij verbeterden den vorm, opdat de inhoud te beter door den vorm zou uitstralen.

De beste rangschikking voor deze „herinneringen” leek ons de chronologische, al is het bij bijdragen, die over meerdere jaren liepen, niet altijd mogelijk geweest, dien regel stipt te volgen.

Tusschen de tekst plaatsten wij, waar dit ons noodig of wenschelijk leek, een korte mededeeling.

Alle noten zijn door ons toegevoegd.

Volledig zijn deze „herinneringen” niet.

Ten eerste hebben eenige leden der Oude Garde, die ons een bijdrage beloofden, niettegenstaande onzen herhaalden oproep in de *Standaard*, hunne belofte niet gehouden; of eindelijk vervuld, toen het te laat was, om hunne bijdrage nog in ons boek te plaatsen.

En ten tweede zijn er ook leden van de Oude Garde, die, de kostbare herinneringen, die zij bewaarden, liever niet in onze verzameling gepubliceerd zagen.

Een gevoelen, dat wij natuurlijk eerbiedigen, al doet het ons leed, dat onze verzameling niet zoo volledig is, als zij anders had kunnen zijn.

Maar al is het dus op verre na geen *volledig* beeld van Dr. Kuypers persoon en levensarbeid, dat in deze „herinneringen” tot u komt, toch hebben ze o. i. ook zoo hare waarde.

Dezelfde waarde als de fragmenten van een standbeeld, die, hier en daar verspreid en bedolven, worden bijeenverzameld en saâmgevoegd.

Want, mits de fragmenten door belangrijkheid en aantal de moeite waard zijn, kunnen zij goeden dienst bewijzen, om ons een voorstelling te geven van wat het beeld eenmaal in zijn geheel geweest is.

Het beeld van Dr. Kuiper staat gestempeld in de ziel van het Nederlandsche volk. Niet in de breedte, maar in de diepte.

Zijn levensarbeid heeft niet ons volk in zijn vollen *omvang* beïnvloed, maar wel in zijn volle *diepte*. Niet horizontaal, maar wel verticaal is zijn invloed „overal” terug te vinden.

En in dat opzicht zijn de hier volgende „herinneringen” wél volledig. Als in een veelstemmig koor spreken hier stemmen uit alle rangen en standen der maatschappij. De geleerde en de arbeider. De predikant en de onderwijzer. De dienstbode en de dame van goeden huize. De kunstenaar en de journalist. De gezant en de burgemeester. De schoone taal van den stylistisch geschoolde naast het naïef geluid der kleine luiden.

Veelzijdig als het leven van Dr. Kuiper was, zijn ook deze herinneringen.

Zingen zij alle zijn lof? Neen, niet alle. Ook de stem der critiek meenden wij in dit veelstemmig koor te moeten laten weerklinken.

Zij klinke niemand als een wanklank, maar drage er het hare toe bij de *zuiverheid van toon* van dit boek te verhoogen.

Want de uitgave dezer herinneringen bedoelt niet de *verheerlijking* maar wel een zooveel mogelijk *juiste weergave* van het beeld, dat Dr. Kuyper heeft nagelaten in de harten van hen, die hem in zijn beste jaren hebben gekend en liefgehad.

H. S. S. KUYPER.

J. H. KUYPER.

Bloemendaal, Februari 1922.

VROEGSTE HERINNERINGEN.

OMSTREEKS 1850.

De vroegste herinneringen, die wij omtrent Dr. Kuyper hebben kunnen bemachtigen, betreffen zijn bezoeken als knaap of jongeling bij den vromen, gereformeerden tuinman Geldof te Middelburg.

Zelf gedenkt Dr. Kuyper dien naam met eerbied en dankbaarheid in „*De zegen des Heeren over onze kerken*, rede ter inleiding op het gebed voor het samenkomen der gereformeerde kerken in Generale Synode” (te Middelburg op 10 Augustus 1896).

„Als kind heb ik in dit zelfde Middelburg acht spelende jaren doorleefd, en ik beuzelde toen mee van die pas opgekomen „afgescheidenen” als van een te mijden menschensoort, tot ik eens een dier gevaarlijke lieden ontmoette. Hij was tuinman, Geldof was zijn naam, ik weet het nòg na vijftig jaren, en nog staat het beeld voor mij van dien aanminnigen grijsaard, die mij het eerst een sinds nooit uitgewischten indruk gaf van dat Calvinistische wezen, dat straks ook mijn ziele verwinnen zou”. (blz. 19).

Een 73-jarige bloedverwant van dien Geldof, en denzelfden naam dragend, schrijft ons, dat hij zich nog herinnert, dat Dr. Kuyper toen bij baas Geldof aan huis kwam. Des schrijvers leeftijd in aanmerking genomen, is dat niet wel mogelijk. Wel mogelijk is, dat Dr. Kuyper later, als jongeling — ’t zij als gymnasiast, ’t zij als student — in Middelburg gelogeerd heeft, en toen den tuinman Geldof wederom bezocht heeft. Hoe ’t zij, wij willen den tegenwoordigen Geldof ’t woord geven.

. . . „Ik was tuinknecht bij mijn vader op de buitenplaats „Roos en Doorn“, buiten de Noordpoort te Middelburg. En daar op den Legeerweg woonde ook een tuinman, die familie was van mijn vader en ook Geldof heette. Hij was tuinman op de buitenplaats van mej. Zwart. Ik kwam veel bij baas Geldof op bezoek, en daar heb ik Dr. Kuyper ontmoet in zijn jongelingsjaren. Hij kwam veel in den moestuin. Hij wist wel, dat, als hij baas Geldof daar tegen kwam, deze hem te eten gaf van de rijpe vruchten, appels en peren en perziken en abrikozen en pruimen en druiven, wat er maar was. En dan mocht hij blijven voor het middageten. Want zij hadden hem zoo lief, ja, met de liefde hunner ziel. Nu waren die menschen oud en vroom en zij hadden den Heere en Zijn dienst lief. En als „Kuipje“ — zoo noemden zij hem — aan tafel mede aanzat, dan gingen vader of moeder Geldof vóór in 't gebed, dan lazen zij Gods Woord en praatten er met hem en hun kinderen over. En als die godvruchtige lieden over hun bevindingen praatten, dan zat hij stil naar hen te luisteren. En daar hij dikwijls hun dischgenoot was, heeft hij veel met hen gebeden en gedankt en gezongen. Hij kwam om de lekkere vruchten, en die gaven zij hem van harte gaarne. Maar door Gods bestel brachten zij hem nog iets veel heerlijkers. Zij hebben hem opgevoed voor den hemel. En hij was zoo graag bij hen. Hij was een zeldzaam jongeling in zijne dagen. En als hij wegging, nam de godvruchtige moeder Geldof hem tot zich en waarschuwde hem, zeggende: „Kuyper, jongen, dat de Heere je bewaren moge van de paden der zonde te bewandelen.”

Brigdamme.

J. GELDOLF.

PREDIKANT TE BEESD, 1863—1867.

LEEFTIJD: 26—29 JAAR.

Nog woont te Beesd de heer Adriaan Streef, die Dr. Kuyper als predikant te Beesd gekend heeft.

Niet alleen was de heer Streef zoo vriendelijk zijn persoonlijke herinneringen aan Dr. Kuyper te onzer beschikking te stellen, maar het is ook aan zijne bemiddeling te danken, dat wij twee brieven, door Dr. Kuyper omstreeks dien tijd geschreven, kunnen publiceeren.

„Het eerst”, zoo schrijft ons de heer Streef, „dat we Dr. Kuyper zagen, was toen hij hier op een Goeden Vrijdag als proponent op beroep preekte.

Wat was hij een jonge knappe man toen, met dat golvend, donker haar, en die sprekende oogen, — een zeer sympathieke verschijning op den kansel. Zijn tekst was uit het Johannes-Evangelie, Joh. 19 : 30: *En Jezus, het hoofd buigende, gaf den geest.*” . . .

(Den inhoud van die preek deelen wij liever niet mede, wetende, hoe Dr. Kuyper zich altijd is blijven schamen, dat hij, als dienaar des Woords te Beesd, preeken in modernen geest had gehouden. Evenals Paulus kon hij aan den aanvang van zijn levensarbeid niet anders dan met schaamte en smart terugdenken).

„Ik denk niet, dat één, die hem toen hoorde, ooit die predikatie zal hebben vergeten. 't Was zeldzaam schoon, en de rede zelve en de voordracht. 't Had

buitengewonen indruk gemaakt, en er was maar één stem: „Hij moet beroepen worden” — wat dan ook geschied is.

Bij zijn intrée was de tekst 1 Joh. 1 : 7: „Indien wij in het licht wandelen, gelijk Hij in het licht is, zoo hebben wij gemeenschap met malkander.”

En den daarop volgenden Zondag: „Er is onder den Hemel geen andere naam . . . gegeven, door welken wij moeten zalig worden,” Hand. 4 : 12.

U weet, hij kwam hier als leerling van Prof. Scholten, maar zonder diens deterministische gevoelens beslist te zijn toegedaan, althans volgens mijne en ook wel volgens anderer meening. U weet ook, hoe hij hier vaak de enkele vrome, eenvoudige zielen bezocht, naar mijn meening uit psychologisch oogpunt; en hoe hij door gebed en studie is geworden wat hij geworden is. Hij heeft dat immers zelf beschreven in zijn „Confidentie”?

. . . Mijn broeder behoorde tot zijn eerste aannemelingen. Aan twee hunner en aan mijn broeder gaf hij na de aanneming les in de kerkgeschiedenis, wat geschiedde in de pastorie of ook wel in den tuin. Die uren zij blijven behooren tot de aangenaamste herinneringen van mijn broeder.

Ook herinner ik mij een paar gesprekken van Ds. Kuiper bij een bezoek aan ons met zijn vader — destijds predikant te Leiden — gehouden over economische en politieke vraagstukken, waarover zij in opinie wat verschilden. Nog herinner ik mij 't genot dat ik had in 't luisteren!

. . . Toen Ds. Kuiper beslist rechtsch was geworden, ja vóór den overgang al, leerde hij ons het modernisme, toen nog in zijn opkomst, kennen. Wij — de H. H. Kievits, Udo en ik — lazen met hem de toen verschijnende brochures van Allard Pierson, Réville (destijds Waalsch predikant) en anderen. Ds. Kuiper liet die brochures komen en leende ze ons. Hij droeg de helft der kosten en wij samen de andere helft. Bij belangrijke brochures gebeurde het, dat zij hem Zondagen achtereen de stof ter bestrijding gaven. Hij deed dit, om een tegenwicht te geven aan wie met het Modernisme bekend

raakten. Hij kon niet weten wat de gemeentelieden al lazten, naar hij mij in een gesprek er over zelf verklaarde.

Hij had hier al heel spoedig den naam van buitengewoon knap te zijn. De heer Kievits, Hoofd der toen eenige school hier, een zeer hoogstaand man en Christen, zeide :

„Hij is in de wieg gelegd om Minister van Binnenlandsche Zaken te worden.”

. . . Ook Dr. Römer, destijds predikant in 't naburige Deil, modern, maar toen *de* man in Kerkelijke Besturen, zeide :

„Met dat jonge predikantje van Beesd moet men voorzichtig zijn, want die heeft wat in zijn mars, die belooft wat te worden”.

Hij was een *reuzenwerker*, maar werkte wel onverstandig, d.w.z. heel veel 's nachts.

U weet van de verschijning van 't vlugschrift over artikel 23 (*„Wat moeten wij doen, het stemrecht aan ons zelve houden of den Kerkeraad machtigen?”*) vraag bij de uitvoering van art. 23, toegelicht door Dr. A. Kuyper v. d. m. te Beesd). Hier in Beesd kregen we ook een kiescollege.

De Heer van ons dorp, Graaf van Bylandt van Mariënwaerdt, was niet voor dat nieuwe, maar dat verhinderde niet dat het toch kwam, wat wrijving gaf tusschen Dr. Kuyper en Graaf van Bylandt. Een aristocratisch man, hoog van karakter, in veel een voortreffelijk voorbeeld, maar die wilde, dat men naar zijn inzicht handelde. 't Was toen een andere tijd nog dan nu.

. . . . .

Ik herinner mij nog de samenstelling van dat eerste kiescollege. 's Middags werden de stemmen voor de veertien gemachtigden opgenomen. Er waren nog al herstemmingen, de oproepingsbrieven zouden maar direct worden klaargemaakt en den volgenden morgen verzonden. Dat geschiedde in de pastorie. Wat gaf de dominee toen al blijk van organisatorisch talent! Ik was er 's middags bij geweest en was ook voor den

avond gevraagd benevens de Kerkeraad en nog een paar anderen. De één moest vouwen, de ander de brieven in 't couvert doen enz. Ik behoorde tot de schrijvers, omdat ik toen tamelijk vlug kon schrijven. Ds. Kuyper zei tegen me: „Streef, ge schrijft veel te mooi, ge kunt 't veel vlugger. Als ge *van Dommelen* schrijft, dan moet ge schrijven *van Dom* en dan een schrap, dan begrijpen ze 't wel". We kwamen 's nachts zoowat om drie uur klaar en de brieven werden 's morgens vroeg verzonden, maar niemand voelde zijn oogen zwaar worden.

. . . Er was in dien tijd een Evangelisatie in het moderne Zalt-Bommel, uitgaande van den heer Huyskens, een vriend van mij, die allerlei orthodoxe predikanten deed optreden, en af en toe ook ons uitnoodigde, om die te komen hooren. Ik had al eens onzen Ds. Kuyper voor een spreekbeurt aanbevolen.

„Dan zoudt ge nog eens iets anders hooren" zeide ik. Maar dan zei de heer Huyskens:

„Ja maar, die dominee van jullie is niet rechtzinnig".

Wat ik altijd tegensprak. Toen Ds. Kuyper te Utrecht beroepen werd, geloofde de heer Huyskens tòch, dat ik gelijk had, en vroeg nu, of ik den dominee wilde uitnoodigen.

Ik vond hem op zijn studeerkamer en bracht het verzoek over.

Neen, voor 't oogenblik had hij geen tijd, zat druk te werken aan zijn intréepreek voor Utrecht, die hij al een paar keer had omgewerkt.

„Maar al had ik tijd", zei hij, „dan zou ik nog niet weten of ik 't *mocht* doen. De predikanten van Zalt-Bommel zijn beide waardige, ernstige menschen, en vrienden van me, al zijn ze modern. Ze hebben mij hun kansel aangeboden, en als ik nu *in de Kerk* kan optreden, mag ik dan een kapelletje er naast bouwen?"

Later, in Utrecht zijnde, heeft hij 't toch gedaan. Hij sprak toen over: *O, Israëls Verwachting, ... waarom zoudt gij zijn als een vreemde in den lande en als een reiziger?* Jer. 14 : 8. Wij waren er toen ook bij, en hij reed met ons mee naar Beesd, om bij den heer van Buuren

te logeeren, en den daarop volgende Zondag te Beesd te preeken over: *En ik zag een Engel, houdende het eeuwig evangelie*. (Openb. 14 : 6). Later heeft hij niet meer in Beesd gepreekt.

. . . Wel heb ik hem later nog eens te Utrecht gehoord. 's Morgens Prof. van Oosterzee en 's avonds hem. Beiden hadden denzelfden tekst: het lied van den Wijngaard uit Jesaja, en Ds. Kuyper was 's morgens ook bij van Oosterzee in den Dom".

Ook de heer G. Schelling te Gorinchem — die de goegedachte heeft gehad Dr. Kuyper het portret van Pietje Baltus ¹⁾, als oud vrouwtje reeds, (vroeger was ze nooit te bewegen geweest, een portret van zichzelf te laten maken) toe te zenden, zond ons eenige herinneringen aan Dr. Kuyper uit den tijd, toen hij te Beesd predikant was.

„Enkele jaren geleden", zoo schrijft ons de heer Schelling, „ontmoette ik te Beesd een oud man, die mij vertelde dat hij diaken was, toen Ds. Kuyper te Beesd stond. Veel kon hij zich niet meer herinneren. Ds. Kuyper noemde hij altijd „deschriever" (de schrijver). Als hij op den Kerkeraad kwam, bracht hij altijd een tasch met brieven mede.

Nadat hij den Kerkeraad geopend had, begon hij dadelijk te schrijven, leidde den Kerkeraad, gaf ieder op tijd antwoord, maakte nu en dan een grapje en schreef al maar door. Als de vergadering was afgelopen, pakte Ds. Kuyper zijn tasch weer in en zeide: „goeden avond Broeders, we zijn nuttig en aangenaam bij elkaar geweest."

¹⁾ Het eenvoudige vrouwtje (sinds overleden) met haar beslist geloof, die niet bij den modernen Ds. Kuyper in de kerk wilde komen, en met wie hij daarom dikwijls ging praten, al zeide zij hem ook onge-zouten de waarheid. Zij is in Gods hand een der middelen tot zijn bekeering geweest. Haar portret had een eereplaats op zijn studeerkamer.

Toen Dr. Kuyper minister was, waren de liberalen te Beesd en omstreken zeer op hem verbitterd. Ik ging bij hen rond met de vraag, of zij bij de volgende verkiezing de partij van den vroegeren dominee van Beesd wilden steunen. Zie hier eenige antwoorden, die ik kreeg:

„Schelling, houd op! Toen hij hier stond, heeft hij de kas van 't Nut bestolen. Wat zal hij stelen, nu hij aan de groote geldlâ in den Haag zit.”

„Noem mij als 't u blijft dien naam niet! Men moet dien man zoo diep in den grond wegstoppen als de Utrechtsche Dom hoog is.”

„Die man — die moet verdaan worden!” En toen ik vroeg: „Maar waarom haat je Dr. Kuyper zoo? Heb je wel eens iets van hem gelezen?”, kreeg ik ten antwoord:

„Neen. Maar hij heeft hier één discipel (Ds. Vonkenberg) en daar is al geen huis mee te houden. Wat moet dan zijn meester wel niet zijn!”

Een voormalig inwoner van Beesd, de heer P. H. S. van Krieken, thans te Leerdam, heeft ons mededeelingen bezorgd van zijne tante, die gedurende den tijd dat Dr. Kuyper predikant te Beesd was, als dienstbode in de pastorie heeft gewoond. Ook heeft de heer Van Krieken Pietje Baltus en andere ouden van dagen in Beesd gesproken, die Dr. Kuyper nog gekend hadden.

„Ik wil beginnen met te vertellen, dat toen Ds. Kuyper te Beesd bevestigd werd door zijn vader, deze tot de gemeente heeft gezegd:

„Ik heb in mijn zoon reeds op tienjarigen leeftijd een Calvinistischen geest ontdekt, en die zal er nog wel eens uitkomen ook.” Dit is mij verteld door J. van de Water, die dat zelf gehoord heeft.

Mijn tante heeft niets dan goeds van Ds. en mevrouw Kuyper te vertellen. Het leven tusschen Dominee en mevrouw was zeer aangenaam, en Dominee's levenswandel voorbeeldig.

Hij studeerde soms tot vier uur in den morgenstond,

dikwijls zoo lang, tot mevrouw er een eind aan maakte en hem halen kwam, om toch te gaan slapen. Mevrouw was zeer bezorgd voor hem. Het dienstpersoneel werd altijd binnen geroepen bij het lezen en bidden. Dominee was altijd zeer opmerkzaam, of alles in zijn huis wel in orde was, niets ontging zijn oog. Als hij iets met iemand in de gemeente gehad had, liet hij nooit de zon er over onder gaan, maar ging nog denzelfden avond de zaak weer in orde maken. Hij was zeer ijverig in de gemeente en liet niets onbeproefd, om zijn arbeidsveld ruim te maken, en trok, met kaplaarzen aan, wel een uur ver de modder door, om in het veld zijn volk op te zoeken en te vermanen, dat ze moesten opkomen om Gods Woord te hooren. Zoowel de kerkelijken als de onkerkelijken. Niemand liet hij met rust, maar vermaande hen, op te gaan naar Gods huis.

Zondags stond alle huiselijke arbeid stil. Alles, wat maar eenigszins gelaten kon worden, moest wachten tot Maandag.

Mevrouw was bijzonder lief tegen mijn tante, en was zeer zuinig in de huishouding. Dominee net het tegenovergestelde. Hij liet eens een paar kaplaarzen maken bij den schoenmaker J. van Dommelen. Toen ze hem te klein waren, gaf hij ze weg aan zijn armen ouderling, N. Krul. Dominee was zeer medelijdend met de armen. Hij deelde alles uit, wat hij maar grijpen ovangen kon. Al de appelen en peren, die hij zelf niet noodig had, kregen de arme menschen. Ze mochten in den tuin komen, en dan ging Dominee zelf schud-den aan de boomen, en mochten zij ze in den zak rapen.

... De gemeente hield zeer veel van Ds. Kuyper, vooral in het laatst, toen God zijn hart omkeerde. Nog eer hij Beesd verliet, heeft hij openlijk in de Kerk vergeving gevraagd, als hij in zijn onwetendheid iemand den verkeerden weg gewezen had.

Hij sprak na zijn bekeering veel met allen in huis over de dingen van Gods Koninkrijk.

Toen hij overspannen werd door den strijd over zijn bekeering en te zwaren arbeid, stond hij soms in eens

van tafel op onder het eten, zag omhoog, en begon te zingen Ps. 42 vs. 5:

Maar de Heer zal uitkomst geven,
Hij, die 's daags Zijn gunst gebiedt,
'k Zal in dit vertrouwen leven
En dat melden in mijn lied,
'k Zal Zijn lof, zelfs in den nacht
Zingen, daar ik Hem verwacht,
En mijn hart, wat mij moog' treffen,
Tot den God mijns levens heffen.

en soortgelijke psalmen. Wij waren in dien tijd allen een beetje bang voor hem. Hij was vreeselijk overspannen. Toen liet hij een sproeibad maken in zijn huis, om er met zijn hoofd onder te gaan staan. En ook dikwijls moest Tante hem water over hoofd en handen gieten, tot hij weer wat kalmer werd.

Toen is Dominee naar Engeland gegaan, om wat uit te rusten, en was veel beter, toen hij terugkwam, maar mocht toch nog weinig werken of lezen".

De heer van Krieken zond ons ook een boekje, dat hij over Pietje Baltus schreef. *Korte schets uit het leven van Pieterella Baltus, de geestelijke moeder van Dr. A. Kuyper. Geboren 6 Dec. 1830 — overleden 17 Maart 1914, te Beesd. Met portret.*¹⁾

Aan dit boekje ontleenen wij, met eenige wijziging der redactie, 't volgende:

„Velen van Gods kinderen hadden bij Pietje Baltus een lieflijk tehuis. Onder „oefeningen" in haar huis gehouden, hebben velen genoegelijke uren doorgebracht.

---

¹⁾ Dat portret, het eenige, dat ooit van Pietje Baltus gemaakt is, is hetzelfde, dat bij Dr. Kuyper op den schoorsteenmantel van zijn studeerkamer stond. En het staat er nog als een stille getuige van wat het diepe, vaste geloof eener eenvoudige vrouw in het leven van een groot man vermag. Het portret van Pietje Baltus heeft zijn eigen ereplaats in het Kuyperhuis behouden, omdat de geschiedenis van Dr. Kuyper noch de geschiedenis van het Kuyperhuis te schrijven ware zonder op Pietje Baltus terug te gaan.

Zij was hoogst verblijd, als haar huis maar vol was. En hoewel geen bemiddelde vrouw, heeft zij van het weinige, dat ze had, altijd medegedeeld, en nimmer heeft God haar beschaamd gemaakt.

.... Haar ouders woonden op de heerlijkheid Mariënwaard, eigendom van den Graaf van Bylandt. Haar vader was, toen zij geboren werd, molenaar op den watermolen van Graaf van Bylandt. Geen harer familie bezat de vreeze Gods. Haar echter had de Heere al vroeg indrukken in haar ziel gegeven.... Ze heeft me wel eens verteld, dat wanneer zij met haar broers mee naar het land ging, om aardappels te rooien, ze altijd haar bijbeltje bij zich had, en er haar broer uit voorlas en er met hem over sprak. Zij moest van haar anderen broer en haar ouders hierover dikwijls onaangename woorden hooren, omdat het niet de spijs was, die haar bloedverwanten begeerden. Desniettenstaande ontving zij de genade, hen voortdurend aan den troon der genade te kunnen opdragen.

Ze vertelde me, dat ze zeer onvoldaan was over de dorre bediening des Woords.

In de kerk van Beesd ontving zij niet de spijs, waarnaar hare ziel verlangde. Hoe meer zij er zich tegen verzette, hoe moeilijker haar leven werd. Vooral toen zij niet meer in de kerk wilde komen, begon iedereen samen te spannen, om haar het leven bitter te maken. Het was Graaf van Bylandt ter oore gekomen, dat zij een scheurmaakster was en den predikant en zijn leer in verdenking bracht.

Nadat haar ouders gestorven waren en ze met haar twee broers samenwoonde, werd ze van alle kanten lastig gevallen door personen, die haar gangen bespieden.

.... Toen Ds. Kuyper in Beesd kwam.... en de ronde door de gemeente deed, — want het moet tot schaamte van vele andere predikanten gezegd worden: zijn ijver voor de zaak des Heeren was groot — kwam hij ook bij Pietje Baltus in de buurt. Een buurvrouw vertelde haar: „Pietje, de dominee is in de buurt en zal wel gauw bij u komen.”

Maar Pietje zei: „Ik heb niets met hem te maken”, want ze had gehoord, dat Ds. Kuyper's leer dezelfde was als die van zijn voorgangers. Doch nauwelijks heeft ze die woorden geuit, of ze wordt er krachtig bij bepaald, dat ook Ds. Kuyper een ziel meedraagt voor de eeuwigheid. Toen hij dan ook bij haar binnentrad, was de afkeer voor hem verbroken, en werd hij door haar met liefde ontvangen. Haar werden twee uren gegund, waarin zij hem kon vertellen over de Hope die in haar was, en 't hem zeggen, dat Dominee daar ook deelgenoot van moest worden, wilde hij niet voor eeuwig verloren gaan.

God gaf Pietje zulk een medelijden voor hem in de ziel, dat zij den Heere als een waterstroom mocht aanloopen. Ze vertelde me: „Ik kon hem niet loslaten vóórdat de Heere hem van mijn ziel kwam over te nemen, en ik de vreugde mocht genieten, dat de Heere hem voor Zijn rekening genomen had”.

Zij mocht dan ook, terwijl hij nog in Beesd was, de vreugde smaken, hem te zien veranderen . . . . Na eenigen tijd maakte de Heere haar bekend, dat de dominee een beroep zou krijgen en vertrekken zou, waarheen wist ze echter niet. Een halfjaar daarna ging dominee naar Utrecht . . . . Met leede oogen zag Pietje haar geestelijken zoon vertrekken. Nu bleef ze weer, voor haar gevoel, alleen achter. Tot haar groote blijdschap mocht zij zien, dat haar broer, die op de heerlijkheid Mariënwaard werkte, van richting veranderde en haar geestverwant werd.

. . . . In het laatst van haar leven was Pietje arm. . . . ook Dr. Kuyper heeft zich niet onbetuigd gelaten, en zei, dat ze, als ze iets noodig had, zich gerust tot hem kon wenden.”

Iemand, wier naam wij niet kunnen terug vinden, schreef ons na Dr. Kuypers overlijden:

„Uw Vader kwam in Beesd dikwijls bij mijn ouders aan huis, waar hij de Gereformeerde waarheid leerde kennen. Hoewel ik toen nog een klein meisje was, herinner ik mij dit zeer goed.

Toen hij naar Utrecht vertrok in het jaar 1867, kwam hij bij mijn ouders afscheid nemen. En toen hij allen goeden dag gezegd had, en stond om heen te gaan, wendde hij zich tot mij, legde zijn hand op mijn hoofd en zeide;

„Kind, zal je vroeg den Heere Jezus zoeken? Ik heb Hem niet vroeg gezocht. Maar Hij heeft mij gezocht en ook gevonden”.

Over zijn tijd in Beesd doorgebracht, heeft Dr. Kuyper zelf geschreven in zijn *Confidentie*.

Met groote dankbaarheid, en toch met open oog voor het verouderde in hun standpunt, gedenkt hij den krachtigen stoot, die ouderwetsche, steile Gereformeerden als Pietje Baltus en bovengenoemde „ouders”, bij wie „hij de gereformeerde waarheid leerde kennen”, tot zijn bekeering gegeven hebben.

„Een gemeente werd mij toebetrouwd, waar ik kwam, minder om van het mijne te geven, dan met de stille bede, dat mijn ledig hart door het gemeenteleven verkwikt en gevoed mocht worden. Lange dagen echter werd die hoop teleurgesteld. In de kringen, waarin ik mij bewoog, heerschte, de goeden niet te na gesproken, een streng conservatisme, orthodox getint, maar zonder den echten gloed, gespeend aan geestelijke veerkracht. Er sprak geen stem uit de diepte, geen stem uit de verte der historie in de openbaring van het gemeenteleven. Men had vrede met den gang, zooals die ging. Men wilde van mij ontvangen. Men gaf mij liever niets. Ik hoorde wel, dat er een klein aantal malcontenten onder de kudde school, maar het gerucht sprak van deze betweters eer kwaad dan goed. Dat waren een stuk of wat kittelloorige, hoogmoedige zonderlingen, „die het elken dominé lastig maakten”, en bovendien van zoo onbeduidende maatschappelijke positie, dat men het best deed zich niet aan hen te storen en evenals vorige predikanten voor hen uit den weg te gaan.

Intusschen, daartoe kon ik niet besluiten en met een bevend hart, zooals een jong predikant zulke vuurtjes tegen gaat, klopte ik, op gang van mijn huisbezoek,

ook bij die „fijne”, dweepende lieden aan. Ik werd er verre van innemend ontvangen. Men had wel van de buitenwacht gehoord, dat mijn orthodoxie nog in de geboorte stak, en minder den mensch, dan den waardigheidsbekleeder van een hun niet genegen kerk in mij ziende, zette men zich tegen mij in verweer. Toch stieten deze eenvoudige, zij het ook ietwat geprikkelde, zielen mij niet af. Hier, dat voelde ik, zat tenminste de sleur niet. Hier sprak een overtuiging. Hier had men nog wat rijker voorraad voor het gesprek dan over „mooi weer”, en over „dat die ziek was” en „die zijn knecht was weggezonden”.

Hier was belangstelling in een geestelijke orde van zaken. Bovendien, er was kennis. Ik kon mij met mijn poovere bijbelkennis, die ik aan de akademie opdeed, niet met deze eenvoudige lieden meten. En niet alleen bijbelkennis was er, maar ook kennis van een goed geordende wereldbeschouwing, zij het ook naar oud-gereformeerden trant. Het was mij soms, of ik op de collegebanken mijn talentvollen leermeester Scholten over de „leer der Hervormde kerk” hoorde leeraren, edoch met omgekeerde sympathie. En wat, voor mij althans, de meeste aantrekkelijkheid had, hier sprak een hart, dat een geschiedenis, dat een levenservaring, dat eigen gewaarwordingen en aandoeningen niet slechts had, maar ze ook kende. Dit maakte, dat ik terugkwam. Dat terugkomen wekte genegenheid. Zoo geraakte ik in gesprek. De woordenstrijd nam allengs een einde. Wel deed ik mijn best, om mijn eer als predikant op te houden, maar toch, ondanks mijzelve, voelde ik bij die ontmoetingen meer neiging tot luisteren dan tot spreken, en onwillekeurig merkte ik op, dat na zulk een samenspreking, het prediken op den Zondag beter vlotte. Toch hinderde het mij, dat men zoo stijf op zijn stuk stond. Zooveel inschikkelijkheid als ik betoonde, had, meende ik, op eenige toegevendheid aanspraak. Maar neen, van toegevendheid nooit een zweem. Ik merkte zoo, het was die lieden niet om mijn toegevendheid, maar om den triomf van hun zaak te doen. Ze wisten van geen schikken of plooiën, en al

meer kwam ik voor de pijnlijke keus te staan, van of mij scherp tegen hen te zetten, of onverbiddelijk mee te gaan tot „de volle souvereine genade”, zooals zij het uitdrukten, in beginsel erkend was, zonder dat een plaatsje, hoe klein ook, overbleef door de veiligheidskleppen, waarin ik heil zocht. Welnu, . . . ik heb mij *niet* tegen hen gesteld, en ik dank nog mijnen God, dat ik die keuze deed. Hun taaie volharding is mij de zegen voor mijn hart, het opgaan van de morgenster voor mijn leven geworden. Ik was wel gegrepen, maar had het Woord der verzoening nog niet gevonden. Dát hebben *zij* mij, met hun gebrekkige taal gebracht in dien absoluten vorm, waarin mijn ziel alleen rust kan vinden: in de aanbidding en verheerlijking van een God, die *alle* dingen werkt, *beide* het willen en het werken naar Zijn welbehagen!

Toch, dit gevoelt ge, gaven ze mij niet genoeg. Het denken onzer eeuw is een ander dan het denken van Gomarus, en hun gedachtenwereld was nog letterlijk uit de dagen der Hervorming gestereotypeerd. Hoe mij te helpen! Orthodoxe boeken had ik niet, zag ik nooit, waren mij onbekend. Te Leiden was dit destijds zoo onder de theologische studenten. De rechtzinnige belijdenis was in zoo potsierlijken caricatuurvorm aan ons voorgesteld, dat het voor een student „van kleyne middelen” weelde en verkwisting zou geweest zijn, voor zoo mislukte geschriften zijn geld ten beste te geven. Wel had ik met Calvijn, wel had ik met à Lasco kennis gemaakt, maar hen lezend kwam het nooit in mij op te denken, dat dit nu waarheid was. Mijn hart stond er nog tegen. Ik las en bestudeerde ze voor een historisch vraagstuk, over een formeele kwestie, en scheurde hun kerkelijk inzicht eenvoudig van hun levenswortel af. Mijn proeve van beantwoording der prijsvraag was dan ook een doorgaande bestrijding van het Calvinisme en eer een toenadering tot het Groninger standpunt, dat door zijn teederen zin destijds een aantrekkelijke zijde had voor mijn innerlijk omgezetten, maar nog niet met het licht des Woords bestraalden geest. Nu echter kon ik niet meer buiten

boeken, nu uit de eenvoudige stulp mij een lichtstraal in het oog der ziel was gevallen, moest kennis gezocht.

Gunning trok mij het eerst aan; van hem had ik in Leidsche kringen, door de familie van den Berch van Heemstede wel gehoord. Hij bracht me tot Dr. de la Saussaye's geschriften, dien ik te Leiden wel tweemaal ontmoet had, maar zonder in geestelijke aanraking met hem te komen. Beider geschriften boeiden me in hooge mate, ze waren mij een schakel in mijn ontwikkeling, die ik nooit genoeg kan waardeeren, en toch, al zocht ik het mij diets te maken, ze bevredigden mij niet. Onze vriend en broeder Bronsveld bracht mij, zonder het zelf te weten, tot inzicht hiervan. Hem op een ringvergadering ontmoetend, vroeg ik hem, wat hij meest las, en toen ik op zijn wedervraag, wat ik bestudeerde, de la Saussaye en Gunning noemde, zei hij komisch droogjes, zooals hij alleen dat kan: Zoo! . . . genoeg heb ik er niet aan! Eigenlijk moest ik bekennen, zoo gaat het mij óók. Bezielend, boeiend, wegslepend, maar te relatief, te onvast in de definitie, te vloeiend en stroomend, te gistend en zwevend, om vastheid te geven aan den geest. Gunning vooral gaf mijn geest wel inhoud, trok mijn ziel wel uit haar windselen los, maar het kader voor mijn gedachten had ik toch meer van mijn eenvoudige malcontenten.

Zou wellicht buitenslands de praecisiteit van gedachten-vorm schuilen, die ik ten onzent miste? Wie weet? Het kon beproefd en ik ontbood Martensen, Nitzsch, Lange, Vinet enz. en verslond ze met zeldzaam genot, maar toch ook hier vond ik die hutte in den rotssteen nog niet, die op de rots gefondeerd en uit de rots des denkens gehouwen elken storm belacht en tart. Eerst Calvin zelf ontdekte mij (mee aan de hand van Kohlbrugge's forskgespierre, diepgedachte levenswoorden) die vaste, onbedriegelijke lijnen, wier spoor slechts behoefde geteekend te worden, om tot volledig vertrouwen uit te lokken. Wel bleek mij terstond, dat we exegetisch, psychologisch en historisch verder moesten dan hij kwam, maar toch, hier vond ik de fundamenten, die, den twijfel bannend, in strenglogischen stijl het geloofsgebouw ver-

gunden op te trekken, met het verrassend gevolg, dat de strengste ethiek in zijn practicale binnenkameren heerschte.

En wat bleek nu? Immers, dat die in hun hoek verscholen arbeiders, het mij in hun plat-Betuwsch gezegd hadden, juist zóó als Calvijn het mij in zijn keurig Latijn te lezen gaf. Calvijn zat, hoe misvormd ook, nog in die eenvoudige landlieden, die zijn naam nauwelijks van hooren zeggen hadden, en Calvijn had zóó geleeraard, dat men hem, nog eeuwen na zijn dood, in een vreemd land, in een vergeten dorpske, in een met pannen bevloerd vertrek, met een gewoon arbeidersbrein *begreep!*"

Mej. N. van Buuren te Beesd, kleindochter van wijlen den heer A. J. van Buuren, molenaar te Beesd, heeft de vriendelijkheid gehad twee brieven, door Dr. Kuyper aan haar grootvader geschreven ter publicatie aan ons af te staan.

Ons treft het groote, losse, vlotte, nog jonge schrift, soms met lange, overbodige halen, — zoo heel anders dan het kleine, eenigszins gedrongen, zich tot 't stipt-noodzakelijke-bepalende, sterk-beheerschte, en daarom van ingehouden kracht getuigende schrift der latere jaren.

De eerste brief is uit Londen, geschreven kort na de aanneming van het beroep naar Utrecht. Dus in 1867. De brief is zonder datum, maar blijkens den inhoud geschreven in de maand Juli. Iemand heeft er met potlood opgezet: Juli 1868. Maar dit is een vergissing. De brief is van Juli 1867; en luidt als volgt.

Rev.: Dr. A. KUYPER.

Adres:

37 Southampton-Road
Russel square
London.

W. C.

Maandagavond.

Gij vroegt ~~me~~ den avond voor ik wegging nog om een woordje uit Londen, mijn waarde Vriend!, en al is

mijn tijd hier zeer beperkt, toch heb ik te veel behoefte om mijn hart nog eens naar Beesd te laten gaan, om aan dat vriendelijk aanbod niet te voldoen. Sinds we samen in 't karretje van Asch afreden, heb ik veel doorleefd en snel geleefd — en mijn hoofd zegt het me, dat het een wat krasse toer was, om twee zulke époques in 't leven, een reis en een beroep, op 't zelfde moment te doorleven. Het is me, alsof ik gedeeld ben, alsof een ander in die quaestie van 't beroep betrokken is geweest, en toen ik vanmorgen toevallig in een Hollandsche courant mijn besluit tot aanneming zag meegedeeld, was het me of ik las van een ander en of alle rapport tusschen mijn persoon en die daad geheel verbroken was. Och! Gij zult dat wel begrijpen. Zulke levensmomenten doen sterk aan, brengen heel 't gemoedsleven in spanning — men leeft zulke dagen op een heilige hoogte, waarbij de zelfzucht en bekrompenheid tot een minimum terugzinkt. Eindelijk ziet men met 't zielsoog 't gestarnte, dat als bode Gods met zijn schijnsel ons den weg wijst dien we gaan zullen. We gehoorzamen, we volgen — maar om den weg te vinden, moeten we eerst weer naar omlaag — de weg tot onze bestemming is geen zweven door wolken, maar een wandelen gelijkvloers. En nu is voor mij dat gelijkvloersche op eens een zoo geheel ander tafereel, waar alles me afleidt, waar ik mezelf verlies en waar ik ongelukkigerwijs met allerlei tegenwoordigheid te worstelen heb.

Daarom meen ik zoo wat ik zeg, dat ik behoefte had om eens naar Beesd te gaan met mijn gedachten. Ik begrijp wel hoe 't daar zijn zal — men zal mijn besluit zeer natuurlijk gevonden hebben — en hoe na ik er aan toe ben geweest om finaal af te wijzen, zal misschien niemand vermoeden. De vrij eenparige meening dat ik spoedig toch met een ander beroep zou te worstelen ¹⁾ (hebben) en bij voortdurende afwijzing voor

---

¹⁾ Dat „met iets worstelen” is een typische uitdrukking van Dr. Kuyper gebleven, die wij hem nog tot laat in zijn levensavond hebben hooren gebruiken.

goed te Beesd zou blijven, was ~~me~~ de intellectueele aanduiding van Gods wil. Beesd, dat voelde ik zelf, kon mijn levenscarrière niet zijn, daartoe paste mijn gansche persoonlijkheid te weinig bij de Betuwsche type. Wordt me nu een beroep naar Utrecht gezonden, op een oogenblik, dat afwijzing er van me niet brengt, wat ik er mee beoogen zou — nog een tweetal jaren van rustige ontwikkeling — een beroep dus dat me de keuze stelt: dit afwijzen, maar dan ook de twee eerste jaren elk ander beroep afwijzen, of m. a. w. mijn toekomst voor goed aan Beesd verbinden, dan getuigt mijn persoonlijkheid in verband (*met*) dat beroep op dat oogenblik, dat ik, om Christus' Kerk naar volle krachten van mijn aanleg te dienen, gaan moet, al voel ik ook ten volle, dat die aanleg nog lang niet is, wat ze zijn moet. Ik ga dus, ~~om~~ ~~me~~ den pas niet af te snijden, maar ik ga dan ook waarlijk (*niet*) om mezelf, maar om te dienen. Alleen in dat bewustzijn heb ik moed en durf ik. Laat er dan zijn die mijn stap verwaand noemen, of aan eerzucht toeschrijven, — laat mijn komst daar verre, verre beneden de verwachting blijven, die men van me koestert. — Och! wat doet dat er toe, Van Buuren! dat is mijn naam, dat is mijn ik maar, en wat nood al wordt dat geëffaceerd, zoo ik maar de overtuiging in me omdraag, dat ik een wenk van hooger niet ongehoorzaam ben geweest.

Onze verhouding in deze gansche zaak is wel wat dwaas geweest. Gij zijt de eenige, die mijn drempel overkwaamt ~~om~~ te zeggen „blijf” en toch, degene, die er het Uwe aan hebt toegebracht, om me weg te helpen. Toch hebt gij juist daardoor me een gehechtheid getoond, die ik diep gevoel. Waar we intiem spreken, mogen we wel zeggen, wat we meenen, en behoef ik er geen doekjes om te winden, dat gij met mij weg te helpen, een zekeren aandrang van eigen wenschen onderdrukt hebt. Ik voel dat, omdat gij en een enkele andere een geheel exceptioneele plaats in mijn gedachtenloop over het beroep hebt ingenomen. Een lichtpunt, maar dat juist daardoor schaduw wierp op wat rondom was in mijn omgeving, en te geïsoleerd om door een

trekken van 't hart de kracht der logica te breken, die zoo gebiedend zei „Ga”. Denk daarom niet, dat ik U in dat opzicht alleen als verliezende partij beschouw. Neen, al den tijd dien we op Beesd saam waren, heb ik ook van U ontvangen. Wat, dat kan ik niet definiëren — maar veel, veel dat me goed deed — al was 't maar alleen die warmte der sympathie, die de geest behoeft om te ontdooien. Het is zoo waar, dat hand en voet op één werken. In 't rijk der geesten is 't een wisselen en ruilen zonder einde. Zoo was het tusschen Uw ziel en de mijne ook. Gij moet dat soms gevoeld hebben, gelijk ik hetzelfde voelde. Er is een gevoel, dat zich uitspreekt in een blik van 't oog, in 't gansche samentreffen en dat gevoel zegt soms, of er geestesgemeenschap is.

Heb ik er iets toe mogen bijdragen, om de heerlijke volheid van ons geloof te doen opleven, op te frisschen voor Uw gemoedsleven, laten we daar dan saam dankbaar voor zijn en — ook als onze wegen uiteengaan — met geheel 't aangezicht onzer ziel gekeerd blijven naar denzelfden Heer — om in een gemeenschappelijk streven saam verbonden te blijven. Ook voor Uw eigen hart blijft 't toch de groote vraag om *zelf* te bezitten, zelf *uit* en *door* te werken, zelf U te stellen onder 't gehoor niet van mij of van een ander, maar vóór¹⁾ den Heiligen Geest. Wat geen eigen bezit is, is toch van geen waarde, en juist om dat te voelen is verandering van omgang wel eens goed. — In elk geval hopen we nog eenige maanden saâm te blijven — veel saâm te spreken, en saâm te doen wat we kunnen om de pastorie, als ik ze leeg laat, weer te bevolken met een gezin van niet al te verschillenden geest.

Hier heb ik veel tegenspoed. De Sultan komt hier. Voor dien ouden man wordt een balzaal gebouwd vlak tegen de ramen van 't huis, waar mijn archieven liggen. Het is er dus stikdonker. Bij hooge gratie heb ik licht gekregen, maar niets dan een slechte ouder-

---

¹⁾ Het is niet duidelijk of hier „vóór” of „van” staat.

wetsche olielamp en daarbij moet ik nu dag aan dag van 9—6 zitten te werken — en dan zijn er zeker op Beesd nog wel, die zeggen, dat ik het er eens van neem. Reden te meer voor me, om niet langer in den nacht te zitten schrijven. Het is nu één uur. Die maand van Juli zal gauw genoeg om zijn. Dan zie ik U weer. Zorg eens dat Gij me veel vertellen kunt van de preeken. Schrijf me eens, wat er al zoo omgaat. Groet Uw vrouw en familie, en wees met Uw kinderen der liefde van onzen goeden God aanbevolen door

Uw vriend,

A. KUYPER.

PREDIKANT TE UTRECHT, 1867—1870.

LEEFTIJD 29—33 JAAR.

Wat wij aan herinneringen uit Dr. Kuypers Utrechtschen diensttijd hebben kunnen bemachtigen is zoo in aantal als in waarde minder dan de herinneringen uit den tijd van Beesd.

Vooraf ga de tweede brief aan den heer Van Buuren te Beesd, blijkens den inhoud een antwoord op een mededeeling van den heer Van Buuren aan Dr. Kuyper te Utrecht gezonden, dat Ds. J. Fokkema als opvolger van Dr. Kuyper te Beesd beroepen was.

Utr. 30 Dec. '67.

Waarde vriend! Dank voor uw schrijven; al was het mij ook wat deftiger dan ik gewoon was, al kwam er mij ook de koele adem van zekere vervreemding uit tegen — toch was ik blij, dat ik weer eens wat hoorde en dat men ten minste de beleefdheid had mij van achteren te zeggen wat de uitslag was, al had men 't der moeite niet waard gevonden, om vooraf, al was 't maar beleefdheidshalve mij in de zaak te kennen. Ook daarom voel ik weer, hoe weinig Beesd nog in hart en ziel orthodox is, hoe weinig men nog voelt van dien innigen band die Leeraar en Gemeente verbindt, en hoe weinig men raadt hoe mijn gebed en mijn zorg al die dagen voor de Gemeente geweest is. Men heeft mij ook daardoor verdriet aangedaan. Soit. Dat weet ik, aan u en enkele anderen heeft 't niet gelegen — en de goede Verzorger der Gemeenten

heeft 't zoo gestuurd, dat ge uitstekend terecht zijt gekomen, want J. F. ¹⁾ moet zeer goed, zeer klaar, zeer vroom en zeer flink zijn. Hij is een zwager van Felix ²⁾ en daardoor hier wel bekend. Ik heb hem geschreven en zal doen wat slechts mogelijk is om te bevorderen wat ik zelf heb afgebeden.

Dat ik nog niet terug schreef, moet u niet bevreemden. Wat het leven hier, zoo de eerste weken, is daar kunt ge op den molen van Beesd u geen flauw denkbeeld van maken. Zwijg daarom niet en behandel me niet zoo onuitstaanbaar koel, om te zeggen, dat mijn antwoord u vrijheid tot wederschrijven moest geven. Op zulk een afstand staan we niet. Nooit heb ik u uit die hoogte behandeld. We hebben saam gevoeld, en geleefd en saam genoten. We hebben dus hart voor elkaar, en daar vallen alle afstanden weg en werkt en leeft alleen de sympathie des harten. Vrouw en kinderen waren ook geheel geëclipseerd in uw schrijven. Daar moet ik ook wat van weten, van de jongste gast vooral. Komt J. F., sluit u dan maar sterk aan hem aan en zorg dat men wat meer hart toone! Orthodoxie begeeren is toch geen hart voor den prediker hebben, dat is een formalisme dat gevloekt en zondig is. Ons gaat het hier boven bidden en wenschen. Mijn gehoor is zoo groot als 't kan. Bij de vrienden des Heeren vind ik veel sympathie, en niet minder bij de Prof. en zelfs bij de studenten. Mevrouw leeft op, nu ze wat meer leven om zich ziet dan in de eenzame pastorie. En nu Beste Vriend! schrijf me veel en dikwijls, maar zonder égards, zonder achtertochten. Wees voorspoedig met vrouw en kinderen, en al zijn we gescheiden, laat ons niettemin elk voor ons zoeken verder te komen, dichter bij God, voller in genade, en laat ons bij dat alles niet egoïstisch zijn, maar 't ook rentegevend maken voor vrouw en kinderen.

Groet ze hartelijk en geloof me steeds.

Uw vriend

A. KUYPER.

---

¹⁾ Ds. J. Fokkema.

²⁾ Ds. J. W. Felix, destijds predikant te Utrecht.

1

Heb je geen lust om predikant te worden? Er zijn er hier twee, van jouw jaren, getrouwd, met kinderen, die nog pas beginnen aan 't Latijn. Denk er eens over.

K.

Een oude Vriendin van Dr. Kuyper, die haar naam niet wenscht genoemd te hebben, weet zich uit dien tijd te herinneren, dat Dr. Kuyper, kort na de kennismaking haar als jong meisje vroeg :

„En u, Freule, wat doet u?”

„Niets”, was het antwoord.

„Niets?” herhaalde Dr. Kuyper verbaasd. „En er is zóóveel te doen!”

Dat woord, en de wijze, waarop het gezegd werd, maakte zulk een indruk op haar, dat zij in de plaats harer inwoning aan 't werk toog, en er o.a. een Christelijke Bewaarschool oprichtte.

Als bewijs van waardeering van haar arbeid schonk Dr. Kuyper haar voor die Bewaarschool een Bijbel met eigenhandig inschrift :

Voor de Bewaarschool op Ter Leede, die onze trouwe Heer met den geest van Ruchama¹⁾ doope, en die wel den naam van Ruchama dragen mocht (Hosea 1 : 12) met de bede dat dit hutje in de wildernis steeds Gods werk blijve en nooit haar werk worden moge.

Van haar vriend en broeder,

A. KUYPER.

Bloemendaal, 21 Juli 1872.

De heer B. Westera, Hoofd der Gereformeerde School te Nijverdal, is zoo vriendelijk geweest voor ons te interviewen de Wed. D. J. Langekamp, die op zeventien-jarigen leeftijd in Utrecht bij Dr. Kuyper als dienstmeisje in huis is geweest.

---

¹⁾ Ruchama beteekent : „Gij zijt ontfermd”.

Enkele gedeelten van dat interview laten wij hier volgen.

„Heeft u 't goed bij Dr. Kuyper gehad?

„Uitstekend. 't Waren beste menschen. Ik kan er geen goed genoeg van zeggen.”

„Waar woonde Dr. Kuyper toen?”

„In Utrecht op het Vreeburg. We zeiden altijd: Dominee.”

„Hoe kwam u zoo bij de familie Kuyper?”

„Op eigenaardige wijze. Ik diende te Utrecht in een gezin, dat een paar huizen van Ds. Kuyper afwoonde. Daar had ik mij verhuurd in goed vertrouwen op de besteedster, maar toen ik te Utrecht kwam, bleek het me spoedig dat ik in een heel slechten dienst was verzeild. Die mevrouw was erg ondeugend voor de dienstboden, zoodat zij ze gewoonlijk maar enkele dagen hield.

Ik had het er ook zeer slecht, ja raakte er binnen zeer korten tijd aan 't kwijnen. Maar wat moest ik als jong meisje in een vreemde stad en zonder geld beginnen? (want er werd toen heel weinig verdiend).

Nu kwam aan het huis waar ik diende geregeld een oude man de krant bezorgen, die ook kranten bezorgde bij Ds. Kuyper.

Ik kende echter toen de familie Kuyper nog niet en zij mij natuurlijk nog minder. Toch schijnen Ds. en Mevrouw Kuyper acht op mij geslagen te hebben, want op zekeren dag vroegen zij aan den krantenman, hoe de bureu toch aan zoo'n buitenmeisje kwamen (dat zagen ze zeker aan m'n kleeren en manieren).

De krantenman kon wel een en ander van mij meedeelen, want ik had hem mijn nood geklaagd. Toen zei Mevrouw Kuyper: „Zeg maar tegen Betje dat ze maar eens bij ons aan moet komen, als ze een boodschap doet”.

Ik deed dat en toen sprak Mevrouw Kuyper vriendelijk met mij en zei, dat ik het, als 't eenigszins kon, moest volhouden; maar kon dat niet, dan moest ik het maar met zes weken opzeggen.

En als ik niet wist waar ik heen moest, mocht ik bij haar komen.

Ik heb het zoo lang mogelijk volgehouden, maar het kòn niet meer. En toen hebben ze mij bij Ds. Kuyper liefderijk opgenomen."

"Was u daar noodig?"

"Neen, zij hadden een volslagen dienstmeisje, en er waren twee kinderen. Herman, de oudste, was toen vier jaar. Ik hoefde dan ook maar heel weinig werk te doen. Vaak ging ik wandelen met de kleine jongens, misschien ook wel omdat het met mijn gezondheid nog lang niet best stond."

"Hoe vonden ze 't in uw vorig huis dat u wegging?"

"Daar heeft Dominee nog heel wat last mee gehad! Maar die meneer moest toch erkennen, dat het bij zijn vrouw niet uit te houden was (meneer zelf was wel goed) en dat Betje hoe langer hoe meer ging kwijnen. Toch waren ze zóó kwaad, dat ze me zelfs mijn goed dat ik er in de wasch had, niet terug wouden geven. Maar dat heeft Mevrouw Kuyper me dubbel vergoed. Ik kreeg tweemaal zooveel linnengoed als ik had achtergelaten en ook een mooie jurk die ik nog lang te Nijverdal (waar mijn moeder woonde) heb gedragen."

"Was de familie Kuyper bemiddeld?"

"Neen, voorzoover ik weet niet, maar ze hadden alles voor mij en de andere dienstbode over. Toen het met mijn gezondheid nog niet wou, wilden ze me eenigen tijd ter verpleging in een Diakonessenhuis doen opnemen."

"Was Ds. Kuyper een goede Dominee?"

"Dominee was een innig vrome man. Dat kwam in alles uit. Driemaal daags, na elken maaltijd, knielden we samen neder om te bidden en te danken, nadat Dominee uit Gods Woord had voorgelezen. Het andere dienstmeisje en ik moesten dan uit de keuken binnen komen.

Eens was er een vriend van Dominee bij, en die knielde niet mee, maar bleef op zijn stoel zitten. Toen ik een keer tegen Mevrouw zei: „Wat moet dat hard voor Dominee wezen", zei zij met een zucht: „Och ja, kind", meer niet.

Zondags na de kerk vroeg Dominee mij altijd: „Kind, waar heb ik over gepreekt? En hoe was mijn indeeling?"

En dan moest ik altijd aan Dominee terugvertellen, wat ik gehoord had."

De heer H. van Tongeren te Katwijk schrijft ons: „Ruim vijftig jaren geleden ging ik te Katwijk a/d. Rijn op de Zondagsschool, die onder leiding van de Baronesse J. A. H. van Wassenaar van Catwijck (geb. Hoffman)¹⁾ uitstekend werd geleid.

Menigmaal bracht zij vrienden mede, o.a. Groen van Prinsterer, Ds. Adama van Scheltema, e. a. Wat maakte Groen op ons als kinderen een indruk!

Eens op een Zondag bracht mevrouw Van Wassenaar een heer mede.

En die vertelde ons, dat hij aan 't strand had gestaan en in de verte een scheepje had gezien, dat op 't strand aanstuurde.

Op het strand stond ook een visschersvrouwtje te turen naar dat scheepje, en haar kleine jongen, die naast haar in 't zand speelde, vroeg haar of het vader was, die daar aankwam.

„En zoo, lieve kinderen", zeide die heer tot ons, „als de menschen op het strand uitkijken of de scheepjes binnenkomen, zoo zien de engelen in den hemel uit naar ons allen hier op aarde.

Naar u, lieve kinderen, en naar ons, groote menschen. Onze scheepjes zijn nog ver af van de haven in den hemel. Maar de engelen vragen: „Is die en die op weg naar de zaligheid? Zal die en die hier binnen komen?" En ze kijken naar ons uit en ze wachten op ons, net zooals die moeder en dat kind op het strand."

Toen wij naar huis gingen, zei een der jongens: „Zeg, weet je wie dat was?" — Neen, dat wisten we niet. „Dat is Ds. Kuyper van Utrecht."

Dat beeld van de scheepjes op zee en de wachtende menschen op 't strand is me altijd bijgebleven. En later, toen ik zelf Zondagsschool hield, heb ik het meermalen

¹⁾ Overleden in 1889. Zij was familie van Groen van Prinsterer. Zij heeft te Katwijk en ook te Voorburg veel gedaan voor Zondagscholen, bewaarscholen en Evangelisatie-arbeid.

gebruikt, en er altijd bij verteld, van wien ik het gehoord had.

Als ik later aan vrienden vertelde, dat ik Ds. Kuyper acht maal had hooren spreken, dan noemden zij mij een gelukskind. . . De eerste Deputatenvergadering vergeet ik nimmer" . . .

De heer M. van den Berg, Hoofd der Christelijke School te Zevenhoven — van huis uit géén „Kuyperiaan” — zond ons eenige herinneringen, waaraan wij 't volgende ontleenen:

. . . „Mijn schoonvader, de heer J. Hamerling, te Woerden, daar ter plaatse de Calvinistische voorman, was een vurig aanhanger van Dr. Kuyper.

. . . Toen Dr. Kuyper predikant te Utrecht was, ging mijn schoonvader hem van uit Woerden eens hooren in een weekbeurt. Toen mijn schoonmoeder hem bij z'n thuiskomst vroeg: „Is dat nu zoo'n beste dominee?” antwoordde mijn schoonvader: „Dat is een *Hervormer!*”

Meer dan de meeste andere broeders had hij aan zulk een man behoefte gevoeld; er naar gesmacht, dat zulk een man zou opstaan; meermalen God gebeden, dat het Hem mocht believen zulk een man aan Zijn volk te geven.

En als we dan — jaren later, vooral in de dagen der Doleantie — bij elkander zaten, en spraken over „dat prachtige Heraut-artikel” of „over die aangrijpende rede van Ds. Kuyper”, dan wees mijn schoonvader altijd op de dankbaarheid, die wij Gode verschuldigd waren, omdat Hij zulk een man had verwekt. Geen wonder: wij jongeren wisten niet beter, of 't hoorde zóó, dat er een Kuyper was, die ons onderrichtte en bezielde en voor ons het woord voerde, maar mijn schoonvader had een heel anderen tijd gekend.

. . . Toen Dr. Kuyper in 1874 in Gouda gecandideerd werd voor de Tweede Kamer, heeft mijn schoonvader zóó voor deze candidatuur gewerkt, dat het liberale weekblad voor Woerden hem schold voor „Kuyper's knecht” of „kuipersknecht”.

. . . Toen ik in Nijmegen op den Klokenberg was, om opgeleid te worden tot Christelijk onderwijzer, ont-

ving ik van mijn vader eens een brief ('t zal ongeveer 1882 of 1883 geweest zijn), waarin hij me meldde, dat hij aan Ds. Kuyper eens een langen brief had geschreven, waarin hij uitvoerig zijn bezwaren tegen diens optreden had aangegeven.

Dr. Kuyper had dien brief met een briefkaart beantwoord. Er stond boven: „Lieve Broeder”. En met enkele woorden werd gezegd, dat ook hij veel leed droeg over die verdeeldheid tusschen Christenen en dat hij vertrouwde, dat later de eenheid weer zou hersteld worden, doch dat het allereerst noodig was, om de actie op een *goed fundament* te bouwen.

Het typeerde de broederlijke gezindheid van Dr. Kuyper dat hij op een ongetwijfeld scherp brief, van een geheel ongeletterd man; een brief, die ongetwijfeld vol grove taalfouten was; zulk een broederlijk antwoord gaf. Trouwens, ik was toen onder den invloed van den heer P. J. Meyer (een mijner onderwijzers te Nijmegen; later leeraar aan de Gereformeerde Kweekschool te Amsterdam en zwager van Prof. Woltjer) reeds geestelijk aan 't kenteren”.

Later vertelt de heer van den Berg van een van die vrome gezelschappen, ook door Ds. Sikkelaars geteekend in zijn „*Gelouterd*”¹⁾. Te Vlaardingenvoerde woonde de heer Van den Berg jarenlang de bijeenkomsten van zulk een gezelschap bij.

„ . . . Welken indruk maakte nu op deze mystieke vromen het optreden van Dr. Kuyper?

Ook hier geen *onverdeelde* bijval. Het Zondagsblad van de *Standaard* en na 1878 de herleefde *Heraut* las men met innig welgevallen. Er was zeer groote ingenomenheid met de *dogmatische* artikelen en niet minder met de *meditaties*. Men wreef zich de oogen uit en het was, of men droomde! Stonden zulke artikelen nu heusch in een pas-gedrukte courant? Was men niet gewoon aan de gedachte, dat zulke geestelijke kost alléén te vinden was in oude boeken met perkamenten band? En dan, hoe helder waren die artikelen!

---

¹⁾ Uitgave W. ten Have, Amsterdam.

Hoe werden de tegenstanders met afdoende argumenten weerlegd! . . . Men was het er over eens en men dankte er God voor, dat zulk een groot Godgeleerde was opgetreden, om de duisternis der 19de eeuw te verlichten.

Daar men in dezen kring meende, over 't hart te mogen oordeelen, werd altijd over iemand de vraag gesteld: „Is hij bekeerd of niet?” En die vraag werd dan met de meeste vrijmoedigheid bevestigend of ontkenkend beantwoord. Omtrent Dr. Kuyper stelde men vast, dat hij inderdaad een bekeerd man was, dat „de wortel der zaak in hem was”, dat hij „er kennis, bevindelijke kennis aan had”, enz.

Maar de *Standaard* nam men, voorzoover men er uit respect voor den Dr. Kuyper-van-de-Heraut op geabonneerd was, veelal op den koop toe. Over de politieke artikelen van Dr. Kuyper heb ik in die kringen bijna nooit hooren spreken.

En ook in de *Heraut* stond heel wat, dat men „op den koop toe” nam, nl. de kerkelijke artikelen. Daarover hoorde ik wel eens *vergoelijkend* spreken. B.v.: „Ja, mensch, Dr. Kuyper is ook maar 'n mensch. Hij strijdt óók voor zijn kerkje!”

En er kwam echter óók een tijd, dat men met minder smaak de dogmatische hoofdartikelen las. Toen na de reeks „*Dat de Genade particulier is*” volgde „*De leer der verbonden*”. En toen in „*Het werk van den Heiligen Geest*” na de Rechtvaardigmaking de Heiligmaking ter sprake kwam.

Alleen de meditaties bleef men in deze kringen altijd mooi vinden.

Overigens waren er in dien, later ontbonden, mystieken kring óók wel, die zich door de *Heraut* lieten onderwijzen, den weg Gods zich onderscheidenlijker lieten uitleggen, en met de Gereformeerde actie meegingen. Dat waren de jongere leden, of de kinderen van de oudere leden, voorzoover die niet (want dat gebeurde helaas ook) van den weg Gods geheel afdwaalden. Maar het oudere geslacht bleef aan zijn eigen meening vasthouden.

Toen ik op den Klokkenberg was, werd in de *Standaard* door Dr. Kuyper nog al scherpe critiek op deze kweekschool uitgeoefend, als zou, onder den invloed der Ethische richting, op die school de onfeilbaarheid der Heilige Schrift worden aangerand.

Ik weet niet, of vóór mijn tijd het onderwijs aan die school daar aanleiding toe gaf. Maar ik betwijfel het zeer. En in de vijf jaar, die ik er heb doorgebracht, heb ik er nooit anders gehoord, dan dat de gansche Heilige Schrift Gods Woord is.

. . . Ondertusschen bracht de critiek van de *Standaard* ook op de school groote beroering, en was telkens onderwerp van gesprek, tusschen de kweekelingen onderling, en tusschen onderwijzers en kweekelingen. Er bestond evenwel onder de onderwijzers groote waardeering voor Dr. Kuyper. De *Standaard* werd gelezen, ook onder de oudste kweekelingen.

Ik geloof, dat Dr. Kuypers critiek niet geheel billijk is geweest, en het heeft mij zeer verblijd, dat hij nog in de laatste maanden van zijn leven (hij was toen in Velp) op een verzoek van den heer Westerhoff om zijn naam te geven voor het Eere-Comité om voor den Klokkenberg een som gelds te verzamelen voor een nieuw internaat, geantwoord heeft:

„Gaarne geef ik voor onze oudste Christelijke Kweekschool daartoe mijn naam”.

Op 20 November 1920, dus kort na het overlijden van Dr. Kuyper, publiceerde *Bijltje* in de *Standaard* een brief met herinneringen van een lid der Oude Garde. De schrijver van dezen brief zond ons dat artikel, met toestemming zijn brief in dit boek op te nemen.

„Het was ongeveer in het jaar 1868, dus nu ruim een halve eeuw geleden, dat te Egmond aan Zee bij Alkmaar, een Hervormd predikant stond met name Van Diest. Niet lang geleden was hij, pas van de Hoogeschool komende, door Ds. Zaalberg in zijn ambt bevestigd.

Ds. van Diest was een studievriend van Dr. A. Kuyper en evenals Dr. Kuyper eertijds, ook van moderne richting.

Egmond aan Zee was op godsdienstig gebied een zeer *dorre* plaats. Voor zoover bekend, was er slechts één man, van wien getuigd kon worden: dat is een Christen, een man die eenige jaren later, tijdens de typhus-epidemie, die aldaar in het voorjaar van 1866 heerschte, het tijdelijke met het eeuwige verwisselde, wetende dat zijn anker vast lag aan de steenrots Christus.

Mijn vader had als aangehuwd familielid dien **man** tijdens zijn ziekte verpleegd en ofschoon hij vóór dien tijd geen vloeker maar ook geen bidder was, werd het Woord Gods hem nadien meer tot leidsman op zijn weg, doch tot volle overgave aan Christus kwam het vooralsnog niet.

Zooals ik zeide, was er weinig „geloof” in dat kleine, slechts een paar duizend zielen tellende dorpje. Ook was er een groot gedeelte, dat tot de Bisschoppelijke Clerezie behoorde, waardoor veel gemengde huwelijken waren ontstaan.

Van Zondagsrust had men geen idee in dat kleine dorp en alle arbeid, zoowel te land als ter zee, ging dag in dag uit zijn gestadigen gang.

De winkels (er waren er slechts enkele in die dagen) waren 's Zondags geopend.

Ook die van mijn vader.

En ofschoon het hem reeds lang een *last* was om op den dag des Heeren handel te drijven, *zonde* was het hem nog niet geworden . . . Openlijk uitkomen in zulk een gemeente als een „fijne”, een „dweeper” een „nieuwe lichter”, een „zwavelstok”, en op de straat daarvoor nageroepen te worden, en te denken: „als ik Zondags sluit, dan zal men in de week óók niet bij mij willen koopen”, werkelijk men moet zoo iets meegemaakt hebben, om de *zwaarte* van zulk een *strijd* te gevoelen.

Intusschen had Ds. van Diest gehoord en gelezen welke veranderingen er bij zijn vroegeren studiemakker hadden plaats gehad. Hij vernam van den „grond van

diens geloof" en dat „de wortel der zaak bij hem gevonden was", doch zelf bleef hij modern predikant. Wel deelde hij aan zijn gemeenteleden mede, „dat het wel zijn kon, dat hij een valsche leer bracht", „dat hij het wel eens mis kon hebben", maar van een „uit de duisternis tot Gods wonderbaar licht" komen, is, voor zoover ons bekend, niets gekomen.

Omstreeks 1870 aanvaardde hij een anderen levensarbeid.

Maar voor dat hij Egmond aan Zee ging verlaten, verzocht hij zijn vriend Dr. Kuyper eens voor hem op te willen treden. Deze voldeed aan dat verzoek en daar de mare van zijn groot redenaarstalent hem reeds was vooruitgelopen, was dan ook het kleine kerkje, dat hoogstens 300 hoorders kon bevatten, dien Zondagmorgen goed gevuld, in tegenstelling met andere Zondagen, als de kerk bijna „leeg" was.

Mijn vader ging ook luisteren.

Reeds het voorlezen van het eerste Psalmvers bracht de kleine schaar onder den indruk van het machtige orgaan van Dr. Kuyper en van de tonatie waarmede elk woord geaccentueerd werd.

Daarna kwam de tekst, Rom. 14 : 8 :

„Want hetzij dat wij leven, wij leven den Heere,

Hetzij dat wij sterven, wij sterven den Heere,

Hetzij dan dat wij leven, hetzij dat wij sterven,

Wij zijn des Heeren."

Dr. Kuyper zette de diepe beteekenis dezer woorden in een helder licht en mijn vader werd door deze predikatie zóó in 't harte gegrepen en gesterkt naar den geest, dat hij, thuis komende, de winkel deur direct achter zich sloot en van dat oogenblik af de eenige winkelier was die Zondags niet verkocht.

Toen brak de haat en de vijandschap los. Als kind weet ik nog heel goed dat er menigmaal op deur en vensters zoo „gebonkt" werd met steenen, stokken of vuisten, dat het huis dreunde.

De Satan heeft echter niet getriumpheerd.

Niet lang daarna werd een evangelisatie gesticht en thans is er sedert vele jaren reeds een Gereformeerde gemeente met eigen kerkgebouw.

Mijn vader is ruim 81 jaren oud en sedert enkele jaren geheel blind. Zijn geestesoog echter is verlicht door het licht des Heiligen Geestes, en nooit kan hij vergeten, dat Dr. Kuyper het middel in Gods hand was om hem dat te brengen.

In al die jaren die er op dien gedenkwaardigen Zondag volgden is mijn vader vol bewondering en liefde met al den arbeid van Dr. Kuyper blijven meeleven.

Reeds als jongen hoorde ik hem zeggen: „Als Dr. Kuyper dood is, zullen de liberalen een gedenkzuil voor hem oprichten.”

PREDIKANT TE AMSTERDAM, 1870—1874.
LEEFTIJD 33—37 JAAR.

KAMERLID TE 's-GRAVENHAGE 1874—1875.
LEEFTIJD 38 JAAR.

HOOGLEERAAR TE AMSTERDAM 1879—1901.
LEEFTIJD 42—64 JAAR.

Een der beste en trouwste vrienden van Dr. Kuyper uit zijn predikantstijd te Amsterdam is geweest de Notaris G. Ruys, tevens ouderling, die op den Binnenkant woonde. Jarenlang heeft deze vriendschap met hem en zijn gezin stand gehouden, ook toen Dr. Kuyper in 1879 in Amsterdam terug kwam om het Hoogleeraarsambt aan de Vrije Universiteit te aanvaarden.

Eene dochter van den Heer G. Ruys, Mevrouw de Wed. M. Veth—Ruys te Apeldoorn, vertelt uit dien ouden tijd 't volgende:

. . . . „In de Hervormde Kerk in Amsterdam was het toentertijd een doode en geestelooze toestand. Wij gingen zelden ter kerk, en als het gebeurde, dan gingen wij naar den Duitschen Ds. Brandt, of naar den Luther-schen Ds. Westhoff. Vader wist niet, waar wij ter catechisatie moesten gaan.

Daar werd Ds. Kuyper uit Utrecht beroepen. Hij nam het aan en deed zijn intrêe. Vader ging er heen en toen hij 's avonds thuis kwam, was zijn eerste woord: „Nu hebben we een man Gods in de gemeente gekregen”. Vader was er geheel door ontroerd, zoo heerlijk als Ds. Kuyper gesproken had, en zei meteen: „Daar moeten de meisjes nu maar op catechisatie gaan.”

Een paar dagen later kwam Ds. Kuyper ons bezoeken, en wij allen waren dadelijk met hem op dreef. Zoo

innemend van voorkomen; zoo gul en hartelijk, alsof wij hem al jaren gekend hadden.

Nooit zal ik de catechisaties van Ds. Kuyper vergeten.

Ik zat dan van één tot vier uur, soms half vijf in die kleine kamer (sousterrain) op de Keizersgracht bij de Prinsenstraat, vol kinderen en soms o! zoo warm en benauwd. Eerst overhoorde Ds. Kuyper de psalmen, en dan sprak hij ons toe, en dan moesten wij over 't gesprokene de volgende week een opstel maken. Dat heeft ons menig zweetdruppeltje gekost; want het was niet makkelijk, wat wij moesten verwerken.

Maar wij allen dweepten met onzen Dominee.

Zondags gingen wij dikwijls al om vier uur naar de avondkerk (die om zes uur begon) om toch maar een goed plaatsje te bekomen. 't Was een heerlijke tijd — een tijd van opleving voor allen, die Gods Woord liefhadden.

Mijn vrome vader gaf aan de jonge predikanten al de liefde van zijn hart, zooals ook wel gebleken is uit al zijn moeite en zorgen, om zijn geliefden Ds. Kuyper „een goede hut” (zooals mijn vader placht te zeggen) te bezorgen. Met Gods hulp is hij daar ook in geslaagd.¹⁾

Later, toen Ds. Kuyper in zijn nieuwe huis in onze nabijheid woonde, ging hij op zijn avondwandeling altijd terug langs den Binnenkant waar „de Ruysjes” woonden.

Hoe menigmaal ging dan des avonds tegen half elf de bel en zeiden wij „zeker Ds. Kuyper!” En dan kwam hij, gewoonlijk zingende, de trappen op naar de huiskamer, en hoe genoot hij dan om eenige oogeblikken in ons huiselijk kringetje te vertoeven.

Wij hadden altijd schik, als hij *Vrijdagsavonds* kwam. Dan was juist „De Heraut” verschenen en zoodra die werd binnengebracht, las vader er ons uit voor. Daar gaat de bel en komt de schrijver bij ons binnen. „O”, denkt vader, „dat is heerlijk”, en dadelijk begint hij Ds. Kuyper aan te klampen om over de pas gelezen „Heraut”-artikelen te spreken.

---

¹⁾ De gemeente van Amsterdam schonk Dr. Kuyper een huis „De Saffierberg” op de Prins Hendrikkade 183.

Maar daar moest Ds. Kuyper niets van hebben! „Och, meneer Ruys, laat ik nu toch eens niet over die stukken uit „De Heraut” behoeven te spreken! Daar heb ik nu niets geen lust in! Ik ga veel liever eens met de meisjes praten!”

En dan kwam Ds. Kuyper bij ons zitten en dan werd ons naaiwerk of onze handwerken bekeken, bewonderd of becritiseerd onze naaimandjes nagesnuffeld en over alles met ons gepraat. En wij waren niets bang voor onzen Dominee, maar vonden hem verbazend aardig en gezellig, hij kon zoo echt hartelijk met ons praten en lachen.

Den 29sten October was Dr. Kuyper jarig en ook mijne moeder. Dan ging altijd mijn vader Dr. Kuyper tegen elf uur 's morgens op zijn studeerkamer gelukwenschen. Dan verdiepten zij zich samen in de dingen van Gods koninkrijk, en dan kwam mijn vader opgetogen thuis en zei: „Wat heb ik weer een heerlijk uurtje met onzen geliefden prediker gehad!”

En 's avonds om tien uur kwam Dr. Kuyper dan ons gelukwenschen, en dan zongen wij altijd bij het orgel. Dr. Kuyper kon zoo opgewekt en van harte zingen. Maar de wijs houden, dat kon hij niet! Heerlijke onvergeetlijke uren hebben wij ook in ons gezin met Dr. Kuyper doorleefd.

Ik herinner mij, dat als Dr. Kuyper doopsbediening had, er soms wel 70 of 80 doopelingen waren, zooveel ouders wachtten er op dat Dr. Kuyper zou doopen. Want de toespraken bij den doop waren éénig — dat hoorde men nergens anders zoo. Dàt waren nog eens kerkbeurten! Wij gingen soms om vier uur van huis en kwamen om negen uur weer thuis!

Ik herinner mij, dat onze lieve zuster Anna (thans mevrouw Ds. Houtzagers) zoo ernstig ziek was en dat mijn vader Dr. Kuyper had verzocht voor haar in de gemeente te willen bidden.

O, welk een eenig, heerlijk gebed was dat! Wie kon zóó bidden als Dr. Kuyper! 't Was of hij onze zielen meenam, mee opvoerde voor Gods troon.

En wie kon zóó psalmverzen voorlezen? Vroeger

hadden wij nooit Ps. 68 vers 4 en 5 gezongen. Dr. Kuyper wist ze tot onze lievelingsliederen te maken.

Nôg hoor ik hem met die mooie, diepe, sympathieke stem voorlezen:

Uw hoop, uw kudde woonde daar,
Uit vrije goedheid waart gij haar
Een vriendelijk beschermer.

Nooit zullen wij, die dat alles mee hebben doorleefd, die heerlijke dagen vergeten.

Toen kwam de vreeselijke slag: Dr. Kuyper werd lid van de Tweede Kamer. Hij ging ons verlaten! O, welk een verdriet — welk een leed. Mijn vader vond het vreeselijk en zei: „Dominee *mag* niet gaan. 't Is Gods weg niet — wij kunnen u hier niet missen — God zegent uw arbeid zoo.” En dan antwoordde Dr. Kuyper: „Ja, meneer Ruys, ik geloof zeker, dat het Gods weg is, ofschoon ik het o! zoo waardeer, dat u mij niet wilt missen.”

En hij ging — en nooit hebben wij meer een leeraar gehad als hij — nooit weer een huisvriend, die zoo met ons meeleeft en bad.

Toen de familie Kuyper in den Haag woonde op een gemeubileerd bovenhuis hoek Koninginnegracht, tegenover den dierentuin, had ik het genoegen bij hen te logeeren. Juist in die dagen was Dr. Kuyper geheel overwerkt en zoo zwak in 't hoofd, dat hij niet kon werken, niet kon lezen, en soms zulke vreeselijk moedeloosse buien had, dat hij niet wist, wat het worden moest, en af en toe in huilen uitbarstte.

Ik herinner mij, dat ik hem toen 's avonds gedeelten uit de courant moest voorlezen, want zelf lezen vermoeide hem te veel. Toen is hij op raad van den dokter naar 't Zuiden gegaan en bleef ik bij mevrouw voor de gezelligheid.

Maar dat alleen op reis zijn baatte hem niets. Hij voelde zich zoo eenzaam en ingezonken, en schreef, dat het zóó toch niets zou helpen. Toen besloten de vrienden met mevrouw, dat zij naar Dr. Kuyper toe

moest gaan, en dat de kinderen dien tijd bij de vrienden zouden logeeren.

Toen Dr. Kuyper dit bericht ontving, zond hij mevrouw een telegram, dat ik mij nog herinner. „God zij geprezen — ja, kom dadelijk.”

Toen is de heer J. Baron van Heemstra (later burgemeester van Hattem) uit Utrecht overgekomen, om mevrouw met de verhuizing en de bereddering van allerlei zaken te helpen en haar op reis te begeleiden. En ik mocht den lieven, kleinen Bram meenemen. . . . Na een jaar keerde Dr. Kuyper weer geheel verfrisch en gesterkt terug.

Nog twee kleine herinneringen ten besluite.

Dr. Kuyper was dikwijls onnoodig bezorgd over zijn gezondheid. Menigmaal gebeurde het, dat hij 's morgens zóó doodziek was, dat hij het ergste vreesde. Dan kwamen de kinderen bij ons met onthutste gezichten om te zeggen, dat vader zoo vreeselijk ziek was, en dat de dokter was geroepen. En zie 's middags tegen vier uur zagen we hem weer vroolijk en frisch den Binnenkant langs wandelen!

Ds. Van Ronkel zei eens tegen ons:

„Dr. Kuyper is hart met een *t*, en ik ben hard met een *d*.”

En dat was waar. Dr. Kuyper was echt een *man* met een warm gevoelig hart.”

1871.

„Ik weet mij nog te herinneren. dat Dr. A. Kuyper in 1871 in de Ned. Herv. Kerk te Zevenhoven heeft bevestigd Ds. Th. J. Locher, overgekomen uit Zwitserland, met dezen tekst: *Het koninkrijk der hemelen is gelijk aan een zuurdeesem, welken eene vrouw nam en verbergde die in drie maten meel, totdat het geheel gezuurd was* (Matth. 13 : 33). Dr. Kuyper vergeleek Ds. Locher bij den zuurdeesem uit Zwitserland overgekomen om de heele kerk van Zevenhoven te doorzuren.”

De Hoef.

C. VERBURG.

1873.

De heer J. J. van Wichen te Amsterdam meldt ons, dat zijn stervende vader, toen Dr. Kuyper in Amsterdam predikant was, hem tot tweemaal toe aan zijn sterfbed liet roepen. De tweede maal was het te laat.

... „De deelneming van Ds. Kuyper was zoo hartelijk, hij stond, met zijn armen om ons geslagen, met ons te weenen en ons te troosten.

En hoewel ik pas een jongen van 14 jaar was, heeft Dominee mij ernstig vermaand den Heere te vreezen, de zonde te vlieden, en voortdurend Gods aangezicht te zoeken. En de taak en roeping, die ik voortaan voor mijn moeder had te vervullen, bond Dominee zóó op mijn ziel, en hij sprak zóó vaderlijk met mij, dat ik dikwijls begeerd heb, dit alles op schrift te mogen hebben. Het was 13 September 1873.

Dat onvergetelijk woord van Ds. Kuyper is door Gods genade in goede aarde gevallen, en God heeft het rijkelijk aan mijn hart geheiligd, zoodat ik mijn leven lang met dankbaarheid op dat bezoek van Ds. Kuyper heb teruggezien”.

1874.

„In den voorzomer van 1874 had ik in Amsterdam eenige zaken te verrichten. Ik had toentertijd een quaestie op te lossen, waar ik licht noch uitweg in zag. Aan verschillende personen had ik reeds raad gevraagd, maar niemand kon mij terecht helpen. Toen besloot ik bij Dr. Kuyper raad in te winnen. Ik durfde wel haast niet, wetende hoe druk hij 't had. Toch waagde ik het, hem een briefje te schrijven, met beleefd verzoek, of hij mij op dien dag en dat uur zou kunnen ontvangen. Het antwoord was toestemmend, en zoo kwam ik te bestemder tijd bij Ds. Kuyper op zijn studeerkamer. Ik deelde hem de zaak mede, en nauwelijks had ik uitgesproken, of het antwoord kwam in slechts weinig woorden, waardoor mij de geheele zaak zoo helder was als glas. En daar had ik dagen lang over gedacht en inlichtingen ingewonnen zonder baat!

Met een beleefde dankbetuiging meende ik nu te kunnen vertrekken; maar neen, nu moest ik eenige vragen beantwoorden over maatschappelijke, staatkundige en kerkelijke toestanden in de noordelijke Provinciën. Gelukkig kon ik de verlangde inlichtingen verschaffen (ik woonde toen in het noorden van ons land), al viel het mij op, dat de vrager vrij nauwkeurig op de hoogte was. Te midden van ons gesprek werd de deur geopend en hoorde ik zeggen: „Mijnheer de Jonge is er.” Daar kwam dus nog meer bezoek, en ik moest dus heengaan. Maar vóór ik nog kon opstaan, kwam het antwoord; „Laat hem maar even wachten”, en toen tot mij: „Ga maar door; vertel maar verder.” Tegelijk vatte de linkerhand een vel papier en de rechter een pen. Nu meende ik even te moeten zwijgen tot de aantekening, of wat het dan wezen mocht, gereed was, doch daar weerklonk opnieuw: „Ga maar door!” Dus zette ik mijn mededeelingen voort, terwijl Dr. Kuyper bleef doorschrijven. Eindelijk was ik gereed en was de ijverige schrijver ook aan het eind van zijn epistel. Zonder het nog even over te zien, gaf hij het af, en nu begreep ik, dat ik de aan hem gebrachte boodschap verkeerd had begrepen. Blijkbaar was er gezegd: „Mijnheer, de jongen is er”, n. l. een jongen die het pas geschreven artikel kwam halen, waarschijnlijk voor een drukkerij. Tijd om daarover na te denken had ik niet — alleen zag ik den titel — want nauwelijks was de deur weer gesloten of daar hoorde ik: „Ja, dat dacht ik wel. Maar er is een gaping in uw redeneering. Gij hebt *dit* gezegd, en daarop *dat* laten volgen, daar hoort nog iets tusschen.” Met een paar volzinnen vulde ik het ontbrekende aan. Daar klonk weer: „Zoo; maar gij hebt uzelf tegengesproken. In het begin hebt gij . . . gezegd, en wat later hebt gij . . . beweerd. Dat klopt niet.” Ook deze fout kon ik herstellen.

Doch toen stond ik verbaasd te kijken! Hoe was het mogelijk, dat iemand, terwijl hij een onderwerp bedenkt en beschrijft, tegelijk kan aanhooren wat een ander zegt, neen sterker, het aangehoorde in zich opneemt en zelfs de fouten in de redeneering opmerkt

en onthoudt. Van wat er verder gevraagd en gezegd is, weet en wist ik op hetzelfde oogenblik niets meer. Ik weet niet of ik Dr. Kuyper wel bedankt heb; ik weet niet hoe lang ik over Amsterdams straten en langs Amsterdams grachten geloopt heb zonder iets te zien, zonder iets te hooren, zonder iets op te merken! Maar door mijn hoofd speelde steeds de gedachte: „Hoe is 't mogelijk, dat God aan een mensch zulke en zoovele gaven geschonken heeft!”

En toch was ik nog niet op het hoogtepunt van mijn verwondering. In den avond liep ik langs den boekwinkel van De Hoogh; ik wipte even naar binnen, kocht een exemplaar van de *Standaard*, sloeg nog in den winkel mijn oog erop en las... denzelfden titel, dien ik 's morgens in copie gelezen had. Toen voelde ik geen grond meer onder de voeten! Want nu begon ik te beseffen, dat wat Dr. Kuyper te midden van mijn praten had geschreven, een Hoofdartikel was voor de *Standaard*, het nog jeugdige dagblad, dat zich nog een plaats in de journalistiek veroveren moest.”

Apeldoorn.

P. J. WESTERHOFF.

1875.

In 1875 bracht Dr. Kuyper een bezoek op *Ennaborg* (een oude heerlijkheid met landerijen, bosch en veengronden) te Midwolda (Oldambt) ter gelegenheid van een zendingsfeest in Winschoten, waarop Dr. Kuyper de slotrede zou houden.

... „Mijn zwager O. de Leeuw Jr. was toentertijd rentmeester van Ennemaborg. Mijn zwager en zuster noodigden Dr. Kuyper uit bij hen te komen logeeren, er bij voegende, dat huis en omgeving wel geschikt zouden zijn, doch ten opzichte van hunne personen moest Z. Eerw. zich geen hoog denkbeeld vormen: zij waren maar eenvoudige lieden. Al heel spoedig kwam het antwoord, dat Dominee volgaarne hun vriendelijke uitnoodiging aannam. En hun genoemd bezwaar was in 't minst geen beletsel, „want”, voegde Dr. Kuyper

er aan toe: „men slaapt soms geruster onder rieten daken dan in Koninklijke hoven.”

Zoo kwam Dr. Kuyper op Ennemaborg.

's Avonds bij het naar bed gaan vertelde hij aan mijn zuster, dat hij zich overwerkt had en tengevolge daarvan 's nachts niet slapen kon, of hij moest eerst iets innemen. Hij klaagde zeer over het lijden van gansche nachten door slapeloosheid te worden gekweld.

Den volgenden dag gingen ze samen per rijtuig naar Winschoten, drie kwartier rijdens, en ik herinner me nog als de dag van gisteren, hoe de menschen in drommen zich verdrongen rond de spreekplaats, waar Dr. Kuyper zou optreden. Ieder wilde den man zien en hooren, waar toentertijd reeds zulk een machtige invloed van uitging.

Ik zie hem nog staan, toen hij zijn toespraak begon met de woorden:

„Wakkere Groningers, fiere Friezen en goedaardige Drenthenaren”, en in bezielende taal hen tot zendingsijver opwekte. Hij gebruikte daarbij beelden uit den Duitsch-Franschen oorlog, en vertelde, hoe bij het bestormen van de hoogten van Spichern zich vrijwillig regiment na regiment had aangeboden, als het voorgaande door het schrootvuur van het Fransche geschut was weggemaaid. Met dezelfde onverschrokkenheid en opofferende toewijding moesten wij bezielde zijn voor de heilige zaak der zending.

. . . Dr. Kuyper bleef nog eenige dagen op Ennemaborg. Op een avond vroeg hij aan mijn zuster een lampje, want hij wou nog even naar boven gaan, om een Standaard-artikel te schrijven. Mijn zuster ging naar de keuken, om een lampje te halen en, toen ze het hem wilde overhandigen, zei Dominee:

„'t Is niet meer noodig, ik kon het in de schemering nog net klaar spelen”.

Het was een artikel voor de Tweede Kamer-verkiezingen, getiteld: *Mackay, niet Tak*. Baron Mackay was de candidaat der antirevolutionairen, Tak van Poortvliet der liberale partij — als ik mij wel herinner voor Doetinchem.

Mijn zwager stond versteld, toen het artikel ver-

scheen, dat Dr. Kuyper dat alles in zoo'n ommezien geschreven had.

„Ik heb één geluk”, zei Dr. Kuyper, „wat ik schrijf, kan zoo, zonder corrigeeren naar de pers gaan”.

Bij het afscheid van Ennemaborg verzocht Dr. Kuyper alle huisgenooten met hem neder te knielen (iets wat hier in 't Noorden niet gebruikelijk is), waarop hij in een roerend smeekgebed aller nooden en behoeften van den grijsaard af (den ouden vader van mijn zwager) tot het kindje in de wieg aan God den Heere opdroeg.

. . . Dr. Kuyper is kort daarop erg ziek naar het zuiden van Frankrijk vertrokken. Na zijn herstel heeft hij nog een brief aan mijn zwager geschreven. Die brief schijnt verloren geraakt te zijn.”

Midwolda.

D. KRETTER.

Mej. A. J. de Lugt te Scheveningen, thans overleden, heeft nog op haar ziekbed, de volgende herinnering voor ons opgeschreven.

1872.

„Wij behoorden tot een calvinistisch ambachtsgezin in Amsterdam. Vader was dood en moeder voor ons het brood verdienende. Moeder zei tot ons: „Er komt meer beweging op kerkelijk gebied en we krijgen een dagblad, heb ik gehoord. Dat is heerlijk, dan worden we beter voorgelicht”. Ik was toen nog heel jong; maar daar ik kweekeling was op de Bewaarschool tot Heil des Volks, hoorde ik zóóveel over alles praten, dat ik echt nieuwsgierig was, wie gelijk had: de menschen van 't Heil of Dr. Kuyper. Ze zeiden me daar: „Als je met Dr. Kuyper en zijn gedoe meeinging, dan moest je zelfs aan bewaarschoolkinderen de uitverkiezing leeren, en waar zou dät heengaan?”

Toen kwam op 1 April 1872 het eerste nummer van „De Standaard”. Wat stonden wij voor de ramen te kijken bij den uitgever de Hoogh! Nu, velen van ons offerden zakcentjes, om zoo'n exemplaar zelf te bezitten. Daar kwam mijn zuster A. in betrekking bij Mevrouw Kuyper. Mevrouw was tijdelijk in Bloemendaal zonder

hulp en A. moest er zoo gauw mogelijk heen. Ik ging uit school even goeden dag zeggen, óók in de hoop de lieve kinderen van Dr. Kuyper even te zien. Ik bel aan op de Keizersgracht. En wie doet mij open? Dr. Kuyper zelf! Zóó dichtbij had ik hem nog nooit gezien. Wel als Dominee op den kansel, maar dat is toch heel iets anders.

„Zoo kind, wie ben je, en wat kom je doen?”

Twée donker-guitige oogen zagen mij doordringend aan, en een beetje verlegen zeide ik: „Ik ben een zuster van A. en ik dacht, dat zij open zou doen, ik wilde haar even goeden dag zeggen, vóór ze naar Bloemendaal gaat.”

„O, daar is ze al lang naar toe. Maar ik ga er ook heen, en dan zal ik je boodschap wel overbrengen. Ga je nu naar huis? Goed, dan ga je voor mij deze papieren even dadelijk naar het Bureau van de *Standaard* brengen. Maar kan ik er van op aan?”

Vreeselijk beduusd maar hoogst gelukkig groet ik Dr. Kuyper en breng de stukken naar het bureau. Het was mij onvergetelijk, zoo'n onbeduidend kind als ik had gewoon gesproken met Dr. Kuyper!

Zoo was het begin, en zoo is het altijd gebleven. De groote man heeft zich nooit voor zijn eenvoudig vriendinnetje geschaamd.”

1872—1882.

Gedurende deze jaren heeft God aan ons huis geschonken een dienstbode, die in die moeilijke jaren niet alleen voor ons gezin, maar ook voor onzen vader in zijn drukken arbeid en zwaren strijd, door haar medeleven, medebegrijpen en medezorgen een steun van buitengewone waarde is geweest. Zij werd ons tot een huisgenoot, wier naam en gedachtenis in ons gezin altijd in eere zijn gebleven.

Wij hebben ook haar gevraagd om hare herinneringen uit dien tijd te melden.

Uit het onopgesmukt verhaal, dat hier grootendeels volgt, zou men weinig vermoeden, wat zij voor

Dr. Kuyper en zijn gezin geweest is; vandaar onze inleiding tot hare mededeelingen.

Zij is de „A.” uit bovenstaande herinnering.

„Het eerst heb ik Dr. Kuyper gezien, toen ik zijn intree-preek in 1870 in Amsterdam in de Nieuwe Kerk hoorde over „Geworteld en Gegrond.” Ik was toen zóó onder den indruk, dat ik, hoe jong ik nog was, meende bij geen anderen dominee ooit die voldoening meer te zullen vinden.

Twee jaren later hoorde ik, dat mevrouw Kuyper een tweede meisje zocht, en met de kinderen buiten was in Bloemendaal bij den heer van Riessen, Boschlaan 12¹⁾). Ik spoedde mij daarheen, biddend dat God mij in het gezin van Ds. Kuyper een plaats zou willen aanwijzen. God verhoorde mijne bede, en reeds de volgende week moest ik als 18-jarig meisje op de Keizersgracht bij de Prinsenstraat in dienst treden. Een groote blijdschap vervulde mijn ziel. Dominee was toen alleen thuis en ik moest voor alles zorgen. . . . En weldra hoorde ik: „Kind, je hebt uitstekend gezorgd, hoor; alles was even smakelijk en netjes, ik ben zeer voldaan.” Zoo eenvoudig en vriendelijk was Dominee! En ik voelde mij zoo gelukkig, vooral onder het lezen en toelichten van Gods Woord en het gebed. Welk een tehuis had de Heere mij geschonken! En dan vroeg Dominee me, of ik het gelezene ook had verstaan en gaf mij nog verklaring van wat ik niet goed had begrepen, en zei, dat ik maar altijd moest vragen, als ik iets niet begreep. En ook van mijn moeder en familie moest Dominee alles weten.

Eenige dagen later zou het keukenmeisje, dat bij mevrouw in Bloemendaal was, bij Dominee komen en moest ik naar mevrouw gaan. Dominee bond mij zéér op 't hart toch vooral goed voor mevrouw te zorgen, want dat mevrouw dat in haar omstandigheden zéér

---

¹⁾ De heer Van Riessen was toen of later ouderling in de Hervormde kerk. Zijn zoon, thans ouderling in de Hervormde kerk, woont nog in 't zelfde huis.

noodig had. 't Was alles zoo natuurlijk, maar de wijze, waarop dit alles geschiedde gaf wijding aan mijn taak. Het was aan alles te merken, dat het leven hier rijk was in liefde en toewijding.

. . . In 1873 verhuisden wij naar het mooie, groote huis op de Prins-Hendrikkade: „De Safierberg”. Het huis vergde veel werk; en eens maakten wij bezwaar, om met 't lezen binnen te komen. Het werd ons toegestaan, maar Dominee zei meteen, dat we voortaan weg konden blijven. O, wat vonden wij dat vreeselijk! Als wij de orgeltonen hoorden, stonden wij als schuldige kinderen achter de deur, om toch nog zooveel mogelijk te hooren van het heerlijke lezen en bidden. Gelukkig werden wij weder in genade aangenomen, en met blijdschap en dank schaarden wij ons weer om de tafel, ik steeds met een der kleinste kinderen op den schoot, om die stil te houden,

Onvergetelijke stonden! Hoe rijk en toch hoe eenvoudig die korte verklaringen van 't gelezene, en dan dat lieflijke psalmgezag. Vooral des morgens was het zoo verheffend te beginnen met:

Ik lag en sliep gerust,
Van 's Heeren trouw bewust,
Tot ik verfrischt ontwaakte.

Dikwijls werd naar gelang van den toestand in huis een loflied of smeekbede gezongen. En dan die voorbidding voor allen en alles. Hoe werd ieders taak in huis groot, als we biddend leerden in ons werk een goddelijk beroep te zien. Hoe werd mevrouw steeds opgedragen aan God, met de bede of Hij haar kracht en wijsheid wilde geven voor haar dagelijks terugkeerende levenstaak — en hoe bad Dominé ook voor ons, wier roeping het was die taak te helpen verlichten.

O, dat volle, rijke leven; hoe verkwikkend is het mij er aan terug te denken, en de vruchten van dien gezegenden tijd later in mijn eigen huiselijk leven te mogen genieten. Ik heb in Dr. Kuyper's gezin levenslessen geleerd, die mij altijd zijn bijgebleven.

De Zondagen waren feestdagen voor me. Van 't eten werd zoo min mogelijk werk gemaakt, zoodat de meisjes 't rustig hadden; en wie thuis bleef, mocht 's avonds familie en vriendinnen op bezoek hebben. En als mevrouw dan de kinderen naar bed had gebracht en niet te moe was, dan mochten we allen binnen komen, om samen te zingen. Mevrouw speelde op het orgel, Dominee stond aan de eene zij en wij met onze vriendinnen aan de andere zij. En dan zongen we 't eene lied na 't andere. Veel uit de Harpe Sions. Ook gezangen. Dominee hield zoo veel van zingen. En als 't tijd werd om te eindigen, zei Dominee altijd: „Nu, lieve vrouw, nu nog dat heerlijke:

U, heilig Godslam loven wij,
Gij hebt voor ons aan 't kruis geleden,
Gij doet ons tot den Vader treden
Als koningen en priesters, Gij!
Gij, Heiland, kocht ons met Uw bloed,
Dies brengen we U den dank en d'eere
En werpen w' in aanbidding, Heere,
Al onze kronen aan Uw voet.

Ook had Dominee de gewoonte des Zondags de drie Formulieren van Eenigheid met ons te lezen, en dan mochten wij den catechismus opzeggen, en mochten er teksten bij leeren, als wij wilden.

Zodoende waren de dienstmeisjes als kinderen in huis en leefden met Heer en Vrouwe een vol, rijk leven, onvergetelijk.

Dominee was streng, maar o, zoo vol liefde. Dominee kon niet hebben, dat de verhouding onderling in huis niet was naar Gods gebod. Altijd moest de harmonie goed zijn, en was er iets verkeerd, dan moest dat weer in orde gebracht. En o, in dat vergeven werd dan ook zoo veel liefde en gebondenheid ervaren en genoten door hen, die zich buigen wilden voor 's Heeren ordinantiën en de macht van Gods Woord. Nog dagelijks gevoel ik welk een genade de leiding, die ik in al

deze opzichten van Dominee ontving, voor mijn eigen zieleleven is geweest.

Maar er was ook wel droefheid in dat heerlijke huis met zijn rijk leven, want de vijandschap begon het hoofd op te steken en vond vermaak, om allerlei leelijke lasterpraatjes uit te strooien, en gemeene smaadbrieven en spothriefkaarten te schrijven.

. . . En toen kwam de verkiezing tot lid van de Tweede Kamer voor Gouda. O, wat een ommekeer bracht dat in 't huislijk leven. Dominee, de zoo geliefde en gevierde prediker, moest zijn heerlijk werk neerleggen. En wel hoopte de gemeente, dat het maar tijdelijk zou zijn, en wij allen niet 't minst, maar 's Heeren gedachten zijn hooger dan onze gedachten, en 't heeft zoo niet mogen zijn.

En toen begon een zeer moeilijk leven voor Dominee. We moesten voor de wintermaanden naar Den Haag. Het prachtige huis met de groote studeerkamer moesten we verlaten en een klein bovenhuis in de Nieuwe Schoolstraat No. 7 werd betrokken. En mijn lieve Mevrouw, die zoo gelukkig was met haar mooie zij- en binnenkamer moest zich nu op allerlei wijze behelpen, en 't meest miste zij de lieve vrienden uit de gemeente: Dibbets, Bechtold, Brade, Kühler e. a., en de families Heyblom, Hovy, van Marle en Ruys, met wie zóóveel gezellige, vriendschappelijke omgang werd genoten. En dan haar armen en kraamvrouwtjes, die zooveel van haar hielden. Mevrouw was hart en ziel domineesvrouw. En dat alles werd zoo door haar gemist. Den Haag was zoo vreemd voor haar.

En hoe zwaar werd het voor Dominee in de Tweede Kamer, waar zijn stem zich verhief voor Gods eer op elk terrein des levens, en voor de rechten en de vrijheden des volks. Ja, op dat kleine bovenhuis is veel strijd gestreden, maar ook veel genoten. 't Was tòch een tijd van opgewekt, blijmoedig geestelijk leven. Maar het leven werd zoo druk, dat de slapelooze nachten begonnen te komen. En het werken voor de *Standaard* ging maar ingespannen door. En het trommeltje met de proeven moest altijd 's morgens aan de Hollandsche

Spoor bezorgd worden, daar anders de uitgevers geen raad wisten. Mevrouw had toen maar één dienstmeisje, daar het keukenmeisje was gebleven bij de familie, die den „Saffierberg” voor de wintermaanden had gehuurd. En dan moest ik, die Mevrouw eenige hulp was, die proeven altijd wegbrengen. Maar als Dominee vroeg, met 't horloge in de hand: „Lieve kind, zou 't gaan?” dan was het mij een eer, om Dominee gerust te stellen en te zeggen, dat ik dadelijk gaan zou. Mijn werk bleef dan maar liggen, maar het trommeltje was op tijd. Maar natuurlijk gaf dat voor mijn lieve Mevrouw een heele stoornis en drukte, want als ik weg was moest Mevrouw open doen, en daar er weer een kleintje verwacht werd, was dat zeer vermoeiend. Maar God de Heere was haar steeds nabij en goed en ondersteunde haar.

En hoewel het overstelpend druk was, en Dominee haast geen tijd meer kon vinden voor het huiselijk leven, dat hem zoo dierbaar was, was Mevrouw altijd goedsmoeds en steeds bereid om den velen bezoekers het wachten gemakkelijk en aangenaam te maken. En toch, hoe dikwijls moest een gemaakt plan, met Dominee een bezoek te gaan brengen of een wandeling te doen, worden opgegeven. Soms was Mevrouw wel eens een beetje verdrietig, dat Dominee haast nooit ergens meer tijd als voor zijn werk over had. Maar dan daarna zei Mevrouw: „Och ja, maar 't is dan toch ook voor de goede zaak!” En voor die groote zaak werd dan weer met liefde eigen genoegen prijsgegeven. En het viel Dominee ook wel eens moeilijk, dat zijn lieve vrouw zich zooveel ontberingen moest getroosten. Maar het moest ter wille van de zaak. En daarom was er nooit een zweem van ontevredenheid, al was 't leven nog zoo zwaar, want het werd geleefd in de kracht des Heeren, en gedragen door 't gebed.

En de liefde en het offeren voor de groote zaak werd door Mevrouw ook op haar dienstmeisje overgedragen.

Veel bezoek kwam ook op dat bovenhuis. Mr. Groen van Prinsterer en Mr. Elout van Soeterwoude en Mr.

de Savornin Lohman kwamen Dominee opzoeken om met hem over de zaken te spreken. Eens vertelde Mevrouw mij vol vreugde, dat een zoon van den liberalen Minister Heemskerk door 't lezen van Dominee's geschriften tot het geloof gekomen was. Zelf las ik ook de *Standaard*. Hoe jong ik was, ik zou niet graag den dag hebben laten voorbijgaan zonder de *Standaard* ingezien te hebben.

Zomers gingen we terug naar den „Saffierberg” en dan had Dominee een mannetje van de *Standaard*, die iederen dag kwam, om de staatspapieren en Kamerverslagen en couranten in orde te leggen. Maar dat was in Den Haag niet mogelijk. Alles werd maar bezorgd en altijd meer brieven met de post. En dan in die kleine ruimte van dat kleine bovenhuis en met zoo'n druk leven en zoo weinig tijd! Daarom, als ik maar even uit mijn werk kon uitbreken, vond ik het mijn grootste genoegen alles in orde te brengen en op nummer te leggen. En als Dominee dan op zijn kamer kwam, was die groote man, die zich zooveel ontbering moest getroosten voor zijn beginsel en voor het werk, dat God hem had opgelegd, zoo dankbaar! En dan zei Dominee al plagend tot mij:

„Lieve kind, als je een jongen was, dan maakte ik je tot mijn secretaris”.

Maar Z. Ed. heeft nooit vergeten, dat ik die diensten gaarne deed, want bijna veertig jaren lang heb ik, eerst alleen en toen met mijn gezin, kosteloos *Standaard* en *Heraut* mogen lezen.

Bij het terugdenken is het mij zoo groot, dat ik, eenvoudig meisje, getuige heb mogen zijn van, en mede heb mogen leven in dat groote, machtige leven. O, mocht ik er woorden voor kunnen vinden!

Groot was de blijdschap, toen in den zomer weer het heerlijke, ruime huis op de Prins Hendrikkade kon betrokken worden. Want het was vreeselijk behelpen geweest op dat kleine bovenhuis.

Zouden al die opofferingen naar waarde geschat kunnen worden?

Eens kwam er in dien tijd een beroep — ik geloof

zelfs tweemaal — naar Oosthem in Friesland. O, toen waren het zulke ernstige dagen, en de laatste dag vóór de beslissing vooral was het zulk een zware strijd, dat Dominee voor dien dag in huis een vaste- en bededag had gevraagd. En daar wij meisjes in al die dingen meeleeften, deden wij het met diepen eerbied. Nog zie ik Mevrouw naar de studeerkamer gaan en na eenige oogenblikken wederkeeren, vervuld van het worstelen, dat Dominee deed, om klaar te mogen weten, wat des Heeren wil was. Mevrouw vertelde ons, dat Dominee de gordijnen had dichtgedaan, om in 't donker te bidden. Er was over ons allen zulk een groote ernst, dat we dien strijd meestreden. En toen hoorden we eindelijk Dominee over de leuning van de trap bij de studeerkamer Mevrouw roepen, en gevoelden we aan den klank van zijn stem, dat de strijd voorbij was. En toen na langen tijd Mevrouw weer beneden kwam, vertelde Mevrouw ons, dat Dominee bedankt had voor het beroep, en dat Dominee uit zijn bangen strijd verlost was met de roemtaal van den Profeet Habakuk: „*Alhoewel de vijgeboom niet bloeien zal en geen vrucht aan den wijnstok zijn zal, dat het werk des olijfbooms liegen zal, en de velden geen spijzen voortbrengen; dat men de kudde uit de kooi afscheuren zal, en dat er geen rund in de stallingen wezen zal; zoo zal ik nochtans in den Heere van vreugde opspringen, ik zal mij verheugen in den God mijns heils. De Heere Heere is mijn sterkte: en Hij zal mijne voeten maken als der hinden en Hij zal mij doen treden op de hoogten¹⁾.*”

Toen wist Dominee, dat de Heere hem dit lieflijke werk in Zijn wijngaard onthouden wilde, maar dat Hij hem kracht en sterkte tot anderen arbeid zou schenken.

Voor den komenden winter had Dominee een bovenhuis gehuurd op de Koninginnegracht no. 1. Maar de slapeloosheid werd al erger. Dominee nam baden, stortbaden, ging 's morgens vroeg paardrijden, maar niets hielp. Toen zeide de Dokter, dat Dominee in de hoogte

---

¹⁾ Habakuk 3 vs. 17—19.

bergen volkomen rust moest houden, en dat alle werk moest worden opgegeven.

Wat een leven van zorgen voor mijn lieve Mevrouw! Dominee kon niets meer hebben, ook de drukte van de kinderen niet. Soms voelde Dominee zich weer even goed, en dan zocht hij ontspanning in den huiselijken kring bij vrouw en kinderen, maar ineens was het uit, en moest iedereen zich stil terugtrekken, en Dominee weer alleen zijn.

Het huis op de Prins Hendrikkade werd verkocht, om de buitenlandsche reis te kunnen maken, en Dominee en Mevrouw namen mij mee, om voor de kleintjes te zorgen.

. . . Toen wij terug kwamen, had Dominee een huis, met grooten tuin in Den Haag gehuurd op't Bezuidenhout vlak tegenover 't *Châlet* van den heer Beynen¹⁾.

Wel moest Dominee zich wat ontzien, maar de oude werkkraft was teruggekeerd. Het werk voor *Heraut* en *Standaard* ging geregeld door, voor de verkiezingen werd gewerkt, en het volkspetitionnement van den schoolstrijd werd hier in orde gebracht. Het was weer een druk, maar rijk leven. God de Heere ondersteunde en gaf kracht tot alles, en ook het huiselijk leven was weer even gezellig en vroolijk als in vroeger tijd.

Toen kwamen weer dagen van zorgen en spanning. De kinderen kregen roodvonk, ook een der dienstmeisjes, en Mevrouw zelve werd ook ziek. Mevrouw Mond²⁾ kwam helpen, maar kreeg ook roodvonk.

We moesten naar Amsterdam verhuizen, doch om die ziekte in huis was uitstel gevraagd. Toen kwam 't bericht, dat niet langer uitstel gegeven werd en we 't huis uit moesten. Wel was 't gevaar geweken en de meeste zieken aan de betere hand maar toch moesten we in schuiten naar Amsterdam worden overgebracht. Eén voor één, gewikkeld in wollen dekens, werden

---

¹⁾ Dit aardig huis, als een Zwitsers *châlet* gebouwd, is eenige jaren geleden gesloopt.

²⁾ Mevrouw de Wed. Ds. A. Mond—Kuyper, oudste zuster van Dr. A. Kuyper.

we in rijtuigen gezet, en zóó gebracht naar hoek Prinsessegracht en Bezuidenhout, waar twee turfschepen gereed lagen met op den boeg twee groote plakkatens: *Besmettelijke Ziekte. Roodvonk.*

En zoo mocht de groote leider met zijn gezin verhuizen, omdat hij niet in zijn huis blijven mocht tot zijn zieken geheel hersteld waren.

In Amsterdam was een noodwoning gehuurd, op de Prins Hendrikkade bij de Schipperstraat. Maar bij aankomst hoorden we, dat we het huis niet in mochten. Er moest eerst toestemming gevraagd worden aan den Burgemeester. En tot die toestemming verkregen was, moesten we allen in de schuit voor den wal blijven liggen.

Toen is de heer Hovy zelf naar den Burgemeester toegegaan, om te vragen of Dr. Kuyper en zijn familie de schuit uit mocht. En 's avonds kwam toen eindelijk de gevraagde toestemming.

Door zulke wegen van beproeving heeft God Dr. Kuyper en zijn gezin geleid.

Ik heb ook Dominee dikwijls mogen helpen aan het optuigen van het scheepje, dat hij gemaakt heeft ¹⁾. De heer Wolbers, de scheepmaker op 's Lands Werf, kwam gedurig die kleine kabeltjes brengen, en dan hielp Mevrouw die kabeltjes vasthouden, als Dominee ze bevestigde.

Ik herinner me ook nog, dat Dominee eens ongesteld was en rust moest houden en dat, toen ik de kamer aan kant had gemaakt, Dominee mij vroeg, om hem Johannes 14 voor te lezen. Als een vader aan zijn kind vroeg hij toen: „Kindlief, reis je ook reeds mede naar dat Vaderhuis met zijn vele woningen, waar Jezus ons plaats heeft bereid?” O, wat drong die vraag mijn hart binnen! Ik hoopte het wel, maar dorst er nog geen beslist „ja” op uitspreken. Maar later voelde ik in 't gebed, dat Dominee met ons bad, hoe God werd

---

¹⁾ Dat scheepje is in 't Kuyperhuis gebleven en staat op zijn oude plaats in Dr. Kuyper's studeerkamer, boven op het archief-kastje, dat Dr. Kuyper op zijn zeventigsten verjaardag van Prof. Dr. F. L. Rutgers ten geschenke heeft gekregen. Men zie ook de afbeelding in het geïllustreerde boekje „Het Kuyperhuis”.

aangeropen om mij tot volle geloofsverzekerdheid te brengen.

En toen eindelijk kwamen we in 't groote huis op Prins Hendrikkade 173, waar weer het volle, rijke leven genoten werd. Wel was het ontzettend druk, en waren er veel meisjes, die het niet begripen konden, en ook niets voelden voor den ontzaglijken arbeid van Dominee. Maar wie er in meeleeftde, was in bewondering; en dat was vooral mijn ervaring, die het voorrecht had, voor de studeerkamers te mogen zorgen, en iedereen, die kwam, bij hem aan te dienen. Wel moest ik dan soms erg lang op antwoord wachten, maar ik bleef maar geduldig door den drang, om Dominee rust te geven.

Als Dominee 's morgens vroeg op de studeerkamer kwam, wilde hij eerst alleen zijn. Ik wist, dat hij dan nederknielde om te bidden, en dan ging ik geruischloos heen. Na eenigen tijd kwam ik dan terug, om de achterkamer, die door een gordijn van de voorkamer gescheiden was, af te maken, maar hoe vaak was Dominee dan nog in 't gebed. En dan even later klonk het: „Kind, wil je even naar de post gaan?” en dan werden brieven en briefkaarten, die zooeven geschreven waren, tot elkaar geschoven en ging ik gauw naar de post. Dat was alles al klaar vóór 't ontbijt. En dan haalde ik voor Dominee een kopje thee bij Mevrouw en bracht dat op de studeerkamer. En zoo hartelijk klonk dan zijn: „Dank je, kind!” We achtten ons altijd gelukkig, als we iets voor Dominee doen mochten.

Nog zie ik vóór mij de verjaardagen, vooral als op 8 Maart Mevrouw jarig was. Dan zette Dominee in de huiskamer al de kinderen op een rij met hun cadeautjes en versjes, en wij, meisjes aan den anderen kant. En dan ging Dominee Mevrouw van boven halen en statig binnen leiden. En als 't gelukwenschen was afgelopen, dan zongen en lazen wij samen, en dan knielde Dominee met ons allen neder, om God te loven en te danken voor Zijn zegeningen.

Het rijke huiselijk leven daar genoten, is mij altijd tot een exempel gebleven voor mijn eigen gezinsleven.

Dominee had verscheidene oude statenbijbels met koperen sloten, „voor ieder van mijn kinderen één”, zei Dominee altijd. En daar Dominee mij ook als een kind beschouwde, schonk hij mij ook zulk een ouden statenbijbel bij mijn huwelijk.

En daarin schreef Dominee:

Aan A... v. d. Br...¹⁾, die tien jaren lang onze trouwe, goede, degelijke dienstbode, en aan ons gezin verbondene huisgenoote was, zij op haar Bruidsdag deze oude huisbijbel als aandenken en bewijs van achting aangeboden.

Ook als heer en vrouw en dienstmaagd hebben wij ondervonden, hoeveel de zonde bederft, maar ook hoeveel Gods genade, *door de macht van het Woord*, goedmaakt.

De macht van *dat Woord* ga met haar in haar huwelijksleven, en God de Heere vergelde haar in haar man en huis, en, belijft het Hem, eens in haar kinderen, wat ze aan ons, aan ons huis en onze kinderen, in de vreeze Zijns Naams gedaan heeft.

Dr. A. KUYPER.

Mevr. KUYPER—SCHAAY.

Amsterdam, 14 Sept. 1883.

Ook bewaart zij nog altijd de briefkaart, die Dr. Kuypers haar schreef als antwoord op haar gelukwensch met het 25-jarig Standaard-jubileum.

3 April 1897.

Ontvang, lieve A...¹⁾ voor je hartelijk woord den dank mijns harten. Het is zoo, je bent zelf bij de geboorte van het kindeke geweest, en je hebt me zoo trouw en bezielend geholpen, om al wat op mijn studeerkamer in orde moest blijven, in orde te houden.

---

¹⁾ Op verzoek van de schrijfster wordt haar naam niet anders dan met initialen aangeduid.

Laat me er je nog eens hartelijk dank voor zeggen,
en wees met man en kinderen vriendelijk gegroet van
je altoos dankbaren broeder in Christus,

K.

Ook mevrouw Kromsigt—Lannooy, die ongeveer tegelijkertijd in het gezin van Dr. Kuyper kinderjuffrouw was, zond ons hare herinneringen aan Dr. Kuyper en zijn opgroeiend gezin.

Ook zij wijdt woorden van groote dankbaarheid aan de onvergetelijke huiselijke godsdienstoefeningen en het zingen.

„Als Dr. Kuyper zelf onder verdriet gebukt ging — dat hem waarlijk niet gespaard is — dan zong hij met ons zoo graag Ps. 27 : 7.

Zoo ik niet had geloofd, dat in dit leven

Mijn ziel Gods gunst en hulp genieten zou;

Mijn God! Waar was mijn hoop, mijn moed gebleven?

Ik was vergaan in al mijn smart en rouw,

Wacht op den HEER, Godvruchte schaar! houd moed;

Hij is getrouw de bron van alle goed:

Zoo daalt Zijn kracht op u in zwakheid neêr;

Wacht dan, ja wacht, verlaat u op den HEER.

Als er tijden kwamen van ziekte van vrouw of kinderen, dan was Dominee altijd gereed, om hulp te bieden. Dan was hij in den eersten zin des woords de steun in huis, door raad en daad.

Zoo herinner ik mij 't volgende, waaruit naar mijne meening zooveel liefde en zorg sprak.

Mevrouw had een gevoelig gestel en was dikwijls ongesteld, en moest dan het bed houden. Zij was een lieve moeder en kon haar kinderen bijna niet missen. En als zij dit tegen Dominee zei, dan liet Dominee naast

haar ledikant de tafel dekken, om die lieve moeder het overzicht van al haar lievelingen te gunnen.

Wat kon Dominee toch vroolijk met de kinderen spelen. Zoo af en toe kwam hij eens uit de studeerkamer in de huiskamer loopen. En dan werd er gestoeid, en paardrijden en roovertje gespeeld. En met dat roovertje spelen werd de heele kamer overhoop gehaald. Wat was dat een leven en vroolijkheid!

Soms werden ook kalmere spelletjes gedaan. Dan bouwde Dominee met zijn oudste jongens met de groote bouwdoos. Of de prachtige doos met soldaten werd te voorschijn gehaald, en de twee legers in slagorde opgesteld. En dan werd er geschoten en dapper gevochten. Niet zoo maar in 't wilde. Neen, dat mocht niet. De jongens kregen instructies, hoe een oorlogvoerend leger zich te gedragen had. En zóó moest het gaan."

1874.

„In de vergadering van de Kiesvereeniging „Nederland en Oranje”, gehouden in een der zijvertrekken van de Schotsche Zendingskerk te Amsterdam (ik meen in 1874) — de kiesvereeniging telde toen nog geen honderd leden — vroeg Dr. Kuyper het woord, om mede te deelen, dat hij zoo dadelijk het genoegen zou hebben, aan de vergadering een nieuwen bondgenoot voor te stellen.

Dr. Kuyper verwijderde zich en verscheen weldra met den nieuwen bondgenoot: Mr. Th. Heemskerk.

De vergadering aangenaam verrast.

Amsterdam.

E. J. BADIUS.

1879.

„In het jaar 1879 was het aan de A. R. kiezers in het district Putten gelukt, voor den heer I. J. Schussler te Nijkerk een zetel in de Provinciale Staten van Gelderland te veroveren. De heer Schussler was gekozen in een vacature en moest het volgende jaar met nog een

statenlid weer periodiek aftreden. Beperkte de A. R. Centrale Kiesvereniging zich tot het stellen van de candidatuur-Schussler dan was herkiezing niet onmogelijk. Maar kwam men met twee kandidaten voor de twee plaatsen uit, dan liep de zetel ernstig gevaar.

Wat te doen? Rekenen met het beginsel? Of rekenen met het succes?

De heer Chevalier ging den raad van Dr. Kuyper inwinnen. En deze ried aan: „twee kandidaten stellen.” „Maar dan valt Schussler misschien”, was 't bezwaar. „Dan moet hij maar vallen”, was 't antwoord. Ons dunkt een klein staaltje, hoe Dr. Kuyper den eisch van 't beginsel boven de kans van 't succes liet gaan.

De heer Schussler verzocht mij wegens zijn hoogen leeftijd dit voor hem op schrift te stellen.

Nijkerk.

J. VAN DER WAALS.

1878.

Ds. Ch. Hunningher, Ned. Hervormd Predikant te Amsterdam, is in zijn jonge jaren geruimen tijd huisgenoot van Dr. Kuyper geweest en gaf ons vriendelijk verlof een deel zijner *mémoires* uit dien tijd te publiceren.

„Ik begin met de mededeeling, dat ik Dr. Kuyper het eerst ontmoet heb, toen hij een man was van ongeveer veertig jaar; zelf was ik niet ouder dan twaalf. Met zijn oudste kinderen ging ik ter school bij den bekenden onderwijzer H. Eerdbeek in de Laan te 's-Gravenhage en door mijn vriendschap met zijn oudste jongens kwam ik weldra bij hem aan huis. Levendig herinner ik mij, welk een aangename indruk op mij maakte zijn vroolijkheid en de hartelijkheid, waarmee hij omging met Vrouw en kinderen.

Ook Mevrouw Kuyper heeft op mij een onuitwisbaren indruk gemaakt. Sommigen hebben haar „trotsch” genoemd, maar die zoo oordeelden, kenden haar in 't

geheel niet. Haar fiere, statige houding heeft ongetwijfeld tot dit averechtsche oordeel aanleiding gegeven. Zij was een *lady*, sprak de nieuwe talen, en vooral 't Engelsch vloeiend, maar was bovenal een vrouw met een warm hart, die ook mij in haar groote liefde deed deelen.

Men heeft wel eens gefabeld, dat het huwelijk van Dr. Kuyper met Mejuffrouw Schaay niet gelukkig zou geweest zijn. Ik kan dat verzinsel pertinent tegenspreken. Natuurlijk was het voor Mevrouw Kuyper niet altijd gemakkelijk, met een zoo geniaal man als Dr. Kuyper dagelijks gewoon om te gaan. 'k Herinner me sprekende staaltjes. Soms verbeelde Dr. Kuyper zich, 's nachts in 't geheel niet te hebben geslapen, maar dan stelde Mevrouw Kuyper ons gerust door op haar eigenaardige manier, al knikkende even de oogen te sluiten en te zeggen: „'k Heb hem heerlijk zien slapen.” Een ander maal stelde Dr. Kuyper zich eensklaps vóór, dat er te veel geld in huis werd uitgegeven en dan moest Mevrouw alle uitgaven plotseling noteeren, tot de minutieuste toe. Gelukkig duurde zulk een „bui” niet lang. Mevrouw Kuyper was juist de vrouw, zooals Dr. Kuyper er eene moest hebben. Zij wijdde hem al haar zorgende liefde zonder al te veel notitie te nemen van zijn caprices. Want evenals alle groote mannen had ook Dr. Kuyper soms grillige invallen.

Mij trof altoos dat Mevrouw Kuyper, ofschoon volmaakt geestverwante van haren man, toch nog milder over zijn tegenstanders oordeelde dan hijzelf. Haar ouden huisvrienden, b.v. Beets te Utrecht en Hasebroek te Amsterdam, bleef zij altoos een warm hart toedragen. Zoo speet het haar zeer, dat Dr. Kuyper na de verschijning van Beets' *Najaarsbladen* zich (in de *Heraut*) genoodzaakt had gezien „eenige dier najaarsbladen van voor zijn deur weg te harken”. Ik hoor hem nog zeggen tot zijn vrouw: „Ja, Jo, maar het moest”.

Zooeven zei ik, dat Mevrouw Kuyper nóg milder over zijn tegenstanders oordeelde dan Dr. Kuyper zelf. Want werkelijk sprak hij in den huiselijken kring over zijn wezenlijke of gewaande tegenstanders anders, milder, vriendelijker, dan in het publiek. *Ieder* gaf hij daarbij

't epitheton „mijnheer”: mijnheer Thorbecke, mijnheer da Costa, mijnheer Gunning, mijnheer Beets, mijnheer Bronsveld, etc. En als ik hem vroeg, waarom hij in den intiemen huiselijken kring zooveel royaler en vriendelijker over zijn tegenstanders oordeelde dan in zijn bladen, dan antwoordde hij, dat hij in huis sprak over hun vaak beminnelijke en hoogstaande *personen*, terwijl hij in de bladen „ons volk” moest waarschuwen voor hun verderfelijke *beginselen* en *theorieën*.

Als jongen van twaalf jaar ben ik met zijn oudste jongens bij Dr. Kuyper ter catechisatie gekomen. Hij woonde toen op den Bezuidenhoutschen weg in Den Haag in een ruim en breed, maar niet hoog huis, dat vroeger als „uitspanning” onder den naam *Pax intrantibus*¹⁾ had dienst gedaan.

Deze catechisatie werd altoos 's Zondags gehouden in het begin van den middag. Dr. Kuyper behandelde er met ons de voornaamste gedeelten der geloofsleer en ook gaf hij schetsen van den tabernakeldienst en andere bijzonderheden uit de Bijbelsche geschiedenis. Wij moesten uitvoerige opstellen maken en heel wat leeren. Ik heb aan die catechisatie veel te danken, ofschoon ik mij reeds toen in zijn gedachtenwereld niet geheel kon thuis voelen. Vóór ik hem leerde kennen, was ik reeds diep onder den indruk gekomen van Dr. Gunning (Dr. J. H. Gunning Jr., later hoogleeraar te Amsterdam en te Leiden) en nu wilde het er bij mij niet in, dat deze voortreffelijke Haagsche leeraar „gevaarlijke” theorieën zou verkondigen. Want op de catechisatie en in particuliere gesprekken waarschuwde Dr. Kuyper ons ook tegen de z.g. „ethischen”, onder wie Gunning toen een voorman geacht werd. Ja, Dr. Kuyper is degene geweest, die de mannen, door wie het ethisch karakter der waarheid werd geponeerd, het eerst „de ethischen” genoemd heeft. Ondanks het protest van Dr. Gunning, die volhield, dat „ethisch” een eigenschap was van zaken, die niet op personen kon worden overgedragen, ging de naam „de ethischen”,

---

¹⁾ Vrede hun die binnenkomen.

toen nog vaker „de ethisch-irenischen”, er bij ons volk in. En wat Gunning ook zei en schreef en wie hij ook toonde te wezen, men geloofde, dat „de ethischen” van den rechten weg des Woords afleidden. Ook was het mede aan Dr. Kuyper's woord toe te schrijven, dat Gunning, vooral na den dood van Prof. D. Chantepe de la Saussaye, voor „leider” der ethisch-irenischen gehouden werd, al hield Gunning zelf vol, van zulk een „leiderschap” niets te weten.

Toen Dr. Kuyper na zijn eerste Kamerlidmaatschap in Den Haag woonde, (1877—1880), den tijd dat ik hem leerde kennen, ging hij nog veel met Gunning om en kwam ook wel bij hem ter kerk, hoewel kerkgaan nooit Dr. Kuypers „fort” is geweest. Hij zei mij later in Amsterdam wel eens, dat hij leed aan een soort van zevendedaagsche hoofdpijn, die ontstaan was, toen hij van 1870—1874 predikant bij de Hervormden was te Amsterdam. De overvolle beurten, die daar zijn deel waren, vermoeiden hem zeer en nog heel lang na dien tijd leed hij vooral 's Zondags aan hoofdpijnen, die hem zich liever in zijn studeerkamer deden terugtrekken dan in de kerk gefolterd te worden door het aanhooren van een preek. Vooral van sommige, overigens met hem gelijkgezinde predikanten kon de preek hem, om zijn eigen woorden te gebruiken „als hamers op het hoofd bonzen.”

Bekend is dat Dr. Kuyper 's Zondagsmorgens zijn stichtelijke meditaties schreef voor de *Heraut*, waarmede hij „voor heel ons volk preekte”. Minder bekend is dat, als hij ter kerk ¹⁾ ging, hij volstrekt niet altoos bij „streng-Gereformeerde” dominé's tempelde. Zoo herinner ik mij, dat hij eens „met heel veel stichting” aan een Avondmaalsviering deelnam in de Nieuwe-Zijds-Kapel te Amsterdam, die door Ds. Ten Kate werd geleid en op een anderen keer Ds. van Marken hoorde in de Oosterkerk. Nog hoor 'k hem zeggen: „Och, zulke dominé's doen geen kwaad door wat

---

¹⁾ Dit alles was vóór de Doleantie. Dus hier is sprake van 't bijwonen van diensten in de Hervormde kerk.

zij zeggen, maar door wat zij zwijgen." Ook zei hij mij, dat hem Ten Kate's schoone woordenkeus en wel-sprekende voordracht goed hadden gedaan en dat zeer treffend de wijze was geweest, waarop Ten Kate de aanwezige doofstommen had toegesproken, een toespraak die hun natuurlijk door hun onderwijzer vertolkt werd. „Ook was mijnheer Ten Kate na den dienst in de kamer heel vriendelijk voor mij; heel anders dan ethische mannen *minoris momenti*¹⁾ soms tegenover mij doen."

De enorme werkkraft, die Dr. Kuyper jarenlang heeft ontwikkeld, is voor een groot deel toe te schrijven aan zijn altijd met ijzeren wil volgehouden dag-indeeling. Nooit werkte hij 's morgens heel in de vroegte en nog veel minder 's avonds laat. Het laatste moet wel zijn gewoonte zijn geweest, vóór ik hem kende en zelf heeft hij mij wel verteld, dat zijn laat-opzitten onder 't drinken van sterke koffie hem toen veel kwaad had gedaan, waarom hij ook eenigen tijd te St. Moritz en Nice heeft moeten verblijf houden.

Maar na zijn herstel hield hij zich stipt aan de orde die hij zichzelf gesteld had: te 8 uur 's ochtends belde hij de familie met de dienstboden samen en las dan met allen de H. Schriften. Meestal voegde hij een korte verklaring bij het gelezene en soms vroeg hij den volgende dag wat den vorigen dag was gelezen en uitgelegd. Ook werd bij den huiselijken dienst altoos gezongen en knielend gebeden. Gezongen werden bijna uitsluitend psalmen doch een enkele maal ook Gez. 3 of Gez. 83. 's Zondagsavonds werden ook wel liederen gezongen van anderen, b.v. César Malan's:

„Agneau de Dieu, par tes langueurs
Tu pris sur Toi notre misère."

Ik hoor het Dr. Kuyper nog zingen, al waren muziek en individueele psychologie wellicht de eenige terreinen,

---

¹⁾ Van minder beteekenis.

waarop hij, niet theoretisch, maar praktisch gansch vreemdeling was.

Na den huiselijken dienst volgde natuurlijk het ontbijt en te kwart voor negenen, uiterlijk negen ure begaf Dr. Kuyper zich naar zijn studeerkamer. De rijke postbezorging, die zich iederen morgen herhaalde, verleidde hem zelden tot het schrijven van brieven, bijna alles deed hij met briefkaarten af, die zoowel, en met even groote vlugheid, in 't Nederlandsch als in 't Fransch, Engelsch of Latijn geschreven werden. Het is niet te zeggen, hoeveel Dr. Kuyper gedurende de ochtenden van 9—12^{1/2} uur jaren achtereen heeft verricht. Hij liet zich door niemand storen. Meermalen moest Mevrouw Kuyper om half één zeggen: „lieve Bram, er zitten in vijf kamers menschen op je te wachten, die je willen spreken.” Dikwijls liep hij den „jongen van de Standaard” voorbij, wien hij terloops de copie voor dat blad in de hand duwde. En de „vijf” bezoekers werden ook in een minimum van tijd „behandeld.”

Bijna altijd was hij aan het koffiedrinken, zich ontspannend na urenlange inspanning, buitengemeen vroolijk en opgewekt; ook wel eens ondeugend. Zoo herinner ik mij, dat hij eens aan een student van de Vrije Universiteit, die het waagde ongeschoren bij Dr. Kuyper aan den koffiemaaltijd te verschijnen, vroeg:

„Mijnheer. . . heeft u wel een mes?”

„O ja, dank u, Professor.”

„Ja, maar ik bedoel eigenlijk een scheermes.”

's Namiddags had Dr. Kuyper toentertijd meestal college. Met zijn collega's aan de Vrije Universiteit had hij zulk een regeling weten te treffen dat, althans drie dagen achtereen zijn colleges: de theologie en de letteren (Ned. litteratuur, aesthetiek en linguïstiek) vielen in de namiddaguren.

Hij „kleedde” zich eerst na de lunch. Dan werd de sjamberloek vervangen door de gekleede jas en iederen dag het gelaat *cleanshaven*¹⁾. Wij dineerden toentertijd altijd om half zes. Ongetwijfeld volgens medicinaal

---

¹⁾ Glad geschoren.

voorschrift „at” Dr. Kuyper altoos rustig. Zelfs als hij het buitengewoon druk had, zat hij toch van half zes tot half zeven aan tafel. Na den maaltijd had een tweede, ietwat kortere huiselijke dienst plaats.

Langen tijd kwam . . . . op een vasten dag in de week bij Prof. Kuyper dineeren. De gast hield van lange diners, waarbij hij dan veel sprak. Hoewel hij anders Prof. J. W. Gunning, den chemist, niet met sympathie zou hebben aangehaald, citeerde hij gaarne diens woord, dat de conversatie aan een maaltijd zoo gewichtig en zoo gezellig moest wezen, dat men na afloop van het diner niet moest weten wat men gegeten had. Maar Prof. Kuyper, die zijn dag stipt indeelde, en wel rustig middagmaalde, maar nooit langer dan een uur, volgde bij de langdurige inleidingen van . . . . een eigenaardige tactiek. Zelf diende Dr. Kuyper altoos, gelijk een Engelsch huisvader, vóór; ook als er gasten waren, althans wanneer een zoo vaak terugkeerend gast als . . . mee dineerde. Dr. Kuyper luisterde en luisterde, maar antwoordde weinig dan alleen met interrupties als deze: „U neemt me niet kwalijk, meneer . . . .”, dat ik maar begin.” Hij deed dan, alsof . . . . ook at. En nadat alle borden, op dat van . . . . na, ledig waren, zei Dr. Kuyper, alsof hij overtuigd was, dat ook zijn gast gereed was, mes en vork zettende in den biefstuk: „Mijnheer . . . . mag ik u nog een stukje geven? Wilt u eens zien? . . . . en dan, schijnbaar verrast, ziende dat . . . . eigenlijk nog beginnen moest . . . . „o, pardon, ik dacht dat u al verder was.” De hooge gast moest nu „slokken groote brokken.”

Dr. Kuyper, zoo zei 'k daareven, diende zelf vóór. Hij kon dat voortreffelijk en kende van ieder zijner kinderen en huisgenooten de hem of haar toekomende hoeveelheid. Hij kon en kende eigenlijk van alles. Straks vertel ik daarvan nog bijzonderheden.

Eerst voltooi ik de besteding van zijn, om zoo te zeggen, dagelijkschen dag. Na den maaltijd ging hij zoo goed als nooit naar zijn kamer om te werken. Een hoogst enkelen keer gingen zijn zoon Herman en ik met hem naar de studeerkamer om Hebreewsch onder

[anders had Dr. Kuyper geregeld 's avonds zijn tallooze lezingen en vergaderingen en meed hij met opzet allen arbeid in zijn studeervertrek. Stipt hield hij zich aan den regel: niet laat naar bed te gaan. Elf uur was zijn klokje van gehoorzaamheid. Eens waren onderscheiden studenten van de Vrije Universiteit samengekomen om hem te huldigen naar aanleiding van een Standaard-feestje. Tegen elf uur zongen zij luid: „*Er lebe hoch!*” En wat was Dr. Kuyper's antwoord?

„Ik dank de heeren zeer voor hun huldebetoon en hun vriendelijk lied. Maar zij zullen wel goedvinden, dat ik aan hun wensch, dat 'k „hoog” zal leven, onmiddellijk gevolg geef, door mij inderdaad naar hooger sferen, naar mijn slaapkamer te begeven, want ik heb mijn nachtrust noodig voor mijn werk. 'k Heb de eer de heeren te groeten.”

Zoo leefde hij trouw aan zijn leefregel en zoo was hij vrij van elken mensch en van elke conventie.

Maar ik zou nog meedeelen staaltjes van zijn alles kunnen en alles kennen. Eens moest een canapé te zijnen huize worden hersteld. De stoffeerdere kwamen en deden hun werk zoo goed als zij het verstonden. Maar zijn scherpe blik zag al ras, dat zij omslachtig werkten. En hoewel Dr. Kuyper natuurlijk nooit het stoffeerdervak beoefend had, zeide hij tot hen:

„Mannen, ziet ge niet dat ge op *die* manier niet opschiet? Geeft mij uw gereedschappen even.”

En hij toonde hun, hoe zij veel beter en met snellere uitkomst op de manier konden arbeiden, die *hij* hun voordeed. „Ja, mijnheer”, antwoordden ze verbaasd, „dáaraan hebben we nooit gedacht.”

Op een andere maal had de dienstbode den biefstuk laten aanbranden. Dr. Kuyper zelf spoedde zich naar de keuken en bracht weldra een nieuwen biefstuk boven, dien hijzelf zóó voortreffelijk gebakken had als ooit de bekwaamste kok of keukenmeid heeft kunnen bakken.

Indien iemand, dan heeft Dr. Kuyper wel het bekende woord op zichzelf kunnen toepassen: *homo sum et*

*nil humani a me alienum puto*¹⁾. Hij was in den edelsten zin een *omnis homo*²⁾ van alle markten thuis. Reeds memoreerde ik, dat hij alleen geen verstand had van muziek noch ook menschenkennis bezat. Wat 't eerste betreft, de muziek: 'k herinner mij, hoe hij tegen de melodie van den een of anderen psalm kon inzingen, maar ook, hoezeer 't hem hinderde, hem, die alles kon, dat hij geen muziek kende noch begreep. Hij trachtte dit onbekwaam zijn „*sich vom Halse zu schaffen*” door b.v. in „Om de Oude Wereldzee” I tusschen de blz. 200—201 vier pagina's zigeuner-muziek te doen afdrukken en door op zijn college over aesthetiek een uitvoerig hoofdstuk te wijden aan de edele musica en hare theorie. Dr. Kuyper deed dit zoo schitterend, dat Jhr. Mr. W. H. de Savornin Lohman, thans President van den Hoogen Raad der Nederlanden, toen student aan de Vrije Universiteit en muzikaal aangelegd, zei: „Men zou werkelijk denken dat Dr. Kuyper, die geen muziek kent, haar grondig begrijpt niet alleen, maar een muzikaal genie is.”

Wat zijn gebrek aan menschenkennis betreft, ik herinner mij zeer goed, dat Dr. Kuyper zich vaak door z.g. fatsoenlijke bedelaars zou hebben laten bedriegen en hun veel geld zou gegeven hebben, indien Mevrouw Kuyper, die veel beter „kijk” had op mensen, niet gezegd had:

„Maar, Bram, hoe kun je nu *dien* man of *die* vrouw vertrouwen? Het is duidelijk, dat zij je trachten af te zetten.”

Reeds heb ik er over gesproken, dat Dr. Kuyper over zijn antagonist in den huiselijken kring milder oordeelde dan in zijn bladen. Ook heb ik de motieven meegedeeld, die hem bij dat verschillend oordeel leidden. Ik herinner mij een in dit opzicht typisch gesprek met een hoogleraar. Eens aan den maaltijd, toen Ds. Buytendijk (de bekende Ds. S. H. Buytendijk van IJsselstein) in het

---

¹⁾ Ik ben een mensch en acht niets menschelijks aan mij vreemd te zijn.

²⁾ Alzijdig mensch.

toenmalig *Wageningsch Weekblad* weer tegen Dr. Kuyper geschreven had, meende de hoogleeraar Dr. Kuyper een genoegen te doen door aan dien maaltijd te zeggen: „Ach, mijnheer Kuyper, wat is die Buytendijk toch een vervelend man met zijn zoutelooze opmerkingen en zijn oppervlakkige courant-artikelen, zoo'n leeghoofd, zoo'n hol vat.”

„Dat moet u niet zeggen, mijnheer”, antwoordde Dr. Kuyper, „een oogenblik aangenomen, dat meneer Buytendijk eenigszins op een hol vat gelijkt, dan moet u er toch verbaasd over zijn, dat hij week aan week uit zulk een hol vat artikelen weet op te diepen, die waarlijk niet vervelend en niet zouteloos en niet oppervlakkig zijn, maar zich op de aangenaamste wijze laten lezen.”

Wie toentertijd zelden bij Dr. Kuyper aan huis kwam was zijn groote medestander Prof. Dr. F. L. Rutgers. Veel vaker nog Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman. Eens ben 'k zelf onwillend, zittende in de veranda, getuige geweest van een hoogst interessant gesprek tusschen Kuyper en Lohman, toen zij nog medestanders waren. Ik kón niet weg en was gedwongen, om hun gesprek niet te storen, in een hoek van de veranda te blijven zitten. Maar toen reeds bleek, dat Kuyper en Lohman dezelfde zaak uit een gansch ander oogpunt zagen. . . .

Dat Dr. Gunning (Prof. J. H. Gunning) te Amsterdam niet met Dr. Kuyper omging, deed den laatste veel pijn. In Den Haag hadden zij elkander vaak gezien. En heel in 't begin van Gunning's Amsterdamschen tijd (1884—1889) hebben zij elkaar enkele bezoeken gebracht. Maar toen schreef Gunning hem dat het toch maar beter was, elkaar niet meer te zien. (Tusschen haakjes zij opgemerkt, dat Dr. M. van Rhijn ten onrechte aan den ouden Haagschen Ds. Moll den invloed heeft toegeschreven, waaronder Gunning de oorspronkelijke eerste aflevering van zijn „Leven van Jezus” heeft teruggenomen; de sterkste aandrang daartoe was uitgegaan van Dr. Kuyper). Dr. Kuyper kon dan tot mij zeggen:

„Daar heb je nu je lieven Prof. Gunning. Hij gaat als collega en broeder om met mannen als H . . . „ De Hoop Scheffer, Knappert, Völter etc. die in zijn Heiland niet gelooven, maar *mij* wenscht hij op aarde niet meer terug te zien.”

Somwijlen sprak hij vriendelijker en beter over Gunning en zei: „Het is zoo goed, dat Gunning aan de Stedelijke Universiteit dogmatiek moet doceeren. Want juist de belijndheid der dogmatiek was hem tot hertoe vreemd en het zal hem geestelijk en theologisch veel goed doen, zich in de dogmata te moeten verdiepen.”

Maar het interessantst in de verhouding van Kuyper en Gunning was toch de quaestie der „onbewuste oneerlijkheid”. In een of anderen kring of cursus, door Gunning geleid, had deze van Dr. Kuyper gezegd:

„Dr. Kuyper is en *moet* zijn in zijn tactiek, zoowel op kerkelijk als op politiek terrein, gelijk ieder partij-leider, onbewust oneerlijk en *moet*, krachtens die positie onbewust oneerlijk zijn. *Ik* zou in zijn positie duizendmaal oneerlijker zijn. Maar dit neemt niet weg, dat hij onbewust oneerlijk is.”

Aan Dr. Kuyper was deze uiting van Gunning ter oore gekomen en nu sommeerde hij Gunning deze bewering terug te nemen. Gunning antwoordde, dat hij dat niet kon.

Dr. Kuyper stelde toen voor, dat er een commissie *ad hoc* door hen beiden zou benoemd worden, die tot taak had te onderzoeken of het taalkundig en psychologisch al dan niet mogelijk was, dat iemand „onbewust oneerlijk” was. Nobel liet Gunning de keuze van de leden dier commissie geheel aan Dr. Kuyper over, die nu daartoe uitnoodigde: Professor Dr. F. L. Rutgers en Professor Jhr. Mr. A. F. de Savornin Lohman, met, meen ik, nog een derde. Misschien zou iemand de keuze partijdig kunnen noemen, wijl de heer Lohman toen nog medestander was van Dr. Kuyper. Maar niet mag worden voorbij gezien, dat de heer Lohman in den Haag, vóór zijn benoeming tot Hoogleeraar aan de

Vrije Universiteit, vaak Professor Gunning als predikant had hooren preeken en hem zeer genegen was.

Hoe het zij, de commissie maakte op taal- en zielkundige gronden uit, dat „onbewuste oneerlijkheid” een *contradictio in terminis*¹⁾ was en daarvan ontving Professor Gunning bericht. Natuurlijk legde zich deze bij de uitspraak neer en zei, zich dus *vicius*²⁾ te hebben uitgedrukt.

„Doch,” zoo ongeveer schreef hij, „doch wat ik onjuist geformuleerd heb, is niettemin een feit, dat ik niet berekenen kan. God zal mij te Zijner tijd rechtvaardigen. Ik kan zoolang wel wachten.”

Die laatste woorden maakten blijkbaar op Dr. Kuyper een diepen indruk. Gelijk ook blijkt uit het „in memoriam” dat hij bij diens overlijden aan Prof. Gunning wijdde in de *Heraut*, bleef hij, ondanks alle oppositie die hij tegen hem voerde, een stillen eerbied houden voor zijn persoon. En eens zei hij van Prof. Gunning:

„Als Gunning je kamer binnenkomt, dan voel je dat hij iemands zonden ziet.”

Maar andere keeren verweet hij Gunning „onbewusten” geestelijken hoogmoed.

Hoewel geen speciaal vriend van Ds. J. Cramer, hoogleeraar te Utrecht, vader van den tegenwoordigen Utrechtschen Professor Dr. J. A. Cramer, zei ik eens tot Dr. Kuyper, dat mij zijn recensie van Cramer's werk over den brief aan de Galaten zeer had gespeten. Ook met Ds. Cramer kon ik niet meegaan, maar leed deed mij, dat Dr. Kuyper nu zóó over Ds. Cramer geschreven had, dat de geloovigen in Nederland hem, Cramer, nu wel voor ten naastenbij ongeloovig moesten houden.

„Och kom,” antwoordde mij Dr. Kuyper: „je moet aan mijn woord niet zoo grooten invloed toeschrijven. Je hadt eens moeten lezen wat de *Hervorming* in haar laatste nummer over mij geschreven heeft. Men leest

---

¹⁾ Tegenspraak in de woorden.

²⁾ Verkeerd.

het en vergeet het. Zoo gaat 't ook met wat ik over anderen schrijf." Ik zei in beleefden vorm, dat aan Dr. Kuyper toch wel iets bekend was van den oneindig veel machtiger invloed van *zijn* woord dan van 't woord der *Hervorming*, maar mij bleek ook toen, dat Dr. Kuyper werkelijk op veel punten naëver en nederiger was dan tal van menschen meenden.

Gaarne en vaak gingen wij met Dr. Kuyper als huisvader wandelen. Speciaal Zaterdagmiddags. Dikwijls ging de tocht naar Zeeburg. Alles merkte hij op. Eens zeide hij:

"Je moet er eens op letten, hoe weinig menschen die je ontmoet, een knap gezicht hebben. De meesten zijn leelijk."

Geheelonthouder was Dr. Kuyper niet. Maar terstond voeg ik er de pertinente verklaring aan toe, dat alles wat men verteld heeft als zou hij „van een stevig glas wijn houden" etc. gewoon *fabel* is. Hoogst matig dronk hij een enkel glas *senis lac*¹⁾ gelijk hij den wijn eigenaardig noemde. Gewoonlijk een glas met een paar beschuiten, vóór hij zich ter ruste begaf. Overdag rustte hij zelden. Een enkele maal als hij zich niet wel voelde. En dan moest ik hem vaak voorlezen uit *Bilderdijk* of andere schrijvers. Eens zei hij mij, toen ik bij zijn divan zat:

"'k Kan ~~me~~ zoo geheel inleven in het besef dat den paus bezielen moet. Er is iets groots in, dat één man 't precies weet en geestelijk toezicht heeft op de uitingen van allen."

Behalve 's Zaterdagmiddags gingen we in zijn Haag-schen tijd, vóór de stichting van de Vrije Universiteit, ook wel eens een grooten uittocht maken door het Westland. Op één dier excursies bezochten we ook Maassluis en groot was de piëteit, waarmede Dr. Kuyper zijn geboortehuis beschouwde. Hij was toch altijd zoo joviaal en hartelijk en had zijn vrouw en kinderen innig lief. En al weer: hij kon van alles. Geen enkele soort van gymnastiek was hem vreemd. En altoos leefde hij

---

¹⁾ Melk voor den grijsaard.

sober en geregeld. Nog in 't laatst van zijn leven zei hij mij, toen het kamerlid de heer Tydeman was overleden:

„Och, die jongere heeren Talma en anderen en nu ook weer Tydeman ontzien zich niet genoeg: jij weet, hoe 'k altijd geregeld en matig heb geleefd!”

Geestig kon hij den spot drijven met de sentimentaliteit die zich op zekeren leeftijd in verzen openbaarde. Beter dan alle poëzie achtte hij oefening in 't schermen. En zoowel zijn oudste zoon als ik werden door zijn goede zorgen *prévôts* op de sabel en den langen stok.

Dr. Kuyper was van oordeel, dat alle ketterijen min of meer samenhangen. Zoo verbaasde hij zich er in 't geheel niet over, dat zijn zuster Mevrouw Mond—Kuyper („Tante Anna”) en ik groote sympathie voor elkaar voelden. Haar verdacht hij van „Kohlbruggianisme” en mij van „ethicisme”. Nu kwam het meer dan eens voor, dat Mevrouw Mond en ik samen tempelden bij Ds. Lütge, waaraan hij een nieuw bewijs ontleende voor zijn stelling, dat ook „ethicisme” en „Kohlbruggianisme” als ketterijen met elkaar verband hielden.

Een enkel maal werd een „diner” gegeven met professoren, waaraan „wij” natuurlijk geen deel namen, en dan werden na den maaltijd stellingen verdedigd. Hoe verbaasde ik mij dan, als zulk een reeks theses later door mij gelezen werd, over de veelzijdige kracht van Dr. Kuyper, die temidden van zijn drukken, veelomvattenden arbeid nog tijd had kunnen vinden, niet slechts voor het stellen daarvan, maar ook tijd om ze zóo door te denken, dat hij ze schitterend kon verdedigen in hooggeleerden kring.

Dr. Kuyper was de eenige onder al zijn geestverwanten, die geheel zelfstandig was. Althans in die jaren waarin ik hem 't intiemst kende, was *zijn* woord voor al zijn geestverwanten en volgelingen het eind van alle tegenspraak: „autos epha” ¹⁾. Maar hijzelf had natuurlijk niet zulk een autoriteit achter zich; zoodat men met hem over allerlei quaesties veel aangenamer en vrucht-

---

¹⁾ „Hij heeft het gezegd.”

baarder kon spreken dan met wien ook van zijn partij. Meermalen was zijn groote zelfstandigheid treffend.

Met groot gemak sprak hij vreemde talen, speciaal Fransch en Latijn. Wat de eerste dier talen betreft: geruimen tijd werd in huis, ook onder de kinderen, niet anders gesproken dan Fransch. En zóó was hij in die taal doorkneed, dat hij af en toe woorden gebruikte, die ook zijn, toch ontwikkelde, kinderjuffrouw, eene geboren Fransch-Zwitserse, onbekend waren en hij haar onderscheidene woorden en uitdrukkingen uit haar taal leerde en verklaarde.

Men weet, dat Dr. Kuyper's eigen moeder eene Fransch-Zwitserse was, Mademoiselle Huber. En nu is het eigenaardig, dat Dr. Kuyper vaak in Fransche denk-categorieën dacht en schreef. Eens heb ik, om een Fransche dame, die geen woord Hollandsch verstond, genoeg te doen, een *Standaard*-artikel van Dr. Kuyper in het Fransch vertaald. En wat bleek mij toen? Dat de Fransche vertaling vlotter was dan het Nederlandsche origineel.

Had Dr. Kuyper het stuk in het Fransch gedacht?

Wat het Latijn betreft: Dr. Kuyper schreef die taal onberispelijk. Men zie o.a. zijn voorrede voor D. Gysberti Voetii selectarum disputationum fasciculus recognovit et praefatum est D. Abr. Kuyper¹⁾. (Amst. J. A. Wormser 1887). Het Register, in deze praefatie op de pag. VII—XXIII is van mijne hand. Daarom schreef Dr. Kuyper in het exemplaar, dat hij mij cadeau deed (het was reeds eenigen tijd, nadat ik zijn huisgenoot was) met keurige letters:

„Amanuensi exquisitissimo auctor”²⁾.

Dr. Kuyper sprak het Latijn vlotter en vloeiender dan zijn toch in die taal geverseerde collega voor 't Grieksch en Latijn, Prof. Dr. J. Woltjer.

Voor een deel was dit wel hieraan toe te schrijven, dat Dr. Kuyper, als hij zich even vergiste, die taal-

---

¹⁾ Bundel van enkele uitgelezene disputaties van Gysbertus Voetius uitgegeven en met een voorrede voorzien door Dr. A. Kuyper.

²⁾ Aan den zeer voortreffelijken amanuensis (secretaris, schrijver).
De schrijver.

fouten niet angstvallig corrigeerde maar dóórsprak, terwijl Prof. Woltjer, zuiver Ciceroniaansch Latijn sprekende, ook de kleinste vergissing nauwkeurig corrigeerde. Maar, ook van deze omstandigheid afgezien, was het gemak, waarmede Dr. Kuyper sprak en schreef, bewonderenswaard. Ik bewaarde van hem vele brieven en briefkaarten alle in even schitterend Latijn geschreven.

Ook zijn Duitsch was magistraal. Het Engelsch was hij ook buitengewoon goed meester. Maar zijn uitspraak van die taal was ietwat gemaniëreed. Mevrouw Kuyper sprak het Engelsch veel eenvoudiger en beter.

De *copia verborum*¹⁾ van Dr. Kuyper in het Nederlandsch, ook in de gewone conversatie, grensde aan het fabelachtige. Een enkel maal moge hij daarbij een „aanstellerig” ongebruikelijk woord gebezigd hebben, regel was, dat hij altoos het meest juiste synoniem nam. Het spijt mij altoos, dat ik geen cahier „Gespräche mit Kuyper” heb aangelegd.

Zijn meening was, dat de *toenmalige* studenten aan de Vrije Universiteit, die voor een zeer groot deel het oude gymnasium te Zetten hadden bezocht, veel te weinig algemeen ontwikkeld waren. Zelf gaf hij daarom een college in de Nederlandsche Letteren, de Aesthetiek en de Linguistiek. Deze colleges waren ten hoogste merkwaardig. Ik mag noch kan hier alles memoreeren. In ongelooflijk korten tijd heeft hij zich grondig in onze Nederlandsche letterkunde ingewerkt. Zijn inzichten en meeningen waren natuurlijk geheel zelfstandig: hij volgde geen enkelen schrijver over onze letteren. Te veel bijzonderheden herinner ik mij om ze hier alle op te halen.

Toen hij aan Jan Luyken toe was, zei hij mij deze karakteristieke woorden: „Deze man is zóó vroom geworden, dat ik al heel spoedig begon te twifelen, of hij tot de Gereformeerde Kerken behoord heeft. Later is mij dan ook gebleken, dat hij Doopersch was. In den regel zijn zulke mystieke vromen niet Gereformeerd.”

Bij [een andere gelegenheid zei Dr. Kuyper tot mij:

¹⁾ Woordenschat.

„Men heeft mij vaak geprezen om mijn groote kennis. Maar heusch, er zit niet zooveel in mijn hoofd. Het bijzondere zit veeleer in mijn vingers. Als ik een boek of brochure lees *voel* ik altijd, welke bladzijde ik noodig heb. Ik volg het instinct van mijn vingertoppen.”

Voor al bij schrijvers als Prof. Gunning leek mij deze praktijk toch eenigszins gevaarlijk, wijl Gunning dikwijls de belangrijkste dingen zei in verborgen noten.

Dr. Kuyper kon allerlei feiten en wetenswaardigheden buitengemeen goed groepeeren.

Onwelwillend zei Prof. Van Toorenenbergen eens van hem:

„Men mag niet zeggen, dat Dr. Kuyper niet zoo geleerd is als hij lijkt — dat zou onbillijk zijn — maar hij is toch niet zoo geleerd als hij doet.”

Intusschen is het begrijpelijk, dat een man die zoo nauwkeurig alles navorschte als Van Toorenenbergen zoo sprak.

Zooals dat met zulke eminente mannen als Dr. Kuyper gaat, heeft men het van de zijde zijner meest onverzoonlijke tegenstanders wel eens voorgesteld, alsof hij eigenlijk in zijn hart „liberaal” was gebleven en alleen om der wille van het succès streng orthodox was geworden. Maar juist ik, die niet tot zijn gansch trouwe volgelingen behoorde, kan getuigen, dat hij in zijn orthodoxe belijdenis volkomen eerlijk was. Wat Gunning met zijne „onbewuste oneerlijkheid” in de *politiek* bedoelde, laat ik daar. Maar in zijn orthodoxe belijdenis was Dr. Kuyper volkomen louter. Men kan niet vier jaren lang dag aan dag een masker voor het gelaat houden, allermint in den intiemen huiselijken kring. En in dien kring waren de gebeden vooral vaak roerend, en bewogen me meer dan eens tot tranen. Ik zou daar aangrijpende herinneringen van kunnen verhalen.

Zeër droevig daarentegen was, dat Dr. Kuyper veel makkelijker flagrante oppositie kon verdragen dan afwijkende meeningen. Was men eenmaal orthodox als hij, dan eischte hij ook volkomen instemming, zelfs

op ondergeschikte punten. Vandaar dat zijn strijd tegen het z.g. „ethicisme” veel feller is geweest dan tegen het ongelooft. Zoolang ik nog gymnasiast was, vond hij mijn „ethicisme” een niet onaardige afwisseling bij de algemeene Gereformeerdeheid van alle anderen in huis. Toen ik met zijn zoon Herman (Dr. H. H. Kuiper) belijdenis zou doen, kwam de vraag ter sprake, welke dominee daarbij zou tegenwoordig zijn. Het was nog vóór de doleantie, Maart 1883. Hij zei toen: „Chris zou er natuurlijk een man bij willen hebben als mijnheer Ten Kate of Hogerzeil. Maar dat gaat niet. *Dit* wil ik wel doen, dien dominee van de Gereformeerden vragen, voor wien Chris de meeste sympathie heeft.”

En toen is met wederzijdsch toegeven Ds. W. J. Geselschap gevraagd. Deze heeft op den 16^{den} Maart in de zijkamer alleen gebeden en gedankt en de onder-vraging geheel aan Dr. Kuiper overgelaten. (In 1886 is Ds. Geselschap intusschen niet met de Gereformeerden in doleantie gegaan). Naast mij ligt het exemplaar van de door Dr. Kuiper „voor kerkelijk en huiselijk gebruik uitgegeven Drie Formulieren van Eenigheid met de Kerkorde.” En voorin heeft Dr. Kuiper met kloekke hand geschreven:

*Manus editoris in solemnibus Diei sanctae coram Deo Trium confessionis memoriam*¹⁾.

Amst. 16 Martii MDCCCLXXXIII.

K.

Maar, o, toen ik student geworden was, toen was mijn „ethicisme” geen interessant afwijkende bijzonderheid! Toen moest ik Gereformeerd wezen. En als ik dan geen Gereformeerd theoloog kon worden, dan maar een Gereformeerd *angehauchte* litterator.

Het is bekend, dat Dr. Kuiper de afwijkende meeningen van zijn Vrije Universiteits-collegae Dr. Dilloo, Dr. Hoedemaker, Mr. de Savornin Lohman, Mr. Fabius niet dragen kon. Hoe zou hij „ethicisme” hebben kunnen dulden?

1 ¹⁾ „Ter gedachtenis aan den plechtigen dag zijner heilige be-jijdenis in tegenwoordigheid van den Drieëenigen God.”

Intusschen streed in hem heftig persoonlijke, hartelijke vriendschap met de onmogelijkheid „afwijkingen” te kunnen tolereeren.

Dat Dr. Kuyper een man was van orde, bewees ook zijn huis- en studeerkamer. Eens had hij een beveling van bijzondere versiering van zijn salon, — de zaal — van zijn mooie woning op de Prins Hendrikkade 173. Eenige schilderstukken werden aangekocht, van welken kunstschilder weet ik niet meer (één was van Koekkoek) en al het kunstloze werd verwijderd.

Zijn studeerkamer werd gevormd door een suite, die een allermerkwaardigste bibliotheek bevatte, een boekerij waarin hij geheel thuis was. Hij werkte altoos in de groote voorkamer met de drie ramen, voor 't meest linksche raam. De muren der beide kamers waren als met boekenkasten behangen. Middelpunt vormde de „Christus van Veronica”. Maar ook de portretten zijner ouders hadden op den schoorsteenmantel een eereplaats. In dit heiligdom is onuitsprekelijk veel gearbeid, gedacht en stellig ook gebeden.

Veel over geestelijke onderwerpen spreken deed Dr. Kuyper gewoonlijk niet. Maar ik herinner mij hoeveel goed het mij deed, toen hij mij na den dood van mijn eenigen broer zei: „Een band met de heerlijkheid te meer”.

Zijn toewijding aan zijn gezin en aan *res domesticæ et familiares*¹⁾ waren grenzenloos.

Tijdens mijn verblijf in zijn huis overleed Mevrouw Kuyper's broeder, de Heer D. Schaay te Rotterdam. Dr. Kuyper werd voogd over de kinderen.

En toen heeft hij met de grootste hartelijkheid en toewijding voor elk dier, gansch anders opgevoede, kinderen gezorgd en aan elk van hen eene opleiding doen geven naar hun eigenaardige behoefte en aanleg. Terwijl menschen, die veel, véél minder aan 't hoofd hadden dan Dr. Kuyper bij de nieuwe taak van voogd verlegen zouden geweest zijn hoe te handelen, pakte hij, bij 't vele dat op zijn tijd beslag legde, dit nieuwe

---

¹⁾ Huishoudelijke zaken en familie-aangelegenheden.

werk met vriendelijke en tegelijk forsche hand aan en voltooide het magistraal.

Toen zijn zoon Bram (Dr. A. Kuyper Jr., Predikant te Rotterdam) zich begon te ontwikkelen, vroeg hij op een dag aan zijn vader:

„Hoeveel denkt u, dat ik al weet?”

En toen antwoordde Dr. Kuyper:

„Mijn jongen, stel dat alles wat kan geweten worden, wordt voorgesteld door de oppervlakte van deze tafel, dan weet ik zooveel”. En hij teekende op de zeer groote tafel een buitengewoon klein vierkant.

Bram vroeg toen weer:

„Maar hoeveel weet *ik* dan, vader?”

Dr. Kuyper: — „mijn jongen, zóó weinig, dat 't zelfs door geen stip op deze tafel kan weergegeven”.

Onder zijn bekende letterkundige tijdgenooten had Dr. Kuyper buitengewoon heftigen afkeer van Multatuli. Niet slechts om zijn verderfelijke ideeën, maar bijzonder wijl hij (Multatuli) zooals Dr. Kuyper mij eens schreef: „fratrem meum unicum, qui India vitam pro patria dedit, ~~et~~ fide abstulit”¹⁾.

Hoe teer was hij aan de nagedachtenis van dien broeder en aan al zijne zusters gehecht!

Ondanks haar „Kohlbrüggiaansche” neigingen, hield Dr. Kuyper bijzonder veel van zijn oudste zuster Anna, Mevrouw de Wed. Mond—Kuyper. Geruimen tijd heeft zij in mijn tijd ten huize van haar broer vertoefd. En naar den trek van haar hart was zij een vurige Kuyperienne.

En nu een bewijs van Dr. Kuyper's gezond mensche-lijke gevoelens, zoo geheel afwijkend van de meeningen die tijdens zijn leven zoovele „liberale” tegenstanders koesterden aangaande zijn persoon. Eens moest er een Kamerverkiezing plaats hebben te Arnhem. Het Bestuur der Antirevolutionaire Kiesvereniging aldaar had Dr.

---

¹⁾ Mijn eenige broeder, die in Indië voor het vaderland het leven gaf, van het geloof afvoerde.

Kuyper beloofd, hem te zullen telegrafeeren als de Antirevolutionaire candidaat gekozen was.

Wij zaten aan tafel. Daar kwam een telegram. Mevrouw Mond stond van tafel op om haar broeder te feliciteeren en hem te zeggen: „O, lieve Bram, ik ben toch zoo blij voor je, dat al je moeite (Dr. Kuyper had inderdaad de candidatuur krachtig bevorderd) met zoo schitterenden uitslag is bekroond.”

Mevrouw Kuyper vond „Tante Anna's” felicitatie wel wat ostentatief. Dr. Kuyper opende het telegram, waarin de mededeeling te lezen stond, dat . . . de liberale candidaat weer gekozen was.

Met gezonden humor en naïeven lachlust beantwoordde Dr. Kuyper, die niet in de eerste plaats partijleider was, maar rijk door God begaafd *mensch*, Tante Anna's voorbarige hulde.

Diep greep kort voor de Doleantie Dr. Kuyper aan, dat eerwaardige mannen als Ds. J. Posthumus Meyes en Ds. H. A. J. Lütge in den Kerkeraad te Amsterdam tegen zijn tactiek opkwamen.

Meer dan eens vertelde hij mij, dat zij met tranen waarschuwdten tegen hetgeen *hij* plicht achtte van den Kerkeraad. Ook deelde hij mij mede, hoe Ds. L. Steinfort, een machtig en welsprekend man, Gereformeerd van top tot teen, hem weerstond.

Maar al die mededeelingen eindigden geregeld met: „Maar toch, het *moet*.”

Maar diep aangedaan onder het leed, dat hij, naar zijn stellige overtuiging andere broeders niet besparen kon, was Dr. Kuyper vaak.

Wien hij in 't geheel niet heeft begrepen, was Dr. G. J. Vos Azn. Dien stelde hij zich, gansch anders dan b.v. genoemde leeraren, voor als een onaandoenlijk en onmeedoogend antagonist.

In *De Heraut* heeft hij er zelfs van gesproken, dat zijn naam van „Vos” symbolisch was, daar hij als een vos zijn broeders „in de vacht gevlogen was.”

Onwillekeurig had ook ik eenige huivering gekregen voor dien meedoogenloozen doctor. En wat is mij nu

gebleken, toen ik van 1904 tot 1912 Dr. Vos' collega was hier te Amsterdam? Dat deze man, die zeker van geen beginselverzaking wist, een der meest zachtmoedige menschen is geweest, die ik ooit ontmoet heb . . ."

Amsterdam.

CH. HUNNINGHER.

OMSTREEKS 1880.

„Een vriend van mij, die den Heere vreesde en mij in mijn lijdensweg met zijn raadgevingen zeer tot steun is geweest, schreef buiten mij om naar Dr. A. Kuyper, te Amsterdam, Prins Hendrikkade.

Op zekeren middag was ik in den tuin achter het militaire hospitaal. Met statigen tred nadert een mij onbekend heer, die met mij een praatje begon te maken. Hij vroeg, wie ik was, of ik nog ouders had, waar ik vandaan kwam, waar ik diende, enz. U moet weten dat er over mijn geval in de bladen werd geschreven en ik wel eens bezoek kreeg van journalisten. Het is verklaarbaar, dat ik met mededeelingen erg zuinig was. De onbekende heer had blijkbaar mijn wantrouwen begrepen, en zeide: „Goede vriend, tegen mij kunt ge gerust spreken, ik ben Dr. Kuyper. Een vriend van u heeft mij geschreven en verzocht, u eens op te zoeken en hieraan heb ik gaarne willen voldoen.”

Men kan zich zeker wel voorstellen, hoe dankbaar ik mij voelde iemand te mogen ontmoeten, die zich inderdaad om mij bekommerde. Vooral daar de militairen, en in 't bijzonder de huzaren, ook door de Christenen in 't algemeen, geheel anders werden aangezien dan thans. Uitvoerig heb ik toen Dr. Kuyper de geheele quaestie verhaald. Met alle geduld werd ik aangehoord. Hij gaf mij de verzekering niet alleen belang te stellen in de quaestie als zoodanig, maar ook waar hij kon, mijn belangen te zullen behartigen. Ten slotte strekte hij zijn arm uit, legde zijn hand op mijn schouder, en zeide: „Goede vriend, er staat geschreven: „In de wereld zult gij verdrukking hebben, maar hebt goeden moed. Ik heb de wereld overwonnen.”

Na mij de hand gedrukt te hebben, nam Dr. Kuyper

afscheid. Het bezoek had ten gevolge, (naar ik hoorde heeft hij na het onderhoud een gesprek gehad met den chef van het Hospitaal) dat er een einde kwam aan mijn moeilijkheden.

Dit bezoek van en het daarop volgend resultaat bezorgde mij den bijnaam, als scheldnaam bedoeld, van: „Kuyperiaan.”

Apeldoorn.

M. A. KELLER.

1880.

„’t Was op een Zaterdagavond, Juni 1880.

„Zeg, heb je ’t gehoord”, roept mijn vriend me toe, „Dr. Kuyper preekt morgen in Noordwijk-Buiten!” Mijn vriend was 18, ik 19 jaar. We woonden in Leiden en waren onderwijzers aan een Christelijke Armenschool.

Vurige voorstanders beiden van het Christelijk onderwijs. Door wien? Door Dr. A. Kuyper, toen 42 jaar oud. Machtige geest, met machtigen invloed op ons jongeren.

Als hij maar te bereiken was, wilden we hem zien en hooren.

„Morgenochtend om kwart vóór vijf uur lig ik voor je deur als een wachthond” was mijn wederwoord.

Zondagsmorgens wandelden we samen eerst van Leiden naar Katwijk Buiten en vandaar langs het strand naar Noordwijk Buiten.

’t Ging ons — en we bespraken het nog — als die twee Fransche jongelui, die indertijd een halven dag er op loerden, om Chateaubriand te mogen zien.

Net even vóór half tien traden we het stampvolle kerkje binnen der Nederlandsch Hervormde Kerk van Noordwijk Buiten.

We kregen ieder een half plaatsje!

Juist komt Dr. Kuyper op den stoel!

Kloeke held, in de volle kracht van den manlijken leeftijd!

De tekst weet ik niet meer; trouwens er zijn sinds dien Zondagmorgen meer dan een en veertig jaren verstreken. Dr. Kuyper sprak over Israëls verblijf in de streken langs de Schelfzee.

Maar onvergetelijk blijft me Dr. Kuyper's vergelijking van het strand langs de Roode Zee, waar de kinderen Israëls gelegerd waren, en het strand hier langs de Noordzee.

Doch er was meer en beter!

Onvergetelijk en voor mij een geheel nieuw perspectief openend vergezicht was me de opgave van den tusschenzang:

„Hoor, wat de Heilige Geest zong” — zoo sprak Dr. Kuyper en noodigde ons tot gezang.

Maar mijn volk wou niet
Naar mijn stemme hooren,
Israël verliet
Mij en mijn geboën,
't Heeft zich andere goën
Naar zijn lust verkoren.

„Hoor wat de Heilige Geest zong”, nog klinkt het in mijn ooren.

De inspiratie der Schrift!

Wat ging er niet in den 19-jarigen jongeling om!

Men moet — ook wat betreft hetgeen er leefde in de onderwijzerskringen dier dagen — in dien tijd geleefd hebben en de vraagstukken van dien dag hebben gekend.

Gods Woord zal niet ledig tot Hem wederkeeren. Ook dat is op dien Juni-Zondagmorgen in dat kleine kerkske bewezen.

1882.

Julimaand.

Dr. Kuyper trad op in de gehoorzaal te Leiden. Een politieke vergadering.

Eenvoudige menschjes; petten op; gladde jasjes; kleine, kleine luyden.

„Moeten die het doen?”. Onwillekeurig rees die gedachte op.

En dat in de stad der wetenschap, met al haar groote mannen, en deftige aristocratie...

Waren er wellicht, neen zeker, uit nieuwsgierigheid

om den „grooten man” te zien enkelen hunner opgekomen, de glimlach van door wellevendheid getemperde laatdunkendheid over „zóó’n publiek” kón niet verborgen blijven.

Of Dr. Kuyper zelf getroffen was door de opkomst dier schamele gemeente?

Ik waag het niet dat te beantwoorden.

Maar wat ik nooit vergeet, is, — en eerst van dien stonde af werd me dat psalmvers eigenlijk helder en duidelijk — dat Dr. Kuyper na afloop der vergadering ons liet zingen:

Dat Bazans hemelhooge berg,
Met al zijn heuv’len Zion terg
En wane ’t overtreffen;
Wat springt gij, bergen, trotsch omhoog?
Wat wilt g’ u, in der volk’ren oog,
Bij Zions berg verheffen?
God zelf heeft dezen berg begeerd
Ter woning, om, aldaar geëerd,
Zijn heerlijkheid te toonen;
De Heer, die hem verkoren heeft,
Die trouwe houdt en eeuwig leeft,
Zal hier ook eeuwig wonen,

Als eenvoudig hulponderwijzer aan een armenschool tintelde mijn innerlijk zijn van geestdrift en vurige liefde voor onze heerlijke beginselen!!

’t Was de 18de December van het jaar 1882 dat een betrekkelijk kleine stoet zich door Leidens straten heenwende naar de begraafplaats aan de Groenesteeg.

De vader van Dr. Kuyper werd begraven! Het kerkhof was overvol van belangstellenden. Mijn vriend en ik waren er ook onder.

Daar nadert de stoet. Dr. Kuyper treedt naar voren.

Onvergetelijk de uitdrukking van innige droefheid op het indrukwekkend gelaat.

Slechts enkele woorden sprak de groote man. Maar die waren onvergetelijk!

Want ze grepen ons in 't diepst van ons hart.

„Mocht hij nu maar ingebonden zijn in het bundelken der levenden bij den Heere, onzen God.” Woorden — ik wil het eerlijk bekennen — mij toen volkomen vreemd. Sedert mijn 13de jaar opgeleid op den „Klokkenberg”, waar ons catechetisch onderricht geschiedde in de Fransche taal, kende ik zulke teksten niet. Nog zie ik, toen de familieleden een voor een aarde op de neergelaten kist wierpen, hoe Dr. Kuyper met nauwgezetheid en innige oplettendheid de hand bestierde van zijn zoon, den lateren Hoogleraar Dr. H. H. Kuyper.

Ook nog het volgende:

Na afloop vroeg ik naar de beteekenis der gesproken woorden uit 1 Samuël 25: 29: „ingebonden zijn in het bundelke der levenden.”

De Kuyperhaat zat er toen bij menigeen al in.

„Och”, werd me toegevoegd, „dat zei hij om bij al die eenvoudige menschen, die op het kerkhof waren, in een goed blaadje te komen! Het klavier der volksconsciëntie moet worden bespeeld! Snap je?”

Maar de verklaring der tekstwoorden kon niemand mij geven.

JUNI 1885.

Dr. Kuyper zou optreden 's avonds 7 uur in de Waalsche Kerk te 's Gravenhage. Een kerkgebouw der Nederlandsch Hervormde Kerk aldaar was hem geweigerd.

Op een drafje uit school om vier uur, het was op een Dinsdag, zonder gegeten te hebben, stonden mijn vriend en ik even over vijven voor de deur der Fransche Kerk. Dr. Kuyper was toen 47 jaar, in de volle kracht des levens. Niemand kan beseffen, in de verste verte niet, hoe alleen *zijn naam* de vurigste geestdrift bij ons opwekte. We waren toen 24 en 22 jaar, geschoold door *Standaard* en *Heraut*, in de voor de Christelijke school zoo moeilijke worsteljaren tusschen 1878 en 1889.

Voor de deur der kerk nagenoeg twee uur staande, kreeg ik te hooren een kostelijke verklaring van „Dat

de genade particulier is", van een echt trouw *Heraut-lezer*.

Vele moeilijkheden werden me toen duidelijk!

Maar nu:

Daar gaat de deur van het kerkgebouw open!

Ik zie een ijle leegte!

En geen twee minuten later:

Ik zie de gansche ruimte tot de staanplaatsen toe vol.

Nooit, nooit heb ik dat bij welke belangrijke vergadering en bij wien dan ook, anders dan bij Dr. Kuyper, weergezien.

De magistrale rede: „IJzer en Leem" werd uitgesproken.

Maar de wijze waarop we Psalm 74 : 18, 19, 20, 21 en 22 ik zeg niet gezongen of uitgesproken, neen, met de innigste vervoering en overgegevenheid der ziel naar den hooge hebben opgezonden is nog alleen te gevoelen en te doorleven door hen, die die samenkomst mochten bijwonen.

Ons schamel bestaantje (ouderloos moest ik van f 550 jaarlijks alles doen, ook natuurlijk mijn studie en studieboeken bekostigen) leek ons een vorstelijk bestaan, discipelen van onzen trouwen Heiland als we waren."

S. POSTMUS,

Leeraar aan het Gereformeerd Gymnasium
te Amsterdam.

OMSTREEKS 1885.

Reeds als meisje van vijftien jaar viel mij het voorrecht te beurt, Dr. Kuyper te leeren kennen, wat tevens zeggen wil: te leeren zijn veelsoortige talenten te bewonderen.

Ik herinner mij, hoe eens, terwijl ik met mijne moeder in de bekende manufacturezaak van de Meyer in Amsterdam was, de eigenares aan mijne moeder vertelde, dat den vorigen avond Dr. Kuyper bij haar geweest was, om een zijden japon voor zijn vrouw te koopen.

„Maar weet u, wat mij zoo verwonderde”, zeide zij, „Dr. Kuyper toonde een verstand van zijde, en van de al of niet duurzaamheid der qualiteit te bezitten, waar mijn zoon en ik nog van leeren konden. Men zou denken met een zijde-fabrikant uit Lyon te spreken.”

Natuurlijk verwonderden mijn moeder en ik ons hierover, en begrepen niet hoe dat mogelijk was.

Den volgenden dag op de Prins Hendrikkade zijnde, vertelde ik aan Dr. Kuyper het gebeurde, en voegde er bij:

„Hoe komt het toch, dat u ook al verstand van zijde heeft?” En het antwoord luidde:

„Wilt ge iets van mij leeren, kind? Onthoud dan dit. Tracht altijd door *luisteren* iets te leeren van de menschen, die ge in uw leven ontmoet, hetzij het een geleerde, hetzij het een eenvoudig handwerksman is. Ontmoet ik een schilder, dan vraag ik hem mij van zijn schilderijen te vertellen. Spreek ik met een militair, dan vraag ik zijn oordeel over de legertoestanden. En spreek ik met een zijde-fabrikant, dan vraag ik zijn oordeel over zijdewormen en zijde-cultuur. Ziedaar mijn geheim. En mijn raad is: spreek met ieder mensch zooveel mogelijk over zijn eigen vak, en laat hem aan het woord.”

Vaak heb ik in mijn leven aan de woorden van den grooten **man** teruggedacht, en zij zijn mij dikwijls tot hulpe geweest.

Rotterdam,

A. ANTONINI—KOOL.

1886.

Een briefkaart van Dr. Kuyper aan den Heer A. Hamerling te Rotterdam. 20 Jan. '86.

Kwalijk tijd voor zulke explicatie.

Het zeggen: de Liefde is God, vatten velen zoo op, dat hun ideaal van Liefde hun tot een God en dus een afgod wordt. Daarom zeg ik het sterker en met de Schrift: God is de Liefde.

Maar belet dit nu, dat ik straks op het mysterie der Drieëenheid komende, toch zeg: De Liefde is niet in God, maar God, d.w.z. er is niets in God, dat niet liefde is.

K.

1897—1920.

„Ik was in Enkhuizen als Hoofd der Christelijke School werkzaam, toen de niet te vergeten onrechtvaardige aanval van Engeland op de Zuid-Afrikaansche Republiek werd ondernomen, die helaas eindigde met de onderwerping en inlijving van den Oranje-Vrijstaat en de Transvaal onder het Engelsche juk. Iedereen, die meeleeft, weet zich nog die dagen van agitatie en spanning te herinneren. 't Was in 't eerst alsof Engeland het zou afleggen tegen de eenvoudige Boerenbevolking. En ieder, die bidden geleerd had, riep tot God, of Hij het zoo leiden mocht, dat de vrijheid van de Republiek gehandhaafd bleef, en Engeland zou aflaten van zijn onrechtvaardig bedoelen, om het zelfstandig bestaan dier dappere bevolking te vernietigen. Na elke Boerenoverwinning werd God uit den grond des harten gedankt, na elke nederlaag van Engeland werd gejuicht. Totdat het blaadje omsloeg, en de medaille haar keerzijde liet zien. De krijg eindigde met de vernietiging van de onafhankelijkheid der Boerenrepublieken, met de annexatie van den Oranje-Vrijstaat en de Transvaal. Algemeene verslagenheid onder Gods volk. Ik had naast mij wonen een volijverigen, biddenden schoenmaker, die door noesten vlijt met God en met eere zijn talrijk gezin onderhield. Ik noemde hem „de zingende schoenmaker”, want niettegenstaande zijn vroeg op zijn (hij had een tiental kinders te onderhouden) ging er geen maaltijd voorbij, of er werd aan den gemeenschappelijken disch gebeden en gedankt, gelezen uit Gods Woord en gezongen. Het gezang klonk dóór tot in onze woning. Hij leefde bij Gods Woord. Wij spraken dikwijls samen over den oorlog en den te

verwachten afloop. Als het den Boeren voor den wind ging, dan juichte buurman, leden ze een nederlaag, dan moest hij getroost worden. Eindelijk doorleefden wij den droevigen afloop. Buurman was niet te troosten. Zijn geloof en Godsvertrouwen kreeg een hevigen schok, ik was niet bij machte, om hem op te beuren. „Mijne gedachten zijn niet ulieder gedachten, en mijne wegen zijn hooger dan Uwe wegen, spreekt de Heere”. Buurman weigerde getroost te worden; ik had met hem te doen, en schreef een briefje naar Dr. Kuyper. Ik deelde hem een en ander mede, en deed hem het vriendelijk verzoek, om in den volgenden *Heraut* in de meditatie zoo mogelijk dit geschokte geloofsvertrouwen weer omhoog te heffen, op te beuren. Vrijdagavond daarop greep ik naar de *Heraut*. En wat tekst vond ik daar? De meditatie handelde over Ps. 42 : 4: „Als zij den ganschen dag tot mij zeggen: Waar is uw God?” Ik las haar vluchtig even door, ging in den tuin, riep mijn buurman, reikte hem over de schutting de *Heraut* toe en zei: „Buurman, je moet de meditatie even lezen in de *Heraut*. Dat is voor jou.” Hij ging naar binnen met het blad. Een half uur later kwam hij, juichend en zwaaiend met het blad, naar mij toe: „Als 't u blijft, meester, ik dank u, ik ben er, het is klaar.”

Zoo heeft Dr. Kuyper getroost menig bedroefd, bedrukt en bekommerd hart. Tot staving daarvan deel ik nog mede, wat ik bij mijne ouders in hun woning heb mogen aanschouwen. Toen hun levensavond begon te vallen na een ingespannen en zorgvol leven van moeizamen arbeid, zaten de luidjes dikwijls samen bij elkander in de lange winteravonden. Ze overdachten hun weg, die achter hen lag, en wanneer ze dan weer eens bekommerd of ook met een dankbaar hart de leiding Gods nagingen, en elkander opbouwen en stichten wilden, heeft mijn vader dikwijls tot mijn moeder gezegd: „Gr . . . krijg het boekje van Dr. Kuyper maar weer eens, en lees een stukje hardop voor uit: „Voor een distel een mirt!” Dat behoefde vader geen tweemaal te zeggen, of moeder was al gereed. Moeder begon

te lezen en vader luisterde genietend met de oogen dicht. En verkwikt en versterkt brachten ze „in den Heer verheugd” den langen avond verder door. Wat heb ik, dit wetende, dikwijls gezegd: „Dr. Kuyper moest het eens weten, hoeveel zegen hij heeft verspreid met het schrijven van die meditaties, tot opbeuring van het geloofsleven in den huiselijken kring, hij weet het niet half.” En zooals het ging bij ons thuis, ging het in menig gezin.

Hoe Dr. Kuyper meeleeft met anderen, die hij persoonlijk kende, daarvan kan ik u iets mededeelen, dat ik zelf rijk ervaren heb. Voor ongeveer een viertal jaren werd ik plotseling ernstig ziek, de omstanders dachten en ik zelf dacht het ook, dat de Heere mij op het alleronverwachtst uit dit leven wegnemen zou. Dr. Kuyper vernam van mijn ziekte, en ik had nog geen twee, drie dagen op het krankbed gelegen of er werd een telegram gebracht van Dr. Kuyper van dezen inhoud: „Leef en lijd met u mede, dage er nog redding, zij de Trooster uit den hooge u nabij.” Wat een rijke, veelzeggende inhoud: alles wordt hier zoo kernachtig in uitgedrukt, wat een kranke opbeuren en vertroosten kan. Mijne huisgenooten hielden dat telegram voor me verborgen, „’t mocht eens kwaad doen”, de toestand was zoo hoog ernstig. Totdat de dokter kwam, aan wien men mededeelde dat er een telegram van Dr. Kuyper gekomen was. De dokter vroeg, nadat hij het gelezen had: „weet hij ’t al?” De zorgzame huisgenooten antwoordden, dat zij het nog niet medegedeeld hadden, om de bovengenoemde redenen. Toen antwoordde de dokter: „geef dan dat telegram maar hier, dan zal ik het hem wel eens voorlezen, misschien knapt hij er wel van op.”

Gode zij dank, de gebeden werden verhoord, God maakte nog geen voleinding, de Heere richtte weer op, en tot op dezen dag mag ik roemen in Gods trouw en liefde. Maar toen ik langzamerhand weer herstelde, en weer uitgaan mocht, was het in Juli in datzelfde jaar 1918 de week van de verkiezingen voor de Tweede Kamer voor ’t eerst volgens de evenredige vertegen-

woordiging, dat ik Dr. Kuyper mocht bezoeken te zijnen huize. Ik had behoefte om hem te bedanken voor de betoonde belangstelling door het zenden van dat telegram met zijn rijken inhoud. Dr. Kuyper ontving mij heel vriendelijk. „Kom nu eens bij mij zitten op deze canapé en vertel me eens, wat je gescheeld hebt.” En toen volgde een aangenaam, verkwikkend gesprek. Bemoedigd en versterkt verliet ik de woning Kanaalstraat (thans Dr. A. Kuyperstraat) 5, opnieuw een bewijs ontvangen hebbende, dat Dr. Kuyper zich niet alleen met de groote, machtige vraagstukken van den dag bezig hield, maar dat hij ook innig en teeder meelevende kon en meevoelen, met het lijden en de beproevingen van de kleinen.

Ten slotte mocht ik Dr. Kuyper nog ontmoeten op 't laatst van zijn leven, toen hij in Velp ten huize van de familie Van Deth vertoefde. Het was in de maand Augustus. Ik wandelde met mijn vrouw en schoonzoon het huis langs, zag Dr. Kuyper zitten voor het raam en groette hem. Toen kwam mevrouw Van Deth ons uitnoodigen, om binnen te komen. . . . Het was voor mij een geheel ongedachte verrassing, dat ik Dr. Kuyper nog eenmaal persoonlijk ontmoeten zou op 't laatst van zijn levensavond. Ik trof het bijzonder. Dr. Kuyper was zeer helder en ontving mij met de hem eigen hartelijkheid en opgewektheid.

„Kom binnen, ga zitten! Daar ben ik blij om, dat je me nog eens opzoekt!”

Ik ben natuurlijk maar kort gebleven, wetende hoe lange gesprekken hem vermoeiden. Maar nooit zal ik dat laatste gesprek vergeten. Het ging niet over koetjes en kalfjes, maar Dr. Kuyper bracht het gesprek onmiddellijk op den schoolstrijd en vroeg mij o.a. :

„Hoe zullen jullie nu in Rotterdam doen? Vooral in de groote steden is schreiende behoefte aan meer Christelijke scholen. Hebben jullie al plannen uitgestippeld?”

Ik antwoordde, dat we ons best zouden doen, omdat van het Christelijk onderwijs aan de jeugd vooral ook in de groote steden zooveel afhing voor den geest der bevolking.

Even vriendelijk en hartelijk als Dr. Kuyper mij ontvangen had, nam hij weer afscheid. Dit zal mij van deze onvergetelijke oogenblikken vooral bijblijven, dat Dr. Kuyper tot het laatst toe, vóór het late licht van zijn levensavond doofde, zich bezig hield met de vraagstukken, voor welker oplossing hij gestreden had zoo lang het dag was."

Rotterdam,

S. D. DE JONG EZN.

Al zijn de volgende „herinneringen" niet van eene die Dr. Kuyper persoonlijk gekend heeft, toch lijken ons de eenvoudige mededeelingen van den invloed van Dr. Kuyper's arbeid op het leven eener eenvoudige huisvrouw teekenend genoeg, om ze hier te doen volgen.

. . . . 8 November is 't al weer een jaar geleden, dat onze hooggeachte en zoo zeer geliefde Kuyper de eeuwige ruste inging. . . . Ik dacht aan dien somberen Vrijdagmiddag van de begrafenis. Onze kiesvereniging had geadviseerd aan onze menschen, om van één tot drie uur de gordijnen aan den straatkant te laten zakken, als een eerbiedige hulde aan onzen geliefden afgestorvene.

't Was een weemoedige stemming, waarin we verkeerden, want van achter die gesloten gordijnen gingen onze gedachten als van zelf naar wat er op dat uur in den Haag gebeurde, waar het stoffelijk omhulsel, dat zoo rijken geest had gedragen, werd overgegeven aan de groeve der vertering.

Toen mijn man even over drieën de gordijnen weer ophaalde, was 't of we toen eerst voelden, wat we moesten missen. En ik zei: „O vader, nu hebben we geen Dr. Kuyper meer." Mijn man zei: „Nee, kind, nu hebben we geen Dr. Kuyper meer, maar wat we van hem hebben, dat hebben we."

. . . Bij dat alles waren mijne gedachten, en toen ik nu na kerktijd de *Heraut* in handen kreeg, en uw oproep aan de Oude Garde las, dacht ik: zou ik daar ook iets voor kunnen bijdragen?

Het voorrecht, zoo vaak door mij begeerd, om Dr. Kuyper persoonlijk de hand te mogen drukken, heb ik nooit gehad. Eenmaal mocht ik hem hooren spreken. Dat was in Juni 1890 op een samenkomst in Leeuwarden. Het slotwoord zou door Dr. Kuyper 's avonds om zes uur worden gesproken. Om vijf uur was de kerk reeds overvol . . . Hoe ontroerde het ons, dat de man, dien we zóó hoog achtten, in zijn gebed zich zoo *klein* voor God voelde. . .

Veel heb ik onder den zegen Gods mogen genieten van de bundels meditaties. Mijn man gaf mij die boeken veelal als verjaarsgeschenk. Zoo kreeg ik „Gomer voor den Sabbath“, „Vrouwen uit de Heilige Schrift“, „In de schaduwen des Doods“, „Als gij in uw huis zit“, enz.

Wat heb ik naar lichaam en ziel leering mogen trekken uit meditaties als „*Zij gordt hare lendenen met kracht.*“

Als Dr. Kuyper zegt:

„O, dat gebroken zijn van kracht te midden van de levenstaak, waarmede vooral zoovele jonge vrouwen en moeders bezocht worden, wat is dat een zware beproeving“ dan was dat een woord uit mijn eigen leven.

En als hij ons dan den weg wees om kracht en sterkte te zoeken bij God en in Zijn Woord, hoe gevoelde ik daar dan behoefte aan. Ook ik behoorde tot die „gebrokenen van kracht“ en had onder 's Heeren vrijmachtig bestel voor een zeer talrijk gezin van twaalf kinderen te zorgen. Als Dr. Kuyper dan den raad gaf, om in onze gezinnen alles op tijd te hebben, — dat 't zoo rustig op de zenuwen inwerkte, als er was: orde, regelmaat, plicht, — dan heb ik het heilzame daarvan zoo ruimschoots ondervonden. 'k Maakte me de gewoonte eigen, die Dr. Kuyper in zijn boek aanraadde, om altijd op denzelfden tijd op te staan; op denzelfden gezetten tijd de maaltijden gereed te hebben; op vaste tijden de kinderen naar bed te brengen, enz. En wat heb ik in mijn hart vaak onzen Dr. Kuyper dank gezegd voor zulke woorden. Ik hoefde me nooit te haasten, want alles had zijn bestemden tijd. En als hij ons dan leerde volgens Gods Woord: *Zij beschouwt de gangen van*

haar huis, en het brood der luiheid eet zij niet; hoe heeft me dat menigmaal uitgedreven, om de gangen ook van mijn huis na te gaan. Niet in de eerste plaats de zorgen op de dienstbode of oudste dochter te laten aankomen, maar zelf de verantwoordelijke te blijven als vrouw des huizes. Want het woord van Dr. Kuyper klemde altijd zoo, het was zoo practisch en werkelijk, dat het altijd iets uitwerkte.

'k Herinner me nog zoo goed, hoe onze huisdokter (een ongeloovig man maar een bekwaam arts) eens aan mijn bed zittend, plotseling opsprong, naar de aangrenzende kamer liep, en maar aldoor zei: „Ja dat is hij! Dat is 't zelfde voorhoofd! Ik hoor hem nog spreken.” Ik vroeg: „Dokter, wat heeft u toch?” „Och”, zei hij „ik zie hier het portret van Dr. Kuyper, en ik heb hem pas hooren spreken in de Tweede Kamer, en ik was werkelijk gehypnotiseerd. En ik kan me best begripen, dat jullie zoo met Dr. Kuyper door dik en dun meegaat, en maar onvoorwaardelijk alles aanneemt, wat hij zegt.”

Ik zei: „Maar nu heeft u het toch mis, dokter! We nemen niet onvoorwaardelijk alles aan, wat Dr. Kuyper zegt. Maar Dr. Kuyper weet altijd de dingen juist zoo te zeggen, als wij ze zouden willen zeggen, maar niet kunnen.” En toen vertelde ik hem, wat ik ook voor mijn lichaam en mijn huishouding van Dr. Kuyper geleerd had.

... Hoe verwonderde 't ons altijd, hoe zoo'n rijke geest zoo in kon komen in de omstandigheden en behoeften van ons „kleine luiden.”

Bolsward.

B. REINSMA—WIERSMA.

Een soortgelijke getuigenis bereikte ons van eene Friesche weduwe met een groot gezin, die voor haar dagelijkschen drukken arbeid als huisvrouw raad en bezieling putte uit de lezing van Dr. Kuypers werken. Iemand vond haar eens bezig aan een groote mand verstelwerk.

„Dat is mien goddelijk ¹⁾ beroep”, zei ze op z'n Friesch.
„Dat hēt Kuper ons leerd.”

Een dienaar des Woords, die ons verzocht heeft zijn naam niet te noemen, zond ons de volgende herinneringen.

1855—1885.

„Toen ik leerling van het Leidsch gymnasium was, kwam ik op de catechisatie van den vader van Dr. Kuyper, Ds. J. F. Kuyper. Zoo kwam ik ook met de andere leden van het gezin Kuyper (toen wonende op de Hooge Woerd) in aanraking. In de eerste plaats met den heer H. Kuyper, broeder van Dr. A. Kuyper, met wien ik het catechismus-onderwijs deelde, voorts met de zusters van Dr. A. Kuyper, met name met mevrouw Rammelman Elsevier, met wie ik wel gespeeld heb te mijnen huize. Dr. A. Kuyper zag ik een enkelen keer.

Ik voelde mij dan vereerd door een student aangesproken te worden en dat deed hij steeds op vriendelijken toon.

Nadat ik Leiden verwisseld had tegen Arnhem, merkte ik niets meer van Dr. A. Kuyper. Ik hoorde wel van zijne groote gaven, van zijn beroep naar Beesd, van zijn moderne gevoelens en zijne latere verandering in den kring der mijnen, maar dat maakte op mij slechts vagen indruk. Anders werd het, toen ik op zekeren dag op de Akademie-bibliotheek van Utrecht hem ontmoette en aansprak, en hij mij herkende. Want kort daarop werd hij naar Utrecht beroepen en maakte ik van onze ontmoeting in de Bibliotheek gebruik, om hem te bezoeken, een bezoek, dat later door meerdere gevolgd werd.

Eer Dr. A. Kuyper te Utrecht was, was hij reeds geliëerd met mijnen leermeester Prof. Dr. Doedes, met wien hij deelde den lust tot onderzoek van wat de Hervormingstijd (de Gereformeerde) geestelijks had opgeleverd. Een omstandigheid, mij door Dr. A. Kuyper medegedeeld, schijnt echter zekere verwijdering te hebben

¹⁾ Spreek de *g* van goddelijk uit als de zachte *k* in *boekdeel*.

bewerkt tusschen die beide mannen. Op zekeren dag was Dr. A. Kuyper op bezoek bij den Hoogleraar, toen er nog andere heeren binnen kwamen. Een dezer was de Heer Bichon van IJsselmonde. Het gesprek kwam op art. 23 (de quaestie der kiescolleges). Laatstgenoemde heer roemde bij die gelegenheid uitermate de brochure van Dr. A. Kuyper over dat onderwerp, die juist in die dagen verschenen was, zonder Dr. Kuyper te kennen.

Van de brochure van Prof. Doedes, die ook pas verschenen was, gewaagde hij niet.

Toen Dr. A. Kuyper te Utrecht was, heb ik hem meermalen bezocht, op Zondagavond vooral, en vond hem altijd spelende met zijn kinderen. Een huiselijk tafereel, dat mij diep moest treffen, die reeds vroeg de ouderlijke woning moest verlaten en dus nooit iets dergelijks had gemaakt.

Op zekeren dag kreeg Dr. Kuyper een bezoek van enkele studenten, representanten van het studenten-gezelschap „Philogetheia”¹⁾ (voor candidaten in de Theologie) onder praesidium van Prof. Doedes. Zij kwamen hem opzoeken naar aanleiding van zijn intree-preek: „De menschwording Gods, het levensbeginsel der kerk”, een preek die toen veel besproken werd.

’t Waren de eerste woorden, die zij kwamen critiseren met de woorden van Prof. Doedes. Dr. Kuyper hoorde hen aan en gaf toen den heeren het antwoord: „Indien gij, H. H., komt om geleerd te worden en in dien geest met mij wilt spreken, dan ben ik steeds tot uwen dienst, maar komt gij, om de critiek van Prof. Doedes mij over te brengen, zegt dezen dan, dat hij zijne bezwaren in stellingen *ad valvas academicas*”²⁾ aanplakke en ik zal hem niet onbeantwoord laten.” Wie hem raadpleegde, vond zijn welwillendheid groot.

Intusschen bleef de verhouding tusschen Dr. A. Kuyper en de Hoogleraren Doedes en Van Oosterzee, hoever zij ook van elkaar af stonden in dogmatiek, goed.

Nooit heb ik op de colleges dezer mannen iets gehoord,

---

¹⁾ De vreugde beminrend.

²⁾ Tegen de deur der Universiteit.

dat van mindere waardeering jegens hem getuigde. Prof. Doedes zinspeelde nimmer op hem en Prof. Van Oosterzee liet zich steeds waardeerend over Dr. Kuyper uit, met name op de thee, waar nog wel eens over zijne preeken gesproken werd. Later is dit wel eens anders geworden, zooals ik gehoord heb. Een groot deel der gemeente hoorde hem gaarne. Vele eenvoudigen, evengoed als vele intellectueelen. Ook studenten zaten in grooten getale op de studentenbanken in den Dom en de Janskerk. Hoe dat laatste opgemerkt werd, bleek Ds. H. W. van Loon en mij meer dan eens. Samen eens wandelende werden wij gegroet door een metselaar.

Ik vroeg mijn vriend: „wie is dat?” Zijn antwoord was: „Ik weet het niet, maar wel weet ik dat mij de groet meer wordt van menschen, die ik bij Kuyper in de kerk zie. En nu zien deze menschen jou en mij bij hem ook altijd, wat zij toonen te waardeeren door ons te groeten, ofschoon wij ze niet kennen.”

Toen Dr. A. Kuyper den jongen Van Loon, broeder van bovengenoemden theoloog catechiseerde, vroegen wij beiden of wij meê mochten komen. 't Werd ons toegestaan en wij volgden die catechisatiën tot de jonge Van Loon belijdenis had gedaan. Wij, Van Loon en ik leerden veel. 't Ging diep, maar was toch uiterst begrijpelijk. Zoo herinner ik mij een catechisatie over den val der engelen, die ons een diepen blik gaf in het probleem der zonde.

Ik heb ook behoord tot de medeoprichters van een politieke studenten-vereeniging, waarin ons de anti-revolutionaire beginselen werden verklaard. „Onderzoek naar de beginselen der Christelijk-Historische richting”, zoo heette de vereeniging, waartoe jongelui van verschillende faculteiten behoorden.

Dr. A. Kuyper bracht ons in contact met den Heer Groen van Prinsterer. Voor velen was hij een openbaring. In den studenten-almanak van 1870 wordt het bovengenoemde gezelschap vermeld. Of dat gezelschap nog lang bestaan heeft, weet ik niet, want ik vertrok begin 1871 van de Academie.

Voor den schoolstrijd opende Dr. A. Kuyper ons ook de oogen. Ik woonde de bekende vergadering bij, waarin Prof. Beets zijn aanval deed op Groen. Nog zie ik Dr. Kuyper verbleeken, toen het „daemonisch” over de lippen van den Hoogleraar, toen nog predikant, kwam.

Eveneens woonde ik bij de Predikanten-vergadering, waarop Dr. Kuyper voor de Gereformeerde beginselen opkwam. Wie toen het referaat had, weet ik niet. Ook herinner ik mij niet meer het onderwerp. Ik herinner mij alleen, dat Dr. Chantepie de la Saussaye Sr. hem, die met hoogen ernst, ja met zekere droefenis over gemis aan eerbied voor de Schrift toen gehoord, sprak, tegemoet wierp, dat hij niet zoo zalvend behoefde te spreken. Ik geloof niet, dat ik een zijner preeken te Utrecht heb gemist, behalve die op Goeden Vrijdag in de plaats van Ds. Gildemeester. Ik was wel vroeg naar de Jacobikerk gegaan, maar het was toen al zoo vol, dat zelfs Dr. Kuypers stem niet meer mij kon bereiken, waarop ik heenging.

Op den Utrechtschen feestdag, genaamd Kozakjes-dag, preekte Prof. van Oosterzee. Dr. Kuyper was daar ook. 's Middags preekte Dr. Kuyper in de Geertekerk ■■■ koos denzelfden tekst van Prof. van Oosterzee, gaf lof aan de gehoorde rede, had geen plan iets daarvan af te doen. Integendeel, maar daar waren enkele gedachten in den tekst blijven liggen (die niet bij de gelegenheid des morgens hoorden) die hij onder onze aandacht wilde brengen. En wij hadden een nieuwe preek, die aan die van Prof. van Oosterzee geen schade deed. De zoon van den Hoogleraar, nu nog predikant in N. H. K., was dat ook met ons eens.

Naar aanleiding van zijn samenwerking met Prof. Opzoomer in zake den schoolplicht herinner ik mij, dat Dr. Kuyper mij zei, toen hij zich daaraan onttrokken had, dat z. i. voort te gaan met Prof. Opzoomer zou uitloopen, zooals hij ook gezegd had, op de gevangenis voor degenen, die principiëel voor de Christelijke school waren. Woorden, die hem kwalijk genomen zijn, maar later gerechtvaardigd zijn, waardoor ook de samenwerking werd opgegeven.

Op een zijner huisbezoeken kwam hij op de kamer van een student, jurist, mij bekend, iemand, die van een predikant niets moest hebben. Toch ontving hij Dr. A. Kuyper beleefd. En bij zijn heengaan was de student zoo voldaan, dat hij den predikant verzocht nog eens terug te komen.

Toen ik Dr. Kuyper kwam vragen of hij het beroep naar Amsterdam niet kon afwijzen, gaf hij mij ten antwoord, dat van Amsterdam en niet van Utrecht de reformatie der kerk, waarom hij worstelde, alleen kon uitgaan. Dat zag hij als de bedoeling Gods in zijne roeping naar de hoofdstad des lands.

Laat mij hierbij een herinnering uit Amsterdam voegen. Het was in 1886. Wij waren samen in de Nieuwe Kerk, de geschorsten, allen om hem heen staande. Allen voelden wij het gewicht dier samenkomst, waar beslist zou worden, of wij den strijd zouden aanvangen en dus den ons toegeworpen handschoen oprapen. Nog zie ik Dr. Kuyper. Het zweet stond hem op het gelaat. Zichtbaar was dat op hem drukte het gewicht van zijn woord in die ure. Toen klonk van zijne lippen het voor mij onvergetelijke woord: „Broeders, laat mij alleen gaan, want het is om mij te doen”. Waarop hem geantwoord werd met een: „Wij gaan met u mee”, een woord, dat, op een enkele na, allen hebben gestand gedaan.

Tot hiertoe heb ik geschreven als over mijn Vader in Christus, wiens gedachtenis bij mij in herinnering zal blijven tot ik hem ontmoet daar, waar geen strijd meer is”.

EENIGE HERINNERINGEN BETREKKING HEBBENDE OP „DE STANDAARD”.

Te Bussum ontmoetten wij mevrouw T. W.—K., die ons hare herinneringen aan het eerste verschijnen van de *Standaard* mondeling mededeelde.

Mevr. W. heeft als kind, op een afgelegen Friesch dorp (Kollum) de oprichting van de *Standaard* ~~mee~~ doorleefd. Zij herinnert zich hoe haar vader iederen dag aan de maaltijden bad, dat God dat blad zegenen mocht. En ze lazen het te zamen, „onze menschen” van haar dorp. En als klein meisje mocht zij iederen dag die *Standaard* — toen nog een klein blaadje — weg gaan brengen aan vrienden van haar ouders.

Dat zag de meester van haar school, een openbare school; een Christelijke was er nog niet.

„Wat heb je daar in je hand, Klaartje?” vroeg de meester argwanend.

En het kind, bedeesd, fluisterde: „De *Standaard* meester.”

De meester van de openbare school loerde en . . . rook lont!

„De *Standaard*!” schold hij, geen oog van het kleine blaadje wendend, „de *Standaard*!! Zeg liever de Lafaard!”

’t Kind, bang door ’s meesters boosheid, dorst niet te antwoorden. Ze ontroerde, en ’t handje, waarin ze de kleine *Standaard* stevig vasthield, beefde. Maar ze dacht: „En dat is het blad, waar vader iederen dag voor bidt!”

Een tweede herinnering uit die dagen.

„In den tijd dat de *Standaard* door ons antirevolutio-

nair volk met verlangen werd verbeid, leefden wij in ons eenvoudig, kraak-zindelijke dorpje Wirdum (Friesland), een heel eenvoudig leven, dat, met name in politiek opzicht, al heel weinig ontwikkeld was. De gewone menschen lazen de *Leeuwarder Courant*, de niet-gewone menschen, de afgescheidenen, lazen de *Bazuin* er bij. Door de komst van *Gideon* werd het duo tot een trio. Dat de *Standaard* op komst was, wist ik niet eer, dan toen mijn patroon tot me zei: „Ga jij eens naar Hendrik Pulsma en vraag, of je de *Standaard* moogt hebben.” Ik schrok, want ik stelde me de *Standaard* voor als een zwaar ding, waarin b.v. regenschermen werden geplaatst en ik vreesde, die *Standaard* niet te zullen kunnen dragen. Gehoorzame jongen als ik was, ging ik, en hoe blij was ik, dat Hendrik Pulsma me een *krant* gaf, die met groote letters zich voorstelde als de *Standaard*. Ik bracht mijn patroon het eerste nummer van ons blad: 1 April 1872. Van toen af gold het onbeschreven contract: voor het halen en brengen van de *Standaard* mocht ook ik ons blad lezen. Dat heb ik gedaan, dat doe ik nog. „Buitenland” liet ik liggen, „Binnenland” liep ik snel door, van de „hoofd-artikelen” snapte ik soms weinig, maar . . . de dierstarren! Hoe verkneuterde ik mij bij 't lezen van die guitige, geestige „starretjes”. Vooral als het „starre conservatisme” op z'n kop kreeg had ik schik. Ik herinner me, dat een der conservatieven van mijn geboorteplaats onzen hoofdredacteur „te scherp” vond. Hij dankte de *Standaard* af. Vele dingen begreep ik destijds niet en begrijp ik, na een halve eeuw nog niet, maar . . . dit bedanken snapte ik terstond.”

Dordrecht,

S. HEMPENIUS.

De jongens, die, toen Dr. Kuyper in Amsterdam woonde, geregelden loopdienst met drukproeven, couranten, brieven enz. tusschen het bureel van de *Standaard* (toen nog in de Warmoesstraat) en Dr. Kuypers woning deden, werden altijd kortweg „*Standaardjongens*” genoemd.

Van twee hunner zijn ~~om~~ herinneringen aan dien tijd geworden.

„Ik had een oud-leerling, die op omstreeks 20-jarigen leeftijd een betrekking kreeg aan de *Standaard*. Tot zijn werkzaamheden behoorde ook, met de drukproeven van Dr. Kuypers artikelen naar de Prins Hendrikkade te gaan, om die door hem te laten corrigeeren. Daar hij dagelijks, soms meermalen 's daags, bij Dr. Kuyper wezen moest, had hij het voorrecht verkregen, dadelijk naar Dr. Kuypers studeerkamer te mogen gaan.

Op zekeren morgen staat hij weder met een drukproef in zijn hand voor de deur der studeerkamer, maar hij gaat niet binnen, wijl hij duidelijk spreken hoort. Hij denkt: Dr. Kuyper heeft bezoek, ik zal even wachten. Maar daar het wachten hem wat te lang duurde, klopt hij aan. Maar geen antwoord krijgende, schuift hij voorzichtig het deur-gordijntje terzijde, en wat ziet hij? Dr. Kuyper lag op zijn knieën voor zijn stoel en smeekte God in een vurig gebed om zegen voor zijn land en voor zijn volk, en vroeg met een diep bewogen stem vergeving voor de zonde van afval en ontrouw, waaraan zich zijn volk schuldig maakte. En hij zelf zonderde zich van zijn volk niet af. De jonge man bleef staan, diep geroerd, en eerst na geruimen tijd werd de bidder gewaar, dat hij niet meer alleen was. Nog met betraande oogen hielp hij den jongen, die, hoewel er dien morgen weinig woorden tusschen hen gewisseld werden, deze ontmoeting niet heeft vergeten.

. . . . Ik kan u geen verlof geven, zijn naam openbaar te maken”.

Ede.

A. B. H. FUNCKE.

De tweede herinnering van dezen aard is van een voormaligen Standaardjongen zelf.

„Van 1883—1892 was ik dagelijks in de omgeving van Dr. Kuyper. Als jongste bediende aan de *Standaard* gekomen, kwam ik iederen dag één, meest tweemaal, op de Prins Hendrikkade.

Voor ik verder ga, moet ik, als inleiding iets uit mijn eigen geschiedenis vertellen.

Mijn Vader en Moeder hadden Dr. Kuyper als Amsterdamsch predikant liefgehad en veel zegen genoten van zijne prediking. En het jaar 1872, het jaar van de oprichting van de *Standaard*, was het begin geweest van een nieuw en heerlijk tijdperk in hun leven.

Als kind en knaap had ik dan ook nooit anders dan met groote liefde over Dr. Kuyper hooren spreken.

Men kan dus begrijpen met hoe groote blijdschap ik, in Maart 1883, na slechts gedurende een uur enkele werkzaamheden aan de *Standaard* verricht te hebben, de boodschap ontving, dat ik naar Dr. Kuyper moest gaan.

Hij noemde me aanstonds „m'n jongen” en dat vond ik echt.

Hij was altijd even vriendelijk voor mij. Hoewel staande in het volle bruisende leven, had hij oog ook voor het kleine en geringe.

Ik moest 'smorgens copie halen, 's middags proeven brengen en dan wachten tot die proeven waren nagezien. Veranderingen werden in die proeven haast niet aangebracht.

Met tal van kleinigheden mocht ik Dr. Kuyper helpen.

Dr. Kuyper sprak en schreef een beeldrijke taal. Nu gebeurde het wel eens, dat hij den naam van een of ander voorwerp niet kende, dat hij bij de uitwerking van een beeld noodig had.

Zoo teekende hij eens voor mij in enkele potloodstrepen een machine en enkele assen, en zei toen:

— „M'n jongen, weet jij hoe die stukken genoemd worden, waar deze assen op rusten?”

Ik vermoedde, dat hij de „kussenblokken” bedoelde, maar wist het niet zeker.

— „Loop eens even naar den smid in de Foeliestraat¹⁾ en vraag het maar eens”.

Bij den smid gekomen bleek het, dat ik het juiste woord geraden had.

Dit woord „kussenblokken” had Dr. Kuyper noodig voor een artikel in de *Standaard*.

---

¹⁾ Die smid woont er nog.

Voor Dr. Kuyper was mij nooit iets te veel.

Ik heb toen als knaap nooit kunnen begrijpen, waarom in tal van couranten zulke booze stukken over Dr. Kuyper stonden.

Op ons Standaard-bureau kwamen vele zulke bladen en de heeren streepten in die bladen die booze stukken aan met blauw potlood. En deze bladen bracht ik dan 's morgens aan Dr. Kuyper.

Scherp lette ik dan op, terwijl Dr. Kuyper las, om de uitwerking van het gelezene te zien.

In acht van de tien gevallen ging echter het blad op hetzelfde oogenblik de snippermand in.

Als de Eerste en Tweede Kamer geopend werden met de Troonrede, ontving de Redactie van de *Standaard* reeds vroeg de openingsrede.

Het was een telegram met een „vlaggetje”. Het persbureau leverde dit tegen abonnement.

Als dit telegram met een vlaggetje kwam, dan kon ik niet vlug genoeg loopen naar de Prins Hendrikkade. De telefoon was nog niet zoo in gebruik, en toen Dr. Kuyper later wel aangesloten was, herinner ik mij, dat hij veel last had met verstaan.

Zoo kwam ik dan eens vlug aangeloopt met de openingsrede (het telegram) 's morgens om negen uur à half tien en ging naar Dr. Kuypers studeerkamer, waar ik steeds vrijen toegang had.

Hij was echter nog op de slaapkamer en lag met hoofdpijn te bed.

Ik moest dus wachten — maar, zie, binnen een half uur werd mij het geschreven hoofdartikel ter hand gesteld.

Wat werken was, heb ik daar op de Prins Hendrikkade geleerd. De *Heraut* verscheen Zaterdags, en reeds Maandags daarop was alle copie voor de volgende *Heraut* gereed.

Iedere week schreef Dr. Kuyper bovendien drie hoofdartikelen en de noodige asterisken voor de *Standaard*. En in den verkiezingstijd stroomde de copie.

Een enkele maal vond ik Dr. Kuyper 's morgens schrijvende, blijkbaar gekweld door hoofdpijn. Een natte doek lag dan op het hoofd. Meestal rookte hij in dien tijd onder zijn werk een pijp tabak.

In den Doleantie-tijd — ik was toen drie jaren werkzaam geweest op het Bureau van de *Standaard* — verschenen tal van geschriften. Dikwijls las ik reeds, al loopende van de Prins Hendrikkade naar de *Standaard*, wat Dr. Kuyper geschreven had.

Met zijn schrift was ik dan ook zeer vertrouwd en dikwijls moest ik de Standaardstukken, die hij geschreven had, copieeren. Dit gebeurde alleen dan, als die stukken niet door de eigen zetters van de *Standaard*, doch op andere zetters, verwerkt moesten worden.

In al die jaren ontmoette ik natuurlijk ook dikwijls de huisgenooten van Dr. Kuyper, maar voor Dr. Kuyper gevoelde ik het meest. Hij was voor mij een profeet en ik „zijn jongen”, die hem in allerlei helpen mocht.

In den Doleantie-tijd waren de verhoudingen zeer gespannen tusschen ons en de Hervormden. En onder Dr. Kuyper's dienstpersoneel was blijkbaar een Hervormd meisje.

Wat er precies gebeurd is, valt moeilijk te zeggen, maar op 's Lands Werf werd door haar vader allerlei kwaads en slechts verteld van Dr. Kuyper. En zelfs stukken uit zijn snippermand werden daar rondgedeeld.

Mijn vader schreef dit aan Dr. Kuyper, en maande tot groote voorzichtigheid in zake het toelaten in zijn huis van niet vertrouwbare personen.

Dr. Kuyper was voor dit schrijven zeer erkentelijk.

In die jaren woonden bij Dr. Kuyper aan huis: Ds. Wymenga, Ds. Vrolijk, Ds. Hunningher en mevrouw Mond—Kuyper. Het was een wereld in het klein.

Het jongste zusje was even vriendelijk als haar vader (zij was toen nog zéér jong).

Toen . . . uit Amerika terugkwam, zei hij tegen mij, terwijl Dr Kuyper er bij stond:

„Ga je met mij mee naar Amerika?”

Maar Dr. Kuyper kwam direct tusschenbeide en zeide:

„Kan je begrijpen! Mijn jongen blijft bij mij.”

Als het een of ander werk van zijn hand was verschenen, duurde het niet lang of hij kwam tegen half vijf 's middags eens oploopen aan de *Standaard*.

Hij stelde zich dan op de hoogte van den verkoop van zijn werk, en . . . maakte weer nieuwe plannen.

De heer Wormser was inmiddels directeur-uitgever van de *Standaard* en de *Heraut* geworden. Zijn corrector, Kees Oranje, (de latere dominee van den Haag) werd student en de heer Wormser was van oordeel, dat ik de *Heraut* wel kon corrigeeren: de artikelen van Ds. de Gaay Fortman, „Uit de Pers” door Ds. Winckel — en dan Vrijdags de Persrevisie.

Ik herinner mij, dat ik een enkele maal op een of ander stuk stuitte, dat blijkbaar niet in den haak was. Ik vroeg dan Dr. Kuyper voorzichtig om raad of opheldering. Hij was hier zeer gevoelig voor en bracht verbeteringen aan, als dit noodig bleek.

Eenigen tijd na de vijf en twintigjarige bruiloftsviering van Dr. en mevrouw Kuyper werd ook de redactie en het administratie-personeel van *Standaard* en *Heraut* aan een souper verzocht. En dat vond ik toen wel zeer, zeer moeielijk. Ik durfde schier niet.

Maar de uitnoodiging geschreven door den oudsten zoon, den student H. H. Kuyper was absoluut: „wordt gunstig antwoord verwacht.” Allen kwamen dus.

In de groote huiskamer werden allen ontvangen, De heeren Wormser, Verweyck, Kamp, de Wilde — terwijl ook eenige gasten aanwezig waren, o.a. mejuffrouw Van Deth uit Brussel.

Ik herinner mij, dat onze gastheer voor allergezelligsten kout zorgde, en ook Mej. H. S. S. K. tot het mikpunt van zijn scherts koos.

Hiervan een enkel voorbeeld.

Mejuffrouw Van Deth sprak over België en Brussel en noodigde Mej. H. S. S. K. uit, weer eens te komen. Mej. H. S. S. K. nam die uitnoodiging aan en vroeg Vader op staanden voet toestemming te willen verleen. Maar hij zeide, dat zij pas in Brussel geweest was. Zoo spoedig er weer heengaan kon onmogelijk.

— „O,” zei Mej. H. S. S. K., „maar dat was in de banden van het kostschoolleven”.

Maar nauwelijks was dit gezegd of Dr. Kuyper antwoordde:

— „O, wou je er dan nu *bandeloos* heengaan!”

Allen genoten van die scherts. En zoo vloog de avond om en kon ik eigen huisgenooten gaan vertellen dat wij allervriendelijkst waren ontvangen en veel hadden genoten.

In den Doleantie-tijd — ik schrijf maar alles achter elkander, omdat de herinneringen zich verdringen — schreef Dr. Kuyper soms gepeperde stukken. — Denk o.a. aan de pels van Ds. Vos. — Zoo teekende Dr. Kuyper ook eens de Haagsche Synode.

De Heer Kruyt — toen nog directeur-uitgever van *Standaard en Heraut* — las het artikel en schreef onmiddellijk aan Dr. Kuyper: „*Dit stuk plaats ik niet*”.

Ik weet, dat daar veel over te doen is geweest. Maar ook weet ik, dat Dr. Kuyper later dankbaar was, dat hij een goed raadsman had gehad.

In die jaren was de toestand zoo heel anders dan nu.

Nu wordt ons hoofdorgaan gelezen door vriend en vijand. Toen een oplaag van even 2000 exemplaren.

Nu in iedere *Standaard* een rubriek „Uit de Pers” toen slechts een enkel maal.

De artikelen in de *Standaard* — ja, onze menschen lazzen ze wel en soms ging het blad zelfs rond in vijf gezinnen; maar de vijand?

Ik herinner mij dat de Heer Veth van de Prins Hendrikkade eens òpliep en zeide:

— „Dit *Standaard*-artikel moest in een paar duizend exemplaren als strooibiljet herdrukt worden en aan de Groote Koopmansbeurs worden uitgereikt. Ik heb er wel de kosten voor over”.

Dat sloeg in. Binnen enkele dagen ging ik met een groot pak naar de Beurs, toen nog op den Dam, en gaf de strooibiljetten aan beursbezoekers uit.

Een dag later kon ik aan Dr. Kuyper mededeelen, hoe men het aangenomen had, en hoe er heeren waren, die uit de Beurs terug kwamen en meerdere exemplaren vroegen.

Het was de eerste en de laatste maal in mijn leven, dat ik strooibiljetten uitreikte, maar het was voor Dr. Kuyper en daarom deed ik het gaarne.

Een adresboek behoort thans tot de meest gewone dingen, maar Dr. Kuyper bezat het toen blijkbaar niet.

Ik herinner mij b.v. dat hij mij eens vroeg:

„Weet jij ook waar Mr. Heemskerk woont?”

Ik was gelukkig, dadelijk te kunnen antwoorden:

„Falckstraat bij het Frederiksplein.”

Dr. Kuyper vroeg mij trouwens meermalen allerlei adressen; en omdat ik iederen dag de adresbanden van de *Standaard* zegelde, wist ik de adressen, tenminste van de echte Antirevolutionairen, ook vrij nauwkeurig.

Dr. Kuyper zond aan menschen, die in de *Standaard* familie-berichten plaatsten, vrij geregeld een naamkaart. Hij streepte hiertoe met blauw potlood de advertenties in de *Standaard* aan, en wij hadden op het *Standaard*-bureau voor de verzending der kaartjes te zorgen.

In 1885 bestond de Vrije Universiteit vijf jaar.

De jaarlijksche bidstond zou geleid worden door Dr. Kuyper en Ds. Krayenbelt in de Nieuwe Zijds Kapel.

Als predikant had Dr. Kuyper altijd stampvolle kerken gehad, en ik begreep, dat er geen denken aan was in die kleine Nieuwe Zijds-kapel een plaats te krijgen. En nu wilde ik mijn lieve moeder zoo gaarne verblijden met een plaatsbewijs.

Ik deelde dit verlangen aan Dr. Kuyper mede en ik — 15-jarige knaap — vroeg heusch aan hemzelf om een paar plaatsbewijzen.

Dr. Kuyper, die ze zelf niet had, schreef dadelijk een briefkaart aan den heer S. J. Seefat, om enkele kaarten. Zoo was Dr. Kuyper.

Hij lette op alles. Jongens op den leeftijd van 15 jaren groeien sterk. Eens zag hij mij scherp aan en zei, dat ik flink gevoed moest worden en, blijkbaar wetende, dat er dien dag pannekoeken gegeten werden, zond hij mij naar de huiskamer, waar ik moest zeggen, dat de Dominee (ik moest altijd Dominee zeggen) mij gestuurd had, om een pannekoek te eten.

Eens op een morgen toen ik kwam, was er veel rook in de studeerkamer en ik bemerkte, dat er iets met den haard niet in orde was. Ik maakte Dr. Kuyper hierop opmerkzaam.

Het bleek, dat er reeds een klein begin van brand was. Dr. Kuyper wierp zijn pen neer en begon oogenblikkelijk te blusschen, waarbij ik hem krachtig moest helpen.

Ik herinner mij nog, dat ik zout en water moest halen uit de keuken.

Zoo wist Dr. Kuyper altijd raad.

Ik geloof — maar weet dit niet zeker — dat hij in die dagen alleen moeite had met rekenen.

Ik moest tenminste wel eens iets optellen. Dan klonk het: „Reken dat eens even na.”

En dan bemerkte ik dikwijls, dat de optelsommen niet juist waren. Ik vertrouwde dan eerst mijzelf niet. Maar eindelijk zei ik toch:

„Dat is fout.”

En dan kreeg ik tot antwoord:

„Je hebt gelijk; ja, wij kunnen ook niet alles, beste jongen!”

Van de Prins Hendrikkade mocht ik Dr. Kuyper dikwijls vergezellen naar het *Standaard*-bureel in de Warmoesstraat. Hij las dan nog enkele stukken door en ik diende hem tot oogen.

Nu, in een tijd van snelvervoer van fietsen, auto's en trams, zou dit vrijwel onmogelijk zijn. Toen kon en moest het om op tijd gereed te komen.

Boos zag ik Dr. Kuyper eens, toen hij in gesprek was met den heer Hovy, staande op de trap, die naar de studeerkamer leidde.

De heer Hovy zei:

„Ja, maar financier ben je niet.”

Er werd dus blijkbaar een finantieel probleem behandeld.

Pijnlijk heeft Dr. Kuyper mij eens aangezien, toen hij van zijn zomerreis in Noorwegen was teruggekeerd en zijn been gekwetst was.

Ik hielp hem toen altijd van de slaapkamer naar de studeerkamer. Dan leunde hij op mij in het gaan.

Toen de *Standaard* overging van den heer Kruyt naar den heer Wormser verzocht Dr. Kuyper den heer Wormser per brief, mij aan de administratie te laten

werken. Dit gebeurde en daar ben ik gebleven tot 1892.

Een belangrijk tijdperk uit het leven van Dr. Kuyper heb ik meêgemaakt, En evenals duizenden in den lande, heb ook ik onnoemelijk veel aan hem te danken.

Schoten.

A. VERLEUR.

Tot onze blijdschap hebben de heeren Baarbé en Verweijck, die Dr. Kuyper in den strijd, dien hij door de *Standaard* gestreden heeft, jaren lang trouw ter zijde hebben gestaan, op ons verzoek enkele herinneringen uit dien tijd opgeschreven.

„Wat mij in de lange reeks van jaren, dat ik als journalist de eer had onder Dr. Kuyper te mogen werken, misschien wel het meest heeft getroffen, ja telkens weer mijn bewondering afdwong, was, naast zijn onuitputtelijke arbeidsenergie, zijn voorbeeldige taakindeeling. Dat een scheppende geest als de zijne nooit om „stof” verlegen zat, is bekend genoeg. Als er niets interessants aan de orde scheen, stelde hij eenvoudig de problemen, die aller belangstelling prikkelden! Maar velen weten misschien niet, dat hij zijn beste artikelen vaak weken, soms maanden vooruit schreef, en nooit, neen nooit, met zijn arbeid voor de pers op zich heeft laten wachten. Dat was zoo in de tachtiger jaren der vorige eeuw, en dat bleef nog zoo, toen onze „grand old man” aan zijn levensavond toe was en de „wachters des huizes” begonnen te beven.

Dat er voor de *Heraut* vijf, zes meditatieën in voorraad waren, om successievelijk, in de volgorde waarin ze waren geschreven, geplaatst te worden, kwam al heel dikwijls voor. Maar sterker nog kwam zijn treffelijke arbeidsindeeling uit bij het opstellen van de groote vervolgstukken op de voorpagina van dat weekblad. Eens begonnen, rustte Dr. Kuyper niet vóór hij heel een serie compleet had. Misschien gaf het hem een gevoel van rust als hij met dit werk voor maanden klaar was, maar stellig sprak daarin ook de toelag om hoofd en hand zoo spoedig mogelijk vrij te hebben

voor allen anderen arbeid die zich, onverwacht misschien, kon opdoen. Zoo kon het gebeuren, dat b.v. in April de serie al compleet was tot op de groote vakantie in Juli, terwijl dan, na welverdiende rust, in October reeds de artikelen tot en met het nieuwe jaar waren afgeschreven. Het Kerststuk lag meestal in November kant en klaar, tien zijdjes voluit, en alleen met het Oudejaarsartikel werd, 'n heel enkel keertje, wat langer gewacht. In een der eerste oorlogsjaren liep het zelfs tot in December, en toen werd ik toch even ongerust dat de nimmer falende pen in gebreke zou blijven. Maar het geruststellende antwoord kwam dra af: het stuk zou er intijds zijn, maar diende rekening te houden met den toestand van het oogenblik. En 't kwam toch nog veertien dagen vóór 't einde des jaars, „bij” als steeds, en 't wilde mij voorkomen, dat zelfs ditmaal een onnoodige voorzichtigheid was betracht. Als het artikel in October geschreven ware, zou het even levendig, even actueel en toepasselijk zijn geweest. Of zag Dr. Kuypers machtige geest niet vooruit wat er te gebeuren stond en hoe de toestanden zich zouden ontwikkelen?

Eens meende ik toch waarlijk, dat zelfs hij zich geducht had vergaloppeerd met zijn copie. In April reeds had ik het Pinksterstuk ontvangen. Paschen lag nog niet eens achter den rug. Dat was heel gewoon. Maar veertien dagen later kreeg ik weer een Pinksterstuk, van tien zijdjes, dicht beschreven. Was Dr. Kuypers de kluts kwijt? Hij was de 80 reeds overschreden! Fluks een briefje, kort gelijk hij zelf placht te wezen, en het laconieke antwoord toefde geen dag: „bewaars dat laatste artikel maar voor 't volgend jaar!” Ik ben er nooit achter gekomen wat hier in 't spel was: een „absence of mind”, op den ouden dag toch niet onverklaarbaar, of een bijzondere aandrif om een nieuw-opkomende Pinkstergedachte aanstonds weer vast te leggen en uit te werken, maar wel weet ik, dat het tweede Pinksterstuk, ruim een jaar later, zoo frisch was als vroeger ooit één. Ik heb er met opzet scherp op gelet.

Merkwaardig ook, dat evenals zijn stijl, ook zijn hand zoo vast bleef tot in de laatste jaren zijns levens. Mooier copie dan die van zijn laatste groote werk over „Antirevolutionaire Staatskunde” heb ik nooit van hem onder de oogen gehad. Geheele folio-vellen achter elkander zonder eenige doorhaling of verandering, als met de fijnste pen in 't kleinste pracht-schrift geschreven. Een lust ook voor de oogen om het te zien, maar — niet om het te lezen! Er zijn er genoeg geweest die, al te overmoedig, meenden dat ze zoo op 't eerste gezicht die hiërogllyphen wel konden ontraadselen. De eerste drie, vier woorden waren immers gewoon Hollandsch, zeer duidelijk, en dus . . . Maar bij het vijfde of zesde woord kwam reeds de hapering; en die tenslotte met veel moeite een geheele zinsneê goed voor mekaar wist te krijgen, mocht zich gelukkig prijzen. Irriteerend werkte echter zelfs de snelst-geschreven copie van Dr. Kuyper nooit. Van slordigheid was nimmer sprake; wat er stond, behóórde er te staan, en had zijn beteekenis. Alleen maar, wát stond er? Dat was dikwijls een *puzzle*, interessanter voor wie er smaak in had dan menige rebus uit een tijdschrift!

Er was routine, veel routine, kennis ook van Dr. Kuypers stijl en gedachtengang voor noodig om zijn schrift eenigszins vlot te kunnen lezen. En wie daarin de noodige vaardigheid had, en tegelijk zijn bedoeling begreep, kon altoos op zijn dankbaarheid en waardeering rekenen. Bleek er dan soms nog wel een uitdrukking, of een geheele regel niet te ontwarren, dan kreeg ge in een prettig oogenblik uit den eigen mond des schrijvers wel eens de gulle erkenning te hooren: „Ja, als gij het niet lezen kunt, zal ik 't maar niet probeeren.” Hij had echter ook nooit noodig om voor de correctie zijn copie naast zich te hebben. Copieeren, ook zichzelf, deed hij nimmer; en als hij een op zich-zelf reeds beeldende uitdrukking wijzigde, was het steeds om die door een nog teekenachtiger, kleuriger woord te vervangen. Geniaal ook in zijn correcties!

De preciese taak-indeeling, die alles nauwkeurig als op de klok deed loopen, ging zoover dat Dr. Kuyper

bepaalde oogenblikken had afgezonderd voor het reviseeren van zijn drukproeven. Het voorstuk-*Heraut* ging jaren achtereen altoos des Vrijdagsmiddags in correctie naar hem toe. Dan zat hij er 's avonds even voor, en 's Maandags was het steeds op een vast morgenuur weer terug. De meditatie werd hem twee dagen later toegezonden, ook weer des avonds en zijn hoofdartikelen en driestarren voor de *Standaard* mankeerden nooit, — als de laatste postbestelling tenminste niet in gebreke bleef — om dan aanstonds nagezien en op de bus gedaan te worden.

Veel vroeger, toen Dr. Kuyper nog in Amsterdam woonde, ging dat natuurlijk anders in zijn werk. Dan werd hem alles aan huis bezorgd door een loopjongen ook weer op een bepaald uur, meest na de koffie, en in enkele minuten was de correctiearbeid verricht. Een zeldzaamheid als, zelfs op zijn ouden dag, een fout hem ontsnapte! Was er wat te vragen, of te gelasten, — een greep naar de bloc-notes, en kort en zakelijk stond er dan in onvergelykelijk krachtig lapidair-schrift: „Wil me even sturen“, „Zie eens na . . .“ of ook, als er wat verzuimd was: „Mag ik weten . . .“ en zelfs wel eens, als er iets ergs gebeurd was: „Alvorens verder te gaan . . .“, enz. Dát sloeg dan in; veel woorden om indruk te maken had Dr. Kuyper, ook als hij schreef, niet noodig; maar toch kon hij meermalen ook in een enkele uitdrukking de teerheid verraden van zijn fijnbesnaard gemoed, waaraan wie hem liefhadden, zich dan verkwikten.

Met zulke „kattebelletjes“ werd, als het zaken gold, altoos gewerkt, ook toen hij dichtbij woonde, al was hij van mondeling onderhoud — natuurlijk ook weer op vasten tijd: om zeven ure 's avonds — nimmer afkeerig. Hij had, verwonderlijk genoeg, steeds tijd, als het belangen betrof, die hem na aan 't hart lagen. Daar in de studeerkamer op de Prins Hendrikkade te Amsterdam heeft Dr. Kuyper zijn journalistieke talenten op 't schitterendst ontplooid en den rijksten schat ook van zijn polemische gaven uitgestort. Naar zijn eigen zeggen, heeft hij, minister-president zijnde, harder gewerkt dan

vroeger ooit, maar wie hem als journalist in volle grootheid willen zien, moeten niet afgaan op wat hij in later decennien voor de pers schreef. Zijn grootste, geweldigste kracht als zoodanig ontwikkelde hij in de tachtiger jaren, toen in het kerkelijke de slag tegen de ethisch-irenischen werd geleverd en in het politieke de ban gebroken van een tyrannieke liberalistische cōterie. Toen vooral werden zeer vaak spannende momenten doorleefd, en alleen zij, die toen met Dr. Kuyper in nauwe aanraking kwamen, mogen meenen dezen geboren Kampioen in het zenith van zijn kracht te hebben aanschouwd en gekend.

Als gezegd, werd er toen voor de dagbladpers heel anders gewerkt dan in later tijd, toen de afstand persoonlijk contact tamelijk afsneed, maar „bij”, neen „vóór” was en bleef Dr. Kuyper altoos met al zijn persarbeid. Zoo kon het in den goeden ouden tijd gebeuren, dat op één morgen een meditatie, twee hoofdartikelen, en een reeks diestarren, plus de noodige briefkaarten en orders, alles in een zwarten tasch opeengehoopt, het gansche bureel in de Warmoesstraat in actie brachten, vanwege Dr. Kuypers heel gewone prestatie, als onder anderen arbeid door in enkele snipperuurtjes verricht. O, die tasch! Ze ging iederen morgen volgepakt met couranten naar de Prins Hendrikkade, en terwijl de loopjongen dan even op de studeerkamer wachtte, keek Dr. Kuyper na wat er in zat, greep, als hij iets las, dat direct verweer noodzakelijk maakte, naar de pen, om heet van de naald zeg een overmoedigen liberalen scribent te tuchtigen, en dan ging de jongen haastig weer terug naar het bureel, waar de distributie van den voorraad plaats vond, en afgezet werd wat nog voor de *Standaard* van denzelfden dag bestemd was. Meneer Kruyt, de zoo humane uitgever van de courant in die dagen, placht het eerst den rijken inhoud na te snuffelen, om dan voor de richtige uitdeeling en verzending van paperassen, briefkaarten en orders te zorgen. Nu gebeurde het op zekeren morgen, dat Dr. Kuyper, de tasch ontsluitende, iets miste of misschien ook iets vond dat hem even uit zijn gewone

doen bracht. De jongen stond als naar gewoonte op eerbiedigen afstand te wachten op wat volgen zou. Plotseling richtte de „professor” zich op, en met zijn gebiedend oog hem strak aanziend, vroeg hij den knaap naar iets dat hem blijkbaar boven zijn pet ging. Misschien zou een andere jongen met een kort ontkennend antwoord niet verlegen hebben gestaan, maar deze was niet van de tongriem gesneden, kleurde aanstonds rood onder het hem toespreken van den professor, en wist geen woord uit te brengen. Dr. Kuyper vroeg niet verder, keerde zich om, greep weer zijn bloc-note, schreef iets op een velletje, sloot de tasch en met zijn gebruikelijk: „dag m'n jongen”, liet hij den knaap gaan.

Meneer Kruyt keek intusschen al voor de ramen uit, waar hij bleef. Er kon immers weer haast bij zijn. Ja, daar kwam hij aanstappen. De tasch weer aangepakt en den inhoud doorzocht. Er was natuurlijk weer een „kattebelletje” bij; het zooveelste. Maar wat mocht dáár nu staan? Zoo iets was nog nooit vertoond. Meneer Kruyt, met zijn reuzenlichaam, was niet vlug in zijn bewegingen en ook niet vlug in het lezen van Dr Kuypers schrift. Hij nam het papier nogmaals op, las, las nog eens, liep naar de ramen om het volle licht op het velletje te doen vallen, maar ja, daar was niet anders uit te maken. Er stond eenvoudig dit: „Mr. Kruyt. Stuur me een jongen die *spreken* kan. — K.”

Driftig werd nu op het belletje gedrukt. Een bediende presenteerde zich. „Laat die en die komen!” De jongen die niet spreken kon, verscheen. Meneer Kruyt keerde zich naar hem toe, zijn zware borst hijgde, de aderen zwollen op zijn machtig voorhoofd, en met de hand door zijn dichte blonde lokken strijkend, de gouden bril hoog op den neus, riep hij den knaap met zijn verwaarloosde stem toe: „Spreek jij es.” Wat er op dat oogenblik in den geest van den jongeling omging, laat zich gemakkelijker begrijpen dan beschrijven. Hij keek nog wel zoo beteuterd voor zich heen als ten huize van professor Kuyper. Geen woord kwam ook nu er uit. En toen de heer Kruyt weer, stampend op den grond: „Maar spreek dan toch! Spreek dan es.” Doch,

niets vermocht de tong van den jongen te ontbinden. Hij, nu heelemaal niet wetend hoe hij 't had, blééf zwijgen, en meneer Kruyt was in zijn ziel overtuigd dat Dr. Kuiper voor de zooveelste maal gelijk had.

Later, toen anderen in het „incident” betrokken werden, was de zaak spoedig tot klaarheid gebracht. Dat er nu braaf gelachen werd, behoeft nauw vermelding. Meneer Kruyt had tenslotte nog 't meeste schik; ook de jongeling was spoedig weer bij zijn positieven; en toen hij wist hoe de vork in de steel zat, werd zelfs hij vrijmoedig genoeg, om 't nog eens met den professor te probeeren. Allicht was deze het voorval direct weer vergeten, maar in de herinnering van den knaap bleef het voortleven, En toen veel later het zilveren *Standaard*-feest werd gevierd en Dr. Kuiper in zijn jubileumsartikel schreef, dat van den kleinsten loopjongen tot den hoofdredacteur toe ieder in dienst van de *Standaard* moest doordrongen zijn van 't besef, dat hij werkte voor een heilige zaak, was het den nu man geworden knaap een innige voldoening, dat ook hij tot die kleinste loopjongens had behoord en zoo vaak een vriendelijken groet had ontvangen van den grooten man, die ook hem had geleerd, hoe voor die heilige zaak te ijveren naar de mate der hem geschonken krachten.”

H. L. BAARBÉ.

Hooggeachte Dames Kuiper,

Gij vraagt mij enkele persoonlijke herinneringen op schrift te willen stellen, aan de dagen, waarin uw geëerde vader leefde en arbeidde.

Die vraag brengt mij in groote moeilijkheid.

Want het is u bekend dat ik jaar-en-dag, een menschenleeftijd lang schier, het voorrecht had uw vader ter zijde te staan in zijn arbeid voor de *Standaard* en in zijn werk als voorzitter van het Centraal Comité van Antirevolutionaire Kiesvereenigingen.

De uren die ik èn in Amsterdam en in Den Haag op zijn studeerkamer doorbracht; de gesprekken daar

over allerlei onderwerpen gevoerd, ze vullen zulk een groot stuk van mijn leven, dat als ik mij zou zetten om aan die blijde dagen „herinneringen” te schrijven, het geen moeite zou kosten daarmee een redelijk boekdeel te vullen.

Ge begrijpt dat wakkere uitgevers bij mij reeds hebben aangeklopt om zulke „herinneringen” te schrijven; doch ik heb hun aanbiedingen van de hand gewezen; niet van mij zal in het publiek komen, wat altijd in vol vertrouwen op de studeerkamer is gezegd. Hoe interessant zou 't bijvoorbeeld kunnen wezen, te hooren wat het oordeel van Dr. Kuyper was over tal van op den voorgrond tredende politieke personen; hoe helder en klaar hij hun streven doorzag; hoe hij zich vooral in de latere jaren zijn levens de toekomst dacht van de wereld en in 't bijzonder van ons vaderland; over dat al en nog veel meer zou wel een interessant boek zijn te schrijven; maar van mij moet men dat niet verwachten. Al onze gesprekken waren van vertrouwelijken aard en ik zal ze niet aan de openbaarheid prijs geven.

Toch wil ik u niet geheel en al teleurstellen.

Daarom een paar persoonlijke herinneringen aan den man, die grooter wordt, naarmate de jaren van zijn arbeid verder van ons wijken.

't Was 't jaar 1869 toen Dr. Kuyper te Amsterdam als predikant bij de Ned. Hervormde Gemeente optrad. Ik was nog een knaap maar hoorde in huis en in onze kringen vertellen, dat er nu een dominee in Amsterdam kwam die wat mans was: Dr. Kuyper.

We hadden toen in Amsterdam een schaar van achtbare mannen, maar onder hen slechts een enkele, die voor het Kerkelijk leven eenige bezieling wekte.

Ik herinner me, hoe druk in allerlei kring over Dr. Kuyper gesproken werd en in mijn jongenshart rees het verlangen, dien man ook te zien en te hooren.

Welnu, de gelegenheid kwam. Op een Zondagmorgen toog ik al vroeg naar de Amstelkerk en dáár zag en hoorde ik. Dat ik de predikatie heelemaal begreep, geloof ik niet. Zij liep over de genezing van den melaatsche: ik weet alleen dat ik door die preek over-

weldigd werd. En nog kan ik 't portret van Dr. Kuyper uit die dagen niet zien, of ik zie die gansche stampvolle Amstelkerk vóór mij.

Dat was de eerste keer in mijn leven dat ik uw vader zag en hoorde; wie kon toen denken dat in later jaren de verhouding zou worden gelijk zij geweest is.

Later ging ik op een avond eens de Schotsche Zendingskerk binnen, waar Dr. Kuyper een reeks lezingen hield. Het gebouw was stampvol. Slechts op de bovenste galerij was nog — en dat met moeite — een staanplaats te veroveren. Ik drong tusschen de menschen in en luisterde naar 't machtige woord van den spreker daar in de laagte. Weer was de indruk groot, zelfs bij een tegenstander die daar ook onder blijkbaar heftige gemoedsbeweging stond, en eensklaps het woord van Achab uitriep: „Zie daar de beroerder Israëls!” Ik vond die beschuldiging een eervolle lofspraak; werd zij niet uitgesproken tot den profeet Elia?

Als jong journalist zou ik voor de eerste maal een vergadering verslaan van eenige beteekenis. 't Was in *Plancius*, in de Plantage te Amsterdam.

Het Transvaalsche Driemanschap: Kruger, Smit en Du Toyt was in Nederland gekomen om hulp voor de jonge republiek. We waren nog vol van de *Majubahelden*. *Patrimonium* had een mooie Transvaalsche vlag, de Nederlandsche driekleur met een groene baan, doen vervaardigen en die zou aan de Deputatie plechtig worden overhandigd met een toespraak van Dr. Kuyper. Wat een menschen in die zaal! 't Was tot stikkends benauwd. En de toespraak! Ik hoor Dr. Kuyper op dezen avond bij het overhandigen van de vlag nog zeggen: „Generaal, niet! nooit! kome die vlag in handen van den Brit!” en toen volgde een gejuich, zooals maar zelden in een van onze vergaderingen wordt gehoord. Die Plancius-rede heeft toen heel wat stof opgejaagd.

't Was een groot jaar later; ik spreek uit de tachtiger jaren.

Er werd een Universiteitsdag in den Haag gehouden.

Aan de jaarvergadering van de Vereeniging voor Hooger Onderwijs op Gereformeerden Grondslag ging,

als altijd, een ure des gebeds vooraf. Ik ging daarheen, om verslag te maken. Altijd zag ik tegen zulk werk geweldig op, want ik wist vooruit hoe 't gaan zou, als Dr. Kuyper sprak, kon ik mijn werk niet behoorlijk doen. Hij sleepte me altijd zóo mee, dat ik vergat aantekeningen te maken en me, na het uitspreken van de rede, niet in staat gevoelde een behoorlijk verslag te geven.

Zoo was 't ook toen.

Men had geweigerd om de Kloosterkerk te ' Gravenhage af te staan voor de gebedsure, waarin Dr. Kuyper optreden zou. Doch de Fransche Kerk aan 't Noordeinde was te onzer beschikking. Welk een schare, en welk een hitte. Daar trad Dr. Kuyper op en hield zijn rede: *IJzer en Leem*. Welk een gloed en welk een bezieling. We waren opgewonden van geestdrift. Ook de organist scheen onder den indruk, want nog nooit heb ik hooren spelen als toen het Psalmvers werd begeleid:

Geeft 't wild gediert' dat niets in 't woën ontziet,
De ziele van uw tortelduif niet over.
Laat, groote God, om een gehaten roover,
Uw kwijnend volk niet eeuwig in 't verdriet.

Graaf van Hogendorp, die toen ter tijd onder den schuilnaam „Damos” „Haagsche indrukken” schreef in het *Dagblad van Zuid-Holland en 's Gravenhage*, wijdde aan die samenkomst een wel niet waardeerende maar toch lezenswaardige „critiek”.

Ik ga de Kerkelijke beweging van 1886 voorbij en herinner slechts aan de reusachtige werkzaamheid door Dr. Kuyper ontwikkeld. Hoe vloog zijn pen over het papier. De eene brochure na de andere verscheen; ik noem b.v. „Het dreigend conflict”; „Het Conflict gekomen” e. a. Memorie volgde op Memorie; tot diep in de nachten werd gewerkt; en daarbij kwam dan nog de reusachtige arbeid op journalistiek en politiek gebied; maar de kloeke strijder bleef onvermoeid.

Hoe levendig ligt nog in mijn geheugen de laatste

maal dat ik Dr. Kuyper hoorde preeken in Amsterdam. 't Was in doldrukke dagen op allerlei gebied, toen ik tot mijn verbazing in de *Amsterdamsche Kerkbode* las, dat op Goeden Vrijdagavond Dr. Kuyper zou optreden in de Boomslootkerk te Amsterdam. Tot mijn verbazing, want niemand wist beter dan ik, met hoeveel werk de man was overladen. Dat is, meen ik, de laatste maal geweest, dat Dr. Kuyper voor de gemeente optrad. De ruime Boomslootkerk was overvol; op de bovenste galerij zelfs geen staanplaats meer. Hoe schilderde hij ons toen den man van smarten als het Lam Gods, dat der wereld zonden draagt.

Een van de groote dingen, die in die jaren tot stand kwamen, was het eerste Christelijk Sociale Congres. De openingsrede werd gehouden in het gebouw van de Maatschappij voor den Werkenden Stand aan de Kloveniersburgwal te Amsterdam. 't Werd er vol; zóó vol, dat we de menschen niet konden bergen. Een groep studenten van de Vrije Universiteit stond als orde-commissie in de zaal en kreeg den ingang zelfs te verdedigen tegen een opdringende schare; een verdediging die met jeugdig vuur plaats had.

De openingsrede van dat congres is bekend genoeg; maar uit het openingsgebed van Dr. Kuyper zijn later meermalen enkele woorden aangehaald, die ik hier in herinnering breng, omdat ze niet zijn te vinden in een der uitgegeven redevoeringen. In zijn gebed dan gebruikte Dr. Kuyper de woorden: „Heere, mijn God, zij kunnen niet wachten, geen dag en geen nacht”, een uitdrukking die op de sociaal-lijdenden betrekking had.

Natuurlijk zal ik niet uitvoerig spreken over de *Standaard*-feesten van 1897 en van 1912; het eerste te Amsterdam gevierd, bij gelegenheid van het 25-jarig bestaan van dat blad, door Dr. Kuyper toen genoemd: „het paard, waarop ik rijd.” Velen zullen zich dien onvergetelijken avond in het Paleis voor Volksvlijt herinneren en meerderen nog de samenkomst van 1912 in Utrecht gehouden, waar het veertig-jarig jubileum van dit dagblad werd herdacht. Ook zal ik niet gewagen van den 70sten verjaardag van den Leider,

die met veel luister in Den Haag werd gevierd; en van den 80sten verjaardag, toen de levensavond alreeds was aangebroken en 't licht begon te verdonkeren.

Voor dien 80sten verjaardag was een eigenaardig geschenk van „onze menschen” voor hem uitgedacht. We wilden namelijk een schilderij laten vervaardigen van Dr. Kuyper te midden van zijn deputaten. Eenigen onzer begaven zich naar een van onze groote schilders, om hem over de zaak te spreken. We werden met veel voorkomendheid ontvangen, doch toen de schilder een groote foto van een deputatenvergadering onder de oogen kreeg, gaf hij die na langdurige bezichtiging terug. „Neen, mijneheeren, dat gaat boven onze kracht. Dat zijn allemaal fatsoenlijke menschen, met goed verzorgd hoofdhaar, in een net zwart pak. Er is om eens iets te noemen, geen een woesteling bij; alles even keurig. Neen, dat gaat niet!”

We moesten ons bij dit oordeel neerleggen; te fatsoenlijk om uitgeschilderd te worden.

Later bestemde Dr. Kuyper de hem aangeboden feestgave voor de stichting van een fonds ten behoeve van een Kuyper-leerstoel aan de Vrije Universiteit.

Van die Deputatenvergaderingen zou heel wat te vertellen zijn. Van de eerste die ik in Amsterdam onder presidium van onzen Leider bijwoonde, en waar nog geen 50 menschen bijeen waren, tot de laatste in Utrecht, waar Tivoli de toegelaten schare nauwelijks bergen kon. Wat begreep hij die vergadering prachtig; haar ziel was de zijne; hij was met haar een! En hoe dankbaar was hij na afloop van iedere vergadering. Vooral de laatste, die hij leidde, vergde veel van zijn krachten en doodvermoeid zonk hij na afloop neer in het kleine kamertje, dat naast het podium altijd tot zijn beschikking werd gehouden, en waar dan niemand tot hem werd toegelaten.

Zal ik nu, vraag ik mij af, na deze enkele herinneringen uit het openbare leven, nog iets vertellen uit zijn studeerkamer? De verleiding is groot, vooral dáár zijn tusschen hem en mij meermalen uren gesleten niet zonder belang en beteekenis. Uren, waarin niet altijd

de groote journalist, de beroemde staatsman aan 't woord was, maar Dr. Kuyper, die zijn hart eens vol vrouwen uitspreken kon. Dat zijn in mijn herinnering de beste uren; de aangenaamste zeker.

Van een van die uren wil ik toch iets vertellen.

't Was, meen ik, begin 1918, toen Dr. Kuyper vrij ernstig krank werd, en 't bed moest houden. Ik ging naar den Haag en mij werd gezegd, dat ik den zieke waarschijnlijk niet zou kunnen spreken. Hij mocht zich niet met zaken bemoeien. Evenwel, toen hij hoorde dat ik er was, moest ik aan zijn sponde komen. Een zijner dochters hield de wacht. Maar de kranke leider verzocht zijn bewaakster even iets in orde te willen maken, en nauwelijks was deze de kamer uit, of hij wees mij op een pakje brieven van politiek belang; „neem ze mee naar Amsterdam en beantwoord ze; er is haast bij”; — en de zieke gaf in 't algemeen de antwoorden op die geschreven moesten worden.

Toen de trouwe verpleegster terugkwam, was alles in orde, en de zieke er gerust op, dat, wat hij wenschte, geschieden zou.

Maar hier wil ik eindigen.

Over mijn laatste ontmoeting met den stervende heb ik in de *Standaard* geschreven; en over veel, o, zoo veel dat ik zou kunnen meedeelen, blijft de sluier van het groote vertrouwen, dat Dr. Kuyper mij schonk, liggen.

Terugdenken aan de dagen van 1883 tot 1920 is terugdenken aan een *leven*; een leven zóó rijk, dat ik nooit genoeg dankbaar kan zijn voor de rijke ervaringen in dat tijdperk opgedaan.”

R. C. VERWEYCK.

„ . . . Het eerst heb ik Dr. Kuyper gezien op een zendingsfeest op Boekeroode (in 1875 of 1876) en sinds ben ik hem blijven ontmoeten tot het oogenblik, dat ik den laatsten blik wierp op zijn stervenssponde.

Uit dien langen tijd geef ik U enkele persoonlijke herinneringen.

Nog herinner ik mij de persoonlijke ontmoeting op 13 October 1883. En ik dacht: „Is dat nu Dr. Kuyper, waartegen mijn beste vrienden mij waarschuwen om uit zijn handen te blijven!”

En toen ik op 1 Februari „De Scheepsroef” op de Prins Hendrikkade betrok, en om even 12 uur werd opgeschrikt door een vreeselijk lawaai, wat mij deed denken aan een formeele vechtpartij met zijn zoon, die schijnbaar overwinnaar bleef in den strijd, want ik hoorde zijn vader op deemoedigen toon uitroepen:

„Een overwonnen vijand mag je niet mishandelen,” — toen begreep ik er niets meer van.

Nog minder kon ik mij voorstellen, dat de man die, „in ieders oogen” zulk een ongenaakbaar despoot was, mij, nieuweling, zoo vertrouwend en vriendschappelijk tegemoet kwam.

. . . . Dit bleek mij wel, Dr. Kuyper had grooten invloed op zijn omgeving, maar dat zulk een man tot een toch vreemd en onbeduidend man afdaalde kon ik niet plaatsen.

En toch Dr. Kuyper is tot de laatste maal, dat ik de eer en het voorrecht had vertrouwelijk met hem te spreken, dezelfde gebleven.

Dezelfde als „het spande” of als het „voor den wind ging.”

Zoowel bij hoogst ernstige besluiten, als bij gezellige en vroolijke gesprekken. Hartelijk zonder gemaaktheid, ernstig zonder verveling.

Soms wonderlijk grootsch, soms pieterig klein.

Ik herinner mij de verplaatsing van den senaatzaal van den voorkant naar de achterzijde van 't huis. Wat een voortdurend pruttelen over deze kleinigheid.

Eindelijk gaf ik mijn verwondering te kennen over het getob van een groot man over zulk een kleine zaak.

Als antwoord ontving ik: „Dat komt omdat je geen goed denkbeeld hebt van een groot man.

Men had Bilderdijk het dak boven z'n kop kunnen afbreken, zonder dat hem dit een zucht zou kosten; maar als de knecht een stoel verkeerd had gezet, had hij (Bilderdijk) den knecht den nek om kunnen draaien.”

En toch in de groote dingen zoo beslist, zoo vast.
Eens „spande het” kerkelijk en politiek.

„En hebt ge,” zoo vroeg ik, „nog hoop, Professor?”

En het antwoord was: „Ik heb geloof.”

Dr. Kuyper „had geloof en daarom streed hij.”

Dr. Kuyper ontmoette eens een collega, die, wat minzaamheid betrof, stel het kon door een breuk worden aangegeven, $\frac{7}{8}$ rechtvaardigheid en $\frac{1}{8}$ vriendelijkheid openbaarde.

Op een eigenaardigen toon werd door Dr. Kuyper de blijdschap over deze ontmoeting te kennen gegeven.

„Het verheugt mij ook,” was het antwoord, „maar ik heb U toch nog drie dagen geleden ontmoet.”

Wederwoord van Dr. Kuyper, dat dit voor een vriendenhart al zeer lang was.

Nog dit: Dr. Kuyper heeft mij nooit teleurgesteld in een afspraak of belofte. Ook in de kleine dingen was hij door en door betrouwbaar.”

J. VAN OVERSTEEG.

HERINNERINGEN VAN EENIGE GEWEZEN THEOLOGISCHE STUDENTEN AAN DE VRIJE UNIVERSITEIT.

„Met aandoening klimmen de herinneringen op aangaande mijn geëerbiedigden, geliefden leermeester.

Want, die man van erts had een teeder hart.

Drie oogenblikken in het bijzonder heften zich uit het verleden omhoog.

Toen ik, ouderloos, mijn intrede als student deed aan de Vrije Universiteit, is het huis Kuyper voor mij geweest een open haard. Niet slechts de Meester maar ook zijn stille, in liefde dienende vrouw, werd mij een hulp in de zeer groote smart. Zij ontstak mij het nachtlucht om de donkere droefheid te verdrijven, en op het graf van mijn vader, bij de begrafenis, hield zij mij getrouw, den ganschen duur der zwaarigheid door, de hand vast. En, als ik dan onder het gastvrij dak verkeerde en daar de zwaarmoedigheid mede trachtte te verdrijven door muziek, kwam de bewogen vriend achter mij staan en sprak: „Jongen, maak je nu niet zoo bedroefd.”

Een ander maal, toen ik na een college, den hoogleeraar het Middeleeuwsche Evangelie-epos „Heliand” bracht, verzuchtte hij in dezen zin:

„Welk een schoone tijd! toen de Kerk nog één kon zijn, ook naar de verschijning. Maar sinds de Hervorming zijn wij in de pluriformiteit uiteen geslagen.”

En eindelijk. Toen de nood der bezwaren bij mij het hoogste rees, en ik tot den leider ging om te zeggen,

dat ik niet wist, welke weg voor mij lag, toen zeide hij zoo aanmoedigend:

„Blijf nu nog, want wij verdiepen ons toch juist thans in de stukken, die je het meest wegen.” Deze is de laatste sterking, die ik persoonlijk als leerling der Vrije Universiteit ontvangen mocht van hem, die mij zooveel heeft geschonken, en mij later ook niet vergat.

Toen de Directeuren der Vrije Universiteit mij, tijdens Kuyper's verblijf in Amerika, de vraag voorlegden, of ik zekerheid geven kon van aansluiting, is mijn vertrek gevolgd.

De scheiding der Kerkemuren nochtans is mij niet geworden een vervreemding der hartekameren.”

A. H. DE HARTOG.

EEN VREEMDELING OP AARDE.

„Tijdens de kerstvacantie 1886/87 had plaats de beruchte schorsing van 82 kerkeraadsliden te Amsterdam, welke later door afzetting werd gevolgd. Immers gebeurde ze op Maandag 4 Januari. In dien gewichtigen tijd viel 't me moeilijk rustig in de ouderlijke woning te Utrecht te blijven. Mijn onvergetelijke vader, die den volgenden jare zelf „afgezet” zou worden als ouderling, begreep dit. En zoo vertrok ik reeds Zaterdagavond 9 Januari naar Amsterdam. Ik ging terstond naar de Nieuwe Kerk. Maar 't was niet zoo gemakkelijk daar binnengelaten te worden. Gelukkig bevond zich daar mijn medestudent en vriend H. H. Kuyper. Door zijne bemiddeling verkreeg ik toegang, juist op hetzelfde oogenblik, waarop de post o.a. bestelde een keurig geschreven briefkaart aan „Prof. Dr. A. Kuyper, Nieuwe kerk, te Amsterdam” — aan wier achterzijde stond: „Jij komt vanavond de deur niet meer uit.” (Men verspreidde destijds het dwaze gerucht, dat Prof. A. Kuyper dag en nacht in de Nieuwe Kerk vertoefde). Op zijn verzoek hielden we dien avond en dien nacht een der H. H. kerkmeesters met ons drieën (later kwam nog ons beider vriend J. Schokking) gezelschap. 's Morgens be-

gaven H. H. en ik ons naar de woning zijner ouders. De gastvrije en vriendelijke Mevrouw Kuyper was aanstonds zoo vriendelijk me uit te noodigen, enkele dagen te blijven logeeren, omdat ik me op mijne kamers in een ander deel der stad in de vacantie wat eenzaam zou gevoelen. Natuurlijk nam ik met groote dankbaarheid deze gewaardeerde invitatie aan, Enkele uren later aan den koffiemaaltijd, ontmoette ik toen mijn Leermeester. In die dagen heb ik hem herhaaldelijk gezien en gesproken, ja van zeer nabij gadegeslagen. En steeds is me de indruk daarvan bijgebleven. Er was in het spreken en handelen van Prof. Kuyper niets gejaagds en niets hartstochtelijks. Integendeel. Hij was kalm en ernstig en diep doordrongen van de groote verantwoordelijkheid, die in dit gewichtig moment op hem en zijne trouwe wapenbroeders rustte. En uit alles kon men bemerken, dat hij dicht bij den Heere leefde en zeer bijzonderlijk de ervaring van Gods gemeenschap in Christus smaakte.

Hierbij enkele bewijzen hiervan.

Om voor bitterheid bewaard te blijven, opende hij in die weken nimmer zelf de brievenbus. Een stroom van brieven en briefkaarten met meest zeer schandelijken inhoud kwam dagelijks het huis binnen. Maar alle schimptaal moest terstond verbrand en er mocht geen woord over gewisseld. Anderen maakten 't heel wat minder erg. Zoo bezit ik nog een portret van Dr. Kuyper uit den tijd van zijn verblijf te Utrecht, hem uit diezelfde stad toegezonden, met deze regels:

Bram, vroeger mocht ik je wel lijden,
Maar nà wat je in Amsterdam hebt gedaan,
Moogt ge in mijn album niet langer staan.

Al heel spoedig nà de schorsing bood de politie uit eigene beweging aan professor Kuyper aan, dat hem steeds een politieagent in burgerkleeding zou volgen. Om 't aannemen te vergemakkelijken, zeide de Commissaris; „Dr. Vos en Ds Hogerzeil hebben hetzelfde aanbod aangenomen.” Maar met een vriendelijk woord

weigerde Kuyper. En toen de Commissaris aanhield, klonk het nog eens: „Ik stel mijn leven in Gods hand.”

Gelijk ik daareven zeide, ontmoette ik mijn Leermeester op Zondag 10 Januari 't eerst bij den koffiemaaltijd. Na afloop daarvan veroorloofde ik me hem te vragen: „Professor, hebt gij te midden van de overstelpend vele bezigheden dezer week en bij zoo groote emotie reeds gelegenheid gehad u voor de preek van hedenavond voor te bereiden, althans een tekst te kiezen?” Aanstonds luidde op warmen toon het wederwoord: „Honig, ik heb wel tien preeken in mijn hart; 't komt er slechts op aan, dat God nà een week van zoo weinig nachtrust aan mijn beenen kracht geeft, me te dragen.”

Na den warmen maaltijd begaven we ons op weg naar Plancius. Ofschoon we minstens een kwartier voor den aanvang bij het gebouw waren, stonden er zoovele kerkgangers op straat (de groote zaal was toen reeds stampvol), dat Prof. Kuyper zich geen weg door de schare banen kon. (Men bedenke, dat hij destijds in Amsterdam nog betrekkelijk weinig bekend was). Eindelijk wendde hij zich tot een politieagent. (Mevrouw, de dochters en de zonen en ik natuurlijk trouw achter hem aan). Ik hoor hem nog zeggen: „Vriend, ik moet hier zijn, kunt gij mij ook naar binnen helpen?”. „Nee, mijnheer”, luidde het antwoord. Daarop zeide Dr. Kuyper met luider stem: „Maar, vriend, ik *moet* daar straks zijn.” Daarop de agent weer: „Mijnheer, *al* deze menschen willen naar binnen. Maar wie is u dan?” Daarop heette 't kort en krachtig: „Kuyper!” 't Was of er een bom ontplofte. De agent sprong ontsteld een eind achteruit. Maar spoedig was hij weer zichzelf en maakte hij voor ons ruimte.

Professor Kuyper hield eene zeldzaam schoone en indrukwekkende predikatie over Psalm 119 : 19: „Ik ben een vreemdeling op aarde; verberg Uwe geboden voor mij niet.” Opzettelijk zweeg hij geheel over 't conflict. 's Avonds zeide hij me thuis: „Ik was bang voor onheiligh vuur op 't altaar bij sommigen en daardoor vermeed ik, wat de hartstochten ook maar eenigs-

zins prikkelen kon." Op zijn verzoek hebben mijne amici J. J. Esser, H. H. Kuyper en J. Schokking en ik gepoogd onder het uitspreken de preek op te schrijven, ofschoon we onze zitplaatsen aan vrouwen afgestaan hadden en stonden. We hebben er den geheelen volgende dag aan besteed, onze aantekeningen tot een geheel te verwerken. En dit is, naar ik meen, vrijwel gelukt. In het Archief van Prof. Kuyper zal zich deze geschreven preek van ongeveer 28 bladzijden nog bevinden. Het was eene zeer welsprekend voorgedragen en „bevindelijke” preek — uitnemend geschikt om de gemeederen tot rust, tot troost en tot vastheid te brengen. Enkele gedachten er uit zijn verklankt in de meditatie, waarmede *De Heraut* van Zondag 17 Jan. '86 aanvangt.

Na afloop van den dienst bleven de hoogleeraren Rutgers en de Savornin Lohman nog eenigen tijd met Dr. Kuyper rondom de tafel, waarop de Bijbel lag, in gesprek. De kerkgangers merkten dit. En schier ieder wendde zich nog even om, om een blik vol liefde en eerbied en dankbaarheid op dit nobele drietal te werpen."

Kampen, 28 Dec. 1921.

A. G. HONIG.

.... „Een herinnering aan een onvergetelijk moment tijdens een der colleges van Dr. Kuyper.

Ik gevoel me onbekwaam het zóó weer te geven, als we 't toen doorleefden. Het is eigenlijk meer de herinnering aan de ontroering, die mij bijgebleven is, die ik met een woord zou kunnen aanduiden, dan dat ik bepaalde typeerende omstandigheden of woorden kan verhalen.

Op uw verzoek wil ik schriftelijk verhalen, wat ik u mondeling mededeelde.

We hadden, als naar gewoonte, 'smiddags van Dr. Kuyper college gehad in Dogmatiek. Hij sloot dan om vier uur met dankgebed. De student M. T. Visser was ernstig ongesteld. Op medisch advies had hij zich de amandelen in de keel laten wegnemen. Kort daarna overviel hem een hevige bloeding, die hem nabij den dood bracht. Prof. Kuyper had hem toen op zijn

kamer bezocht. En in het dankgebed na het college op dien middag, smeekte Prof. Kuyper om het behoud van Visser's leven op een wijze, die geen woorden vermogen weer te geven, maar die ons bracht in een ontroering, welke ziel en lichaam aangreep. Ik weet er nog dit van, dat Dr. Kuyper in zijn gebed zeide, dat Visser (zijn naam werd in 't gebed genoemd) om te beter in het ambt te kunnen dienen, zich had overgegeven aan deze operatie, waardoor hij in zoo grooten nood was gekomen."

J. G. KUNST.

Arnhem.

„Niet uit eigen beweging vertrouw ik enkele herinneringen uit het leven van Dr. A. Kuyper, voorzover ik de weelde genoot, met hem in aanraking te komen, aan het papier toe. Ik zou niet gedacht hebben, dat die gewichtig genoeg waren, in het boek van de Dames Kuyper opgenomen te worden; doch door haar zelven aangezocht, geef ik enkele herinneringen ten beste.

Ik hoop niet, dat ik te persoonlijk ben in mijn herinneringen. Het is me alleen om Dr. Kuyper te doen, die óók groot was — en velen zullen zich dat niet kunnen indenken — hierin, dat hij een gering jongeling als ik was, zóó welwillend kon behandelen, ongekunsteld . . . .

In 't jaar 1883 werd ik student aan de Vrije Universiteit. Al zeer spoedig had ik het voorrecht, om den voor ons besef toen reeds zoo grooten Dr. Kuyper te ontmoeten. Het gebouw der Vrije Universiteit aan de Keizersgracht 162 bestond toen nog niet. De colleges werden in dien tijd gegeven in de zalen van de Schotsche Zendingkerk, thans „Salvatori". Ik kwam echt „groen" aan, wenschte eenige inlichtingen, en was naïef en vermetel genoeg, om den grooten Dr. Kuyper er zelf om te gaan lastig vallen. Hij was immers zoo wat de „Vader" der Vrije Universiteit?

Nooit vergat ik de buitengewone minzaamheid en

hartelijkheid dier eerste ontvangst. Toen ik op Prins Hendrikkade 173 binnengelaten was, kwam Dr. Kuyper al spoedig in de kamer waarin ik geleid was en met de grootste vriendelijkheid kwam de groote man tot mij, den nietigen aankomenden student, met een „wien heb ik het genoeg te ontmoeten?“ — „Ploos van Amstel, Professor!“ — „Wel, is U een zoon van Ds. Ploos van Amstel van Reitsum?“ „Ja, Professor“.

En toen was Dr. Kuyper een en al hartelijkheid. Hij waardeerde mijn Vader zeer en was er blijkbaar mee ingenomen dat een zoon van *dien* Vader aan de Vrije Universiteit kwam studeeren. En ik kreeg alle inlichtingen, die ik begeerde. Daarna zeide Prof. Kuyper me: „Ik heb ook een jongen, die dit jaar student wordt (de tegenwoordige Prof. H. H. Kuyper), ik zal je eens bij hem brengen“. Zelf leidde hij mij naar boven al de trappen op, de kamer van zijn zoon in. Ik bleef koffie drinken. En menigmaal na die eerste ontmoeting had ik het genoeg, in den familiekring van Dr. K. te vertoeven. Welk een gezellige kring! En te midden van allen naast zijne zoo lieflijke en gastvrije Vrouwe, was de groote, de gevierde of gevreesde Dr. Kuyper zulk een weldadige verschijning. Voor de koffietafel had hij nooit veel tijd; hij had 's morgens *gewerkt*; en moest 's middags op 't College of anderszins weer anderen arbeid verrichten. Maar aan het eten — hoe gezellig, huisvaderlijk, geestig was hij dan!

Ik herinner me nog levendig een Zondagavond, waarop ik het voorrecht had, in den huiselijken kring van Dr. Kuyper te zijn. We hadden ons met elkander onderhouden. Daarbij kon hij zulke tot opscherping en nadenken leidende vragen stellen. Mevrouw Kuyper had gezongen — welk een genoeg gaf dat altijd aan Dr. Kuyper! 't Was tijd om te eindigen. Dr. Kuyper verzocht ons, samen neder te knielen, en op *zijn* eigen, warme manier ging hij voor in gebed.

Nog ééne huiselijke herinnering, die voor mijn besef den grooten man typeert. Ik was ondertrouwd en was met mijn bruid te Amsterdam, om afscheid te nemen van Hoogleraren en familie. Dàar kwam ons in de

stad Prof. Kuyper tegemoet. Hij sprak ons aan en vroeg ook, waar we zouden logeeren. Dat wisten we toen nog niet. „Dan komen jullie bij ons! „We kwamen gaarne. Ik had het ongeluk, toen vreeslijk heesch te zijn. We werden 's avonds, de een hier, de ander daar, in het groote huis aan de Pr. Hendrikkade onder dak gebracht. Echt huisvaderlijk komt Professor Kuyper bij mij in de kamer en helpt me zèlf aan een Priesnitz om mijn keel. Zóó goedgehartig en zorgzaam was hij. Is het niet onbegrijpelijk, hoe hij, de boven allen uitstekende Professor, letten kon op z'n studentjes? Eéns had hij in zijn huis den indruk van me gekregen dat ik zwak was van gestel. In 1894 logeerde Dr. Kuyper eens te Zwolle, (waar ik toen stond), om een politieke rede in Zwartsluis te houden. Teruggekeerd in Zwolle, gaat hij een bezoek brengen bij mijn vrouw, aan wie hij allerlei vragen stelde, om te weten te komen, of ik fysiek nog al voor mijn taak was opgewassen.

„Maar wat me bijzonder trof op het eerste Theologische college, dat ik genoot, was dit, dat de man, die ook in het stuk der Souvereiniteit Gods inzake de Verkiezing, zoo stevig Calvinistisch, Gereformeerd was, ons, studenten, zoo warm, hartelijk, dringend waarschuwde tegen de gruwelijke en gevaarlijke zonde, om van de leer der Verkiezing misbruik te maken.

En hoe aangrijpend was het op een anderen keer — heel iets anders weer — toen hij in zijn gebed bij het college, zoo eenvoudig en hartelijk zeide: „Heere, Gij hebt onzen lieven Lefèvre van ons genomen!“ (Lefèvre was een van onze mede-studenten, die overleden was.)

Het is me, een van zijn oud-leerlingen, heel gewoon predikant nu, een genot terug te denken aan mijn grooten Leermeester, die de kleineren niet nederdrukte, maar zoo hartelijk bejegenen kon, en tegelijk voor hen was de sterke, kloeke Leidsman. Dank en eere zij nóg aan onzen God voor wat we in onzen grooten Leermeester mochten bezitten!“

PLOOS VAN AMSTEL.

Steenwijk.

„Gaarne voldoet een oud-leerling van uw geliefden vader aan uw verzoek . . . .

„Mijn eerste ontmoeting vond plaats in het jaar 1881. De Vrije Universiteit was nog maar kortelings opgericht. In 1882 wenschte ik het admissie-examen af te leggen. Gaarne wilde ik er mij van op de hoogte stellen en eens het admissie-examen als toehoorder bijwonen. Daartoe begaf ik mij den dag te voren naar Prof. Kuyper. Het was de eerste ontmoeting met mijn lateren leermeester. Eerlijk gezegd, de eerste indruk viel niet mede. Prof. had het zeer druk en zei kortaf: „Wat moet je?”

Ik vertelde hem mijn voornemen en deed het verzoek om den volgenden dag bij het examen te mogen tegenwoordig zijn. Intusschen bracht de post enkele brieven.

Prof. Kuyper zei: „Van der Velden, spreek maar door, ik heb weinig tijd en ik kan tegelijk wel even die brieven lezen.” Ik dacht: „Hoe is 't mogelijk, twee dingen gelijk!”

Hij las en voerde tegelijk het gesprek. Nu was het examen niet publiek, maar Prof. Kuyper zei:

„Dat is niets, doe morgen maar mede examen, dan zijt ge er vanzelf bij. En als je 't examengeld niet bij je hebt, zal ik het je wel voorschieten.”

Ik wierp tegen, dat ik nog niets aan Hebreeuwsch gedaan had, en ook voor Grieksch en Latijn nog niet gereed was. „Nu”, was het antwoord, „dat Hebreeuwsch beteekent niet veel, daar kunt ge vandaag nog wel wat aan doen.”

Toen hij echter merkte, dat ik overwegende bezwaren had, verwees hij mij naar Professor Woltjer, die moest me maar eens een klein examen afnemen. Toen ik alles aan Professor Woltjer vertelde, zei hij;

— „Professor Kuyper is een uitstekend man en een best vriend, maar in dit opzicht was hij toch wel wat idealistisch! Ga maar weer naar huis, werk nog een jaartje, en dan zal ik u eens zeggen, wat en hoe ge

studeeren moet. Kom dan een volgend jaar admissie-examen doen en het zal wel goed gaan." Aldus is geschied.

Toen ik het volgend jaar het examen had afgelegd, en Professor Kuypers, de Voorzitter, mij zeide, dat ik geslaagd was, beval ik mij in mijne jonge onbedrevenheid verder in de gunst van de heeren Professoren aan. Daarop zag hij mij met een glimlach aan en sprak: „Van der Velden, het is te hopen, dat ge nooit onze gunst noodig hebt." En ik begreep zijn bedoeling goed.

Uit mijn studententijd herinner ik mij nog enkele staaltjes. Ik had mij een nieuw Grieksch Testament gekocht en het vóór het college vergeten open te snijden.

Het moest juist treffen, dat hij mij verzocht een gedeelte uit het Nieuwe Testament in het Grieksch te lezen en nu sneed ik met mijn mes eerst de bladzijde los.

Niets ontging zijn scherp blik. En het klonk van den catheder: — „Mijnheer, hoe komt een Theologisch student en een onopengesneden Nieuw Testament met elkander overeen?"

Later heb ik mijn Professor de zaak opgehelderd.

Professor Kuypers hield ook in onzen tijd een college, waar de studenten op hun beurt een critiek moesten leveren over enkele stukken van proza-schrijvers en dichters.

Een der studenten, die het eerst aan de beurt was, had een critiek te leveren over Da Costa's: „God met ons". Hij had getracht allerlei aanmerkingen, fouten of gebreken op te zoeken en bracht die te berde. Maar wat was toen Professor Kuypers oordeel?

—„Mijnheer weet u wel, wat critiek is?"

U heeft niets gedaan dan het verkeerde opzoeken om te veroordeelen, maar critiek is óók: beoordeelen wat schoon is. En dat heeft u geheel vergeten."

Toen begon Prof. Kuypers met zijn critiek, ~~maar~~

nog nooit heb ik zóó da Costa's gedicht gelezen en verstaan.

Ook hadden we om de veertien dagen een dispuut-college onder zijne leiding. De studenten moesten om de beurt enkele stellingen laten drukken; de andere studenten waren dan de eerste aanvallers, terwijl 't laatste kwartier Prof. Kuyper zelf den aanval overnam. En dan moesten we ons verdedigen!

Toen ik aan de beurt was, kwam ik met mijn geschreven stellingen, zooals dat gewoonte was, in de Senaatskamer eerst bij Prof. Kuyper om de stellingen hem te laten lezen.

„Ja, ja, van der Velden, dat zijn wel aardige stellingen, maar de tweede kan je niet volhouden.” Meteen zei hij: „Wandel maar een eindje met me mee.” Gretig nam ik het aanbod aan, om uit hem te krijgen, wat er dan toch aan mijn stelling haperde. Maar toen hij dat merkte, zei hij op eens: „Dag van der Velden, ik moet den Singel langs.” En — ik heb op het dispuut-college mijn tweede stelling moeten laten vallen.

Nimmer vergeet ik de opening der lessen, toen de Synode der Hervormde Kerk het voorstel van Ds. Ringnalda verworpen had om de studenten der Vrije Universiteit toe te laten tot het proponenten-examen. Met allen ernst wees hij er op, welk een zegen er in dat besluit lag voor ons. Aan het slot van zijn toespraak gekomen, sprak Prof. Kuyper ons aldus ongeveer aan:

„En nu, mijne Heeren, ik begrijp, dat ge ook vraagt naar uw toekomst. Alles is toegemurld. Maar 's Heeren Woord spreke u toe. En toen sloeg hij den Bijbel open en las ons voor: Mattheüs 6 : 25—34:

Daarom zeg Ik u : Zijt niet bezorgd voor uw leven, wat gij eten en wat gij drinken zult ; noch voor uw lichaam, waarmede gij u kleeden zult ; Is het leven niet meer dan het voedsel en het lichaam dan de kleeding ?

Aanziet de vogelen des hemels, dat zij niet zaaien noch maaïen, noch verzamelen in de schuren ; en uw hemelsche Vader voedt nochtans dezelve : gaat gij ze niet zeer veel te boven ?

Wie toch van u kan, met bezorgd te zijn, ééne el tot zijne lengte toedoen?

En wat zijt gij bezorgd voor de kleeding? Aanmerkt de leliën des velds, hoe zij wassen: Zij arbeiden niet en spinnen niet:

En Ik zeg u, dat ook Salomo, in al zijn heerlijkheid, niet is bekleed geweest gelijk eene van deze.

Indien nu God het gras des velds, dat heden is en morgen in den oven geworpen wordt, alzoo bekleedt, zal Hij u niet veel meer kleeden, gij kleingelooovigen?

Daarom zijt niet bezorgd, zeggende: Wat zullen wij eten? Of wat zullen wij drinken? Of waarmede zullen wij ons kleeden?

Want al deze dingen zoeken de heidenen; want uw hemelsche Vader weet, dat gij al deze dingen behoeft.

Maar zoekt eerst het Koninkrijk Gods en Zijne gerechtigheid, en al deze dingen zullen u toegeworpen worden.

Zijt dan niet bezorgd tegen den morgen, want de morgen zal voor het zijne zorgen; elke dag heeft genoeg aan zijn eigen kwaad.

Zóó heb ik nog nooit uit den Bijbel hooren lezen. Die indruk blijft mij altijd bij.

— „Daar hebt ge de belofte voor uw toekomst, mijne Heeren”. En toen besloot hij met de peroratie:

— „David had veel gezien in zijn leven”, en daar begon hij op meesterlijke wijze in machtigen stijl op te sommen wat David al gezien had. Maar één ding had hij nooit gezien; en dat was: „den rechtvaardige heb ik nooit gezien verlaten, noch zijn zaad zoekende brood”. Daarin ligt, mijne Heeren, de belofte voor u, en als God het u verleent, ook voor uw gezin.”

Nog een staaltje uit velen:

Na het college Dogmatiek vroeg Prof. Kuyper of ik even bij hem wilde komen in de Senaatszaal.

Hij verzocht mij, of ik hem een dienst wilde bewijzen. Nu dat begrijpt ge, voor een leermeester, die de liefde van uw hart heeft, doet ge zoo iets volgaarne.

Toen vroeg hij mij, of ik bij de nieuwere uitgave van de „Drie Formulieren van Eenigheid” uit den Latijnschen tekst de verschillende Schriftuurplaatsen, die onder de Zondagen van den Catechismus stonden, allen na wilde zien, of ze bij het onderwerp pasten, en of er ook vergissingen waren. Ik moest het maar dadelijk voor de drukpers gereed maken. Hij overhandigde mij de Latijnsche uitgave en meteen eenige folio-bladen papier om die aan ééne zijde te beschrijven.

Toen ik aan hem vroeg, wanneer hij het gaarne zou ontvangen, was het antwoord van hem, die altijd zoo vlug arbeiden kon :

— „Ja, Van der Velde, ik zou het gaarne morgenochtend hebben”.

Nu moet u weten, dat het vier uur 's middags was !

Ik beloofde mijn best te zullen doen. Ik heb toen den avond en een groot gedeelte van den nacht doorgewerkt. 's Morgens kwart vóór negen overhandigde ik de rol op de Prins-Hendrikkade, aan Prof. Kuypers huis.

Een paar dagen later ontving ik een pakje, waarin zich bevond: Een gebonden Exemplaar van „Ons Program,” en een gebonden ex. van de beide deeltjes: „Honig uit den rotssteen”, met een briefje van waardeering voor het vlug en accuraat voldoen aan zijn verzoek. Telkens als ik in mijn boekenkast die boeken zie, herinneren zij mij nog aan mijn goeden Leermeester.

Hoe wist hij ook aan te dringen op persoonlijke levensgemeenschap met Christus!

Nog hoor ik het hem zeggen:

„Mijne Heeren, God roept U straks om vooraan te staan in het midden van den strijd voor onze heilige beginselen. En nu kunt ge wel strijden; maar weet het:

Zoo gij den persoonlijke levensband met Christus mist en geen kennis draagt aan waarachtige bekeering tot God, zoo zal er aan uw strijd blijven ontbreken de ware wijding, de ware bezieling, de ware steunkracht.”

Toen ik Dr. Kuyper als bewijs van hoogachting bij mijn 25-jarige ambtsbediening de gedrukte gelegenheidsleerrede toezond, ontving ik een briefkaart, die ik trouw heb bewaard.

Carissime frater, voor de toezending van Uw Jubileumsrede betuig ik U zeer mijn dank. De toon er van spreekt mij zoo toe. Wat vliegen de jaren toch henen. Het is mij soms of ik nog terugleef in die gelukkige jaren. Spare de Heere U nog lang, en stelle hij U ten rijken zegen.

Vale

t. t.

5. XII. '12.

K.

Uit die weinige woorden blijkt, dat de jaren van zijn professoraat aan onze Vrije Universiteit zijn gelukkige jaren zijn geweest."

Kralingen.

J. D. VAN DE VELDEN.

DE EERSTE ONTMOETING.

„Het was een mistige Octoberdag van het jaar 1881.

De Vrije Universiteit bestond een jaar. Mijne moeder, eene van de verscholene Gereformeerden in den lande; geestelijk gevormd door haar oom, den godvruchtigen Doesburgschen bloemist, Rutgers, die niemand, pastoor noch burgemeester, als ze in zijn tuin kwamen, ontzag in het wijzen op de dingen der eeuwige zaligheid; wiens lievelingsboek, Calvijs Institutie was; mijne moeder had door de *Heraut* gevoeld dat haar oudste zoon, die predikant wilde worden, aan de Vrije Universiteit moest gaan studeeren.

Een vriend, de latere Lochemsche notaris Schiethart, die Dr. Kuyper kende, zou er eens over gaan spreken als hij te Amsterdam was. En opeens kregen we van prof. Kuyper een uitgebreid telegram, waarvan het gevolg was dat op genoemden Octoberdag vader met zijn 17-jarigen zoon naar Amsterdam toog, en tegen ongeveer half twee aanschelde aan de Prins Hendrikkade 173, dat huis met dien hoogen stoep, waarnaast dat ovale zwarte naambordje, waarop: *Dr. A. Kuyper*.

We werden tot ZHGel. in diens studeerkamer toegelaten. Welk een indruk! Beslissend, hoe ontmoedigend

het gesprek ook was. „Meneer Wyers, we kunnen u omtrent uw zoon niets beloven. Of de studenten onzer Universiteit ooit over de Vrije Schotsche Kerk een plaatsje in de Hervormde Kerk zullen krijgen is volstrekt niet zeker. Wij geven college. U betaalt collegegeld en daarmee houden alle verplichtingen over en weer op.” Indien ik nu reeds wenschte te komen, zou ik een admisie-examen kunnen beproeven. Hiertoe voelde ik me echter te zwak. Ik zou in elk geval nog een jaar op het Zutfensch Gymnasium blijven en dan, zooals toen nog kon, van de 5de klasse naar de Universiteit gaan.

Maar wat een man! Ik kon hem niet meer kwijt. Mijn leermeester had me in mijn ziel gegrepen. Onzichtbaar was er plotseling een hechte band gesmeed. En die band moest sterk zijn.

De dominee, bij wien ik op catechisatie ging, Dr. E. H. van Leeuwen, zou ook geraadpleegd worden. Na een catechisatie-uur bleef ik zitten en vroeg ZEerw. te spreken. Ik vroeg wat ZEerw. dacht van de Vrije Universiteit of dat een werk was uit God of uit de menschen. Met een diepe stem werd ~~me~~ het antwoord gegeven: „Die Vrije Universiteit is noch uit God, noch uit de menschen, maar uit den Duivel”.

De rector van het gymnasium, (Dr. A. G. Kok) ~~te~~ wiens huize ik Hebreewsch ontving, ried me met tranen in de oogen af een vrij zekere toekomst zoo maar weg te werpen.

De leeraar in het Nederlandsch (Fokkens) gebruikte een geheel lesuur om mijn gaan naar de Vrije Universiteit aan de jongens mijner klasse als iets belachelijks voor te stellen.

En mijn intieme vriend (nu Dr. G. J. A. Jonker) met wien ik saam stond tegen heel het gymnasium van wege zijn opkomen tegen het misbruik van Gods Naam, en aan wien ik innig verbonden was, trachtte me met al de warmte van zijn hart mee naar Utrecht te krijgen.

De zachte drang mijner lieve, godvreezende, wijze moeder en die blik daar op de studeerkamer hadden echter beslist.

Ik had mijn leermeester gezien.

'k Had iets van de grootheid zijner ziel ervaren.

'k Had een glimp van de warmte van zijn hart gevoeld.

En al was het nog niet ten volle tot mijn bewustzijn doorgedrongen, en zou ik het nog niet hebben durven noch willen uitspreken, het stond van toen af toch rotsvast in mijn ziel: het was „mijn Kuyper”, mijn andere vader.

EEN NACHTELIJK BEZOEK VAN DR. KUYPER.

In een studentenalkoof, Haarlemmerhouttuinen 39, 's nachts half vier.

Bons, bons, bons, tegen de achterdeur van de alkooft en de stem van de juffrouw: „Meneer, daar is Professor Kuyper, Professor is al in Uw kamer!”

'k Vloog het bed uit en stond zoo in het pikdonker tegenover mijn Professor.

„Wijers, waar is Herman?”

„Ik weet het niet, Professor. Het is laat geworden met de vergadering. Herman heeft me weggebracht en is toen met Wyvinga verder gegaan. Zal ik met Vrolijk (een student-huisgenoot van Professor, die meegekomen was), er heen gaan, dan kan U weer naar huis gaan?”

Het aanbod werd aangenomen. Herman was bij zijn vriend gaan logeeren. Hij had den huissleutel vergeten en na het wegbrengen zijner vrienden was hem op zijn schellen thuis niet opengedaan, zoodat hij elders was gaan slapen. Dr. Kuyper bleef bij zijn ontzachlijke reuzentaak teezorgend vader. Zijn zoon niet thuis...! ? Dan ging hij hem zoeken, 's nachts drie uur.

EEN DISPUUT-COLLEGE.

Als student kreeg ik de overtuiging dat we aan de Vrije ook een Studentenalmanak moesten hebben. Vurige speeches werden in het Corps afgestoken. Eindelijk werd er eene Commissie benoemd, waarvan ik voorzitter werd. De almanak komt persklaar. Daar verbreidt zich onder de studenten het gerucht: „De Professoren hebben er tegen gefulmineerd, Lohman, Fabius, Kuyper...” Ik zei: „Kuyper ook?” — „Ja.”

Op een avond half zeven ging de schel Prins Hendrikkade 173 over. Een student vroeg Professor te spreken. In het spreekkamertje gelaten, kwam Professor ■ tafel spoedig bij hem.

„Professor, ik heb gehoord dat U tegen een studenten-almanak is. Ik ben voorzitter van de Commissie daarvoor. Zou ik Uwe bezwaren mogen weten?”

„De studenten zouden iets kunnen schrijven tegen onze beginselen ingaand. Dan zou de Senaat der Professoren zich er mee te bemoeien hebben, en zou dat eene zeer onaangename geschiedenis kunnen worden.”

De almanak-commissie vraagt het Corps vrijheid tot de uitgave.

De uitgave wordt met ééne stem meerderheid afgestemd.

Nu hadden we (‘k meen om de 14 dagen) dispuut-college. Elk der studenten moest op zijn beurt een zestal stellingen laten drukken, die professoren en studenten toezenden, en op het dispuut-college tegen allen verdedigen. Aan het eind kwam dan het judicium van den Professor.

Het was spoedig de beurt van student Wijers en diens stelling 2 luidde: „Een studenten-almanak behoort tot het welwezen eener universiteit.”

Het was te voorzien dat op deze stelling zich de strijd zou samentrekken. Student Wijminga trad als „geachte opponens” op, en deelde met den „geachten defensens” tegen de gewoonte in, heel het college-uur. Toen kwam het judicium. Zeer hoffelijk werden beide sprekers bedankt, en professor moest zeggen dat er ook heel veel goeds was in een studenten-almanak voor eene universiteit.

Professor Kuyper was zoo groot dat hij zijne meening door een jong studentje kon laten wijzigen, als hij zag dat in diens beweren waarheid school.

De Studenten-almanak is er gekomen.

OMSTREEKS 1882.

Dr. Kuyper kwam eens zijn kinderen uit school halen bij Juffrouw Sielof te Amsterdam. Een scholier, een kleine Israelitische, moest schoolblijven. Dr. Kuyper, met haar lot bewogen, wist haar vrij te pleiten.

„Mag ik,” zoo zeide hij, „die Abraham heet, vragen of deze dochter Abrahams voor ditmaal naar huis mag gaan?”

Onmiddellijk werd de straf opgeheven.

OP EEN THEEAVOND BIJ PROFESSOR KUYPER.

„Indien je ooit je vrouw boven je ambt stelt, bloos dan voor elken pastoor en kapelaan, dien je op straat tegenkomt.”

D. J. B. WIJERS.

Padalarang, 24 Januari 1922.

1896—1901.

„Gedurende de jaren 1896—1901 was ondergeteekende theologisch student aan de Vrije Universiteit. 't Zij mij vergund, enkele herinneringen aan Prof. Kuyper uit dien tijd te geven.

Met een tweetal medestudenten wandelde ik; we kwamen op de Torensluis, dicht bij de Vrije Universiteit, toen daar midden op de sluis een verzameling van menschen was. Wij voegden er ons ook bij, benieuwd wat er aan de hand was. Wij vernamen al spoedig, dat een klein meisje een flesch medicijnen uit de apotheek was gaan halen, en die flesch midden op de Torensluis had laten vallen. Weenende stond het kind bij de scherven, en een verzameling medelijdende menschen er omheen. Daar kwam van den kant van den Dam Prof. Kuyper aangelopen. Hij liep op de verzameling toe, vroeg aan een agent, wat er te doen was, en nauwelijks had hij het vernomen, of hij haalde wat uit den zak, gaf het aan den agent voor het kind, en ging terstond met korte, snelle passen weer verder. Al die menschen stonden er bij, zonder het kind te helpen, maar Prof. Kuyper ging oogenblikkelijk over tot de daad, en spoedde zich heen, zonder een woord van dank af te wachten. Het maakte een diepen indruk op ons.

Ook herinner ik mij, dat een medestudent bezwaar had, om met zijn preekschets op Zondagmiddag bij Prof. Kuyper op de studeerkamer te komen. Dat achtte hij in strijd met het vierde gebod. 't Was voor hem studie en dus dagelijksch werk. Toen het zijn beurt was, sprak hij Prof. Kuyper aan en verzocht, om op een anderen dag met zijn schets te mogen komen.

„Waarom?” vroeg Prof. Kuyper.

„Omdat ik er gewetensbezwaar tegen heb, om op Zondag te komen”, was 't antwoord.

„Wat is dan je opvatting van den Sabbath?”

De student gaf op die vraag een antwoord. En in plaats van boos te worden, dat de leerling den Professor iets wilde leeren, klopte Prof. Kuyper den student vriendelijk-medelijgend op den schouder en zeide: „Je moet je geweten nooit geweld aandoen. Kom maar bij me Zaterdagmiddag in de Senaatszaal.”

Verder herinner ik mij nog, dat eens op een verkiezingsdag een tweetal studenten als verkiezingsagenten in Amsterdam VII zich na vier uur bij Prof. Kuyper aanmeldten, om hem op zijn kiezersplicht te wijzen. De Professor had aardigheid in het geval en gaf hun een compliment over hun activiteit, en deelde hun mede, dat hij het half uur na 4.15 bestemd had, om zijn stem te gaan uitbrengen.

Voorts staat mij nog helder voordien geest, hoe Prof. Kuyper na zijn terugkeer uit Amerika weer voor het eerst college zou geven, en wel twee uren achtereen in de Dogmatiek. Wij zeiden tot elkander: „Wij willen vanmiddag geen Dogmatiek hebben, maar iets over Amerika hooren.” De plannen waren spoedig gemaakt. De collegezaal werd eenigszins feestelijk aangekleed, de tafels er uitgenomen, en de zaal gevuld met stoelen. Alles was bezet, en daar kwam Prof. Kuyper binnen. Hij ging naar den kathedr. Student Ruijsenaers sprak namens de studenten een hartelijk welkomstwoord. En toen kwam de Professor aan het woord. Hij bedankte voor de hartelijke verwelkoming en zeide, dat hij ons, daar de zaal niet geschikt was om college te geven, maar iets van zijn reis vertellen zou. Ons plan gelukte

volkomen, en wij hingen twee uren lang als aan zijn lippen.

Ook herinner ik mij nog levendig, hoe een achttal studenten, waaronder ook ik, tentamen moesten doen bij Prof. Kuiper vóór het propaedeutisch examen. Maar de Professor had geen tijd, om ons allen één voor één te zijnen huize te ontvangen. Wij moesten maar op het college Dogmatiek komen, en dan konden we daar gezamenlijk eenige vragen schriftelijk beantwoorden.

Wij zaten te pennen, zoo vlug we konden, maar konden in dat uur niet klaar komen. Aan het einde van het collegeuur werd ons werk in ontvangst genomen, en we verkeerden in de meening, dat we het in het volgende uur (college Linguistiek) konden voortzetten. In het kwartier daartusschen deden wij natuurlijk ons best, om allerlei wetenswaardigs aangaande die vragen te verzamelen. Maar de Professor was ons te slim of. Nog zie ik den ghitigen blik, waarmede hij bij het weder verschijnen op den kathedr ons een stel nieuwe vragen opgaf".

Hantem.

J. G. R. VAN MOURIK.

„'t Was in den tijd, dat Amsterdam voor 't eerst verdeeld werd in negen kiesdistricten, ik meen omstreeks 1890. De kiesvereeniging „Nederland en Oranje", die totnutoe alle Amsterdamsche Antirevolutionairen onder haar vaan vereenigd had, was ontbonden, en negen kiesvereenigingen van dien naam waren, districts-gewijze opgericht. Goede organisatie eischte, dat deze negen kiesvereenigingen zouden worden vereenigd tot één Bond met een Bondsbestuur, waarvan de functionarissen door de vergadering moesten worden gekozen.

De avond waarop dit geschieden zou, brak aan. De nieuwe organisatie bracht herlevende belangstelling, en de groote zaal van het veilinggebouw *Frascati* op den O. Z. Voorburgwal was geheel gevuld. Onze voor-
mannen hadden plaats genomen op 't platform aan 't hoofdeinde der zaal, en Mr. Th. Heemskerk presideerde. Na de gebruikelijke opening kwam aan de orde: verkiezing van een voorzitter van 't Bondsbestuur, en

nauw had de voorzitter gelegenheid gegeven, om namen te noemen, of geheel de vergadering verhieft zich in vurig enthousiasme, roepende in alle toonaarden: „Kuyper, Kuyper, Kuyper!” Als een opstuwende vloedgolf drong dit geluid van uit de geheele zaal naar 't podium, en men rustte niet, voordat de voorzitter geconstateerd had, dat Dr. Kuyper met algemeene stemmen en bij acclamatie, tot voorzitter gekozen was.

Toen daarop aan den gekozene gevraagd werd, of hij de benoeming aannam, en een bevestigend antwoord kwam, scheen er aan 't gejuich geen einde te komen.

Met een hartelijke toespraak overhandigde Mr. Heemskerk den hamer aan den nieuwen voorzitter, die, naar voren tredende, en onder de diepste stilte, zijn functie aanvaardde met die woorden, die zoo indrukwekkend van zijn lippen klonken:

„Onze hulpe sta in den Naam des Heeren, die hemel en aarde gemaakt heeft”. Daar stond hij, met opgeheven rechterhand, als voor God's aangezicht, temidden zijner getrouwen, die in hem voelden den vertolker hunner diepste gedachten.

't Waren onvergetelijke oogenblikken.

De Bilt.

T. A. BRONKHORST.

Onderstaand schrijven zond Professor William E. Griffis, A. M., D. D., L. H. D. als bijdrage. Professor Griffis, hoogleeraar aan Yale University, is hier te lande bekend door zijn herhaald verblijf in Holland. Behalve zijn bezoek in 1891, waarvan hier sprake is, vertoefde hij meermalen in Nederland o.a. in 1909, bij welke gelegenheid hij een gedenkplaat onthulde in de English Reformed Church te Amsterdam, ter herinnering aan de Pelgrimvaders, in opdracht van de „Chicago Congregational Club.”

Professor Griffis schreef ook verscheidene boeken over Nederland „Youth's history of Holland”, „the American in Holland”, enz. Zijn meest populaire boek over Holland is „Brave little Holland, and what she taucht us”, dat verscheidene herdrukken beleefde. Hij is voorzitter van de „De Witt Historical Society.”

1891.

A TRIBUTE TO DR. KUYPER AS HOME FATHER.

BY WILLIAM ELLIOT GRIFFIS, D. D., L. H. D.

While from all parts of the world come the tributes paid by admirers of a massive intellect, a noble stylist, scholar, statesman, citizen of the world, defender of divine truth and champion of evangelical Christianity, allow me to reproduce a charming scene from memory, and pay my tribute to a friend, an affectionate husband, and a loving father.

I came to Holland as an admirer of Dr. Kuypers writings (partly in Dutch but mainly in the translations of Rev. Henry de Vries, D. D.). I do not remember who it was, that in 1891 had given me a letter of introduction, but I was most warmly welcomed by Dr. Kuyper in his home in Amsterdam. It was a beautiful family scene when, into the company of wife, sons and daughters, came the father, into the room, greeting first and affectionately his wife and queen of his household with „vrouwtje” (wifey!), and then his children. I could not but think of Robert Burns’ „The Cotter’s Saturdaynight” — though this was a house redolent of art, literature and beauty; and again I recalled Dr. Kuyper’s masterly paper on „Calvinism and Art.” I enjoyed that hour of bodily refreshment, mental cheer and spiritual uplift, with a fulness of enjoyment, that was both a revelation of a Dutch Christian home and family, and that hang as a fadeless picture in the gallery of my memory.

Let me say to my fellow Christians in the Netherlands that to recall this phase of a great man’s character is both timely and appropriate at this season both of the Standaard’s jubilee and the conference of the nations at Washington. God speed and bless both! Yet after all, what are such Statesmen meetings in their results, but as a scythe or lawnmower, to cut off surface and visible growths, when the roots of war still remain?

It is in the home that the sprouts of envy, malice, lust and whatever causes war spring up. It is in the home, where we must look for the true roots of abiding peace among nations, to find nurture. In the home, let selfishness, covetousness, hatred, anger, lust die out, and war will cease. And further, let every reader of the Standard know, believe and remember, that in the humblest cot or cabin, as well as in homes of wealth or culture, the man who has faith in God and who shows his faith in his work has more to do with the government of this world, and especially with its betterment than the men who wear crowns, lead armies and navies, carry medals and decorations on their breast or are captains of industry or leaders in „big business.”

NISI DOMINUS FRUSTRA.

(Vertaling van het bovenstaande).

DR. KUYPER ALS HUISVADER

DOOR WILLIAM ELLIOT GRIFFIS, D. D.; L. H. D.

Waar van alle oorden der wereld door bewonderaars hulde gebracht wordt aan het machtig intellect, den voornamen stylist, den geleerde, den staatsman, den wereldburger, den verdediger der Goddelijke waarheid en den kampvechter voor het Evangelisch Christendom, daar zij het mij vergund hier weer te geven een liefelijk tafereel, dat mij nog altijd versch in het geheugen ligt, en daardoor hulde te brengen aan den vriend en den liefhebbenden echtgenoot en vader.

Toen ik naar Holland kwam, was ik een bewonderaar van Dr. Kuypers geschriften, die ik gedeeltelijk in het Hollandsch, maar vooral in de vertaling van Ds. Henry de Vries D. D. gelezen had. Ik herinner mij niet meer wie het was, die mij in 1891 een aanbevelend schrijven medegaf, maar ik werd allerhartelijkst door Dr. Kuypers ontvangen in zijn huis te Amsterdam. Wat was het een aantrekkelijk familie-tafereel, toen de vader de huiskamer binnenkwam bij zijn vrouw, zoons en dochters

en eerst allerhartelijkst zijn vrouw, de koningin van zijn gezin, met „vrouwtje”, en daarna zijn kinderen begroette. Onwillekeurig dacht ik aan Robert Burn's „The Cotter's Saturday night”, hoewel dit een huis was van kunst, letterkunde en schoonheid, en ik dacht ook aan Dr. Kuypers meesterlijke bladzijden over „Calvinisme en Kunst”. Hoe genoot ik van dit uur, een verkwikking naar lichaam, ziel en geest, omdat het voor mij een openbaring was van Hollandsch Christelijk gezinsleven, die als een onverbleekt schilderij is blijven hangen in het museum van mijn geheugen.

Laat mij het u zeggen, mijne mede-christenen in Nederland, dat de herinnering aan dezen intiemen karaktertrek van den grooten man, zijn nut heeft voor den tijd waarin wij leven, zoowel voor het gouden feest van de *Standaard* als voor de Conferentie der volkeren te Washington. Moge God beide voorspoedig doen zijn zegenen!

Wat zijn ten slotte de resultaten van zulke conferenties van staatslieden anders dan de zeis of de grasmachine, die afsnijdt wat zichtbaar boven den grond groeit, terwijl de wortels van den oorlog blijven bestaan?

Het is in het gezinsleven, dat de zaden van afgunst, boosaardigheid, begeerte, en wat nog meer den oorlog doet ontstaan, ontkiemen. Maar het gezinsleven is ook de voedingsbodem voor de ware wortels, waaruit blijvende vrede onder de volken voortkomt. Laat in het gezin de zelfzucht, de begeerte, de haat en de toorn uitsterven, en de oorlogen zullen van zelf ophouden. En laat ten slotte iedere lezer van de *Standaard* bedenken en gelooven, dat zoowel in de nederigste hut en stulp als in de weelderigst-ingerichte huizen, de man, die in God gelooft en die dit geloof toont in zijn werk, een grooter aandeel heeft in de regeering van de wereld, en bovenal in hare verbetering, dan de mannen, die kronen dragen, legers en vloten aanvoeren, medailles en decoraties op de borst dragen, groote handels-mannen en invloedrijke zakenmensen zijn.

NISI DOMINUS FRUSTRA.

„Als 19-jarig jongeling ging ik uit Brabants Westhoek naar Holland. Toen ik daar een paar maanden was, kwam een kennis bij me, die zei: „Zeg, Bart! wil je eens wat moois lezen?“ En hij reikte me een boekje over, getiteld: *De twaalf Patriarchen*, door Dr. A. Kuyper.

Ik keek hem aan, alsof ik een speldeprik had gekregen.

Van . . . . Dr. Kuyper?

In die dagen ('t was het jaar 1892) laaide het vuur der kerkelijke hartstochten nog hoog op. Door mijne familie, die in hart en nieren Hervormd was, en door mijne omgeving, was Dr. Kuyper altijd afgeschilderd als „'n staatsgevaarlijk man“. Bij de roerende eensgezindheid in deze beschouwing was er enkel nog maar verschil over de vraag, of die geweldenaar, die verschrikkelijke, diende opgeborgen te worden in een tucht- dan wel in een dolhuis.

Iets lezen dus van dien beruchten paneelzager uit Amsterdam?

Ik maakte een smadelijk, afwijzend gebaar. Maar hoe gaat het met een jongmensch op dien leeftijd! Gewoonlijk beschikt men dan over een groote portie nieuwsgierigheid. Daarom bedacht ik me onmiddellijk. In ieder geval was die Kuyper een merkwaardig man. En — lezen we zelfs niet van Koning Agrippa, die 't toch ook wel interessant vond, om eens kennis te maken met dien vermaledijden man van Tarsen, wiens naam op aller lippen zweefde?

Ik nam dus 't boekje uit pure nieuwsgierigheid aan, en toog aan 't lezen...

Acht dagen later gaf ik 't mijn vriend terug.

„En, hoe vindt je 't nu?“

Ik zei niets, maar toonde hem met veelbeteekenenden glimlach een paar door mij volgeschreven schrijfboeken.

Nu was 't zijn beurt, om mij met een lach van verbazing aan te staren.

Wat was er gebeurd?

'k Was begonnen het boekje te lezen met sterk vooroordeel tegen den schrijver. Maar reeds de eerste bladzijde greep me aan door den schoonen stijl en de machtige taal.

Wel prikkelde mij de geleerde schrijver telkens, wanneer

hij zoo forsch de klaroen blies, om op te wekken tot Kerkreformatie. Maar ik moest het boekje in éénen adem doorlezen.

Wat 'n woordkunstenaar toch!

Wat 'n rijke, wonderschoone taal!

Wat 'n schitterende beelden!

De met tegenzin aangevangen lectuur werd een letterkundige smulpartij voor me!

De twaalf Patriarchen moest ik in mijn bezit zien te krijgen! Daar ging niemendal af! Maar, dien eersten tijd mijner vreemdelingschap in Holland was mijne beurs niet evenredig met mijne begeerte.

Doch geen nood!

'k Nam een paar gewone schrijfboeken; 'k toog ijverig aan 't overpennen, en — eer de week verstreken was, had ik 't boek van a tot z woordelijk overgeschreven.

'k Had een gevoel van zelfvoldanen trots als een veldheer, die een sterke schans door een krijgslist veroverd heeft.

Nu was mijn werk heelemaal geen meesterstuk van calligrafie. Eer het tegendeel. Maar nimmer heb ik later op eenig geschrijf van mijn hand met zooveel welgevallen gestaard als op dit simpel, machinaal pennewerk, Want door *De twaalf Patriarchen* zijn mijne oogen geopend geworden voor de gereformeerde levensbeschouwing.

Dr. Kuypers, dien ik eerst leerde verachten en vreezen, toen leerde bewonderen als hoogst begaafd taalkunstenaar, werd onder 't bestel des Heeren mijn leidsman, mijn geestelijke vader op den weg des levens.

... Zoo is dit verbleekt, bevingerd, veelszins onooglijk geschriftje door mij en de mijnen als een kostbaar document bewaard. En „De twaalf Patriarchen” zijn mij als den Israëlieten de twaalf steenen in en bij den Jordaan: een monument „om de hand des HEEREN te kennen en Hem te vreezen”...

BART VAN DE VELUWE.

1895.

De heer M. H. ter Haar te Amsterdam stond ons een door hem van Dr. Kuypers ontvangen brief en briefkaart ter publiceering af.

Amsterdam, 26 Aug. '95.

Waarde Broeder.

Bij mijne terugkomst uit het buitenland vond ik onder een berg papieren, ook het vriendelijke schrijven door U, mede namens eenige broeders, mij, naar aanleiding van de jongste verwikkelingen toegezonden.

Toon en taal van dit schrijven openbaarden mij terstond, dat hierin mannen spraken, die alle zaak voor het aangezicht Gods overleggen, en geen persoon noch zaak anders beoordeelen, dan in verband met Zijn heerlijk Koninkrijk en de eere Zijns Naams.

Uit dien hoofde sprak uw schrijven het diepst mijner ziel toe, als van mannen, die mij verstaan en één strijd met mij strijden.

Laat mij met het oog hierop, er U uit den grond mijns harten voor mogen dank zeggen.

Eere van menschen hoop ik niet te zoeken, maar een woord van manlijke sympathie heeft bij zoo fellen strijd ook mijn hart soms noodig. De Heere onze God weet, *wanneer*, en dan komt het ook. Hij was het, die er uw hart toe prikkelde.

Veel, zeer veel genade heb ik noodig, om niet af te wijken ter rechter noch ter linkerzijde.

Zij het ook uw gebed, dat Hij, die mijn Herder en mijn Koning is, mij hierin niet verlate.

Breng, wat ik U vriendelijk verzoek, mijn dank en groet aan de broederen over.

Uw dw. broeder,

KUYPER.

3 April 1897.

Ontvang mijn hartelijken en vriendelijken dank voor uw zoo warme ontboezeming. Het was waarlijk ook mijn levenservaring, zonder bidden ging het werken niet, en zonder werken was het bidden mat.

Uw dankbare broeder,
KUYPER.

„Het was omstreeks 1895, dat ik als lid eener Gereformeerde Jongelingsvereeniging werd aangewezen een inleiding te leveren over het „Koningschap.” Hierover had ik al menige bron geraadpleegd, maar was nog steeds niet tevreden met de verkregen resultaten en vatte, na lang beraad, het plan op om eens persoonlijk bij Professor Kuiper in eigen persoon, „wat licht te gaan opsteken.”

Dit was een daad, die getuigde van jeugdigen overmoed, maar als verontschuldiging moge dienen, dat ik even twintig jaar was.

Ik ging naar Amsterdam op een Zaterdag, totaal onbekend, wanneer Professor Kuiper voor particulieren was te spreken.

In Amsterdam aangekomen had ik geen idee waar hij woonde. Doch ik had maar aan een agent van politie te vragen naar het adres van den alombekenden Dr. Kuiper en ik wist waar ik wezen moest. En zoo richtte ik mijn schreden naar de Prins Hendrikkade 173, waar ik ongeveer half elf aanbelde.

Mij werd opgedaan door de dienstbode die op mijn vraag: „Is de Professor even te spreken?” een bedenkelijk gezicht trok, maar, waarschijnlijk op 't gezicht van mijn uniform beloofde het even aan mevrouw te vragen. Mevrouw Kuiper kwam daarna zelf naar mij toe en informeerde op innemend-vriendelijken toon of ik ook vooruit belet had gevraagd, want zei ze: „De Professor zit op 't oogenblik in zijn heiligdom (studeerkamer) en dan mag ik hem voor niets en niemand storen.”

Ik moest bekennen, dat ik die vraag helaas niet

bevestigend kon beantwoorden, doch ik vertelde haar in 't kort mijn voornemen en de aanleiding daartoe, waarop mevrouw Kuyper mij vriendelijk vroeg of ik wilde terugkomen in 't koffieuurtje tusschen 12 en 1 uur, dan zou ze zorgen dat de Professor er van wist „en dan,” zei ze, „zult u wel even gelegenheid hebben over uwe belangen te kunnen spreken.”

Die anderhalf uur heb ik benut, wandelende langs den IJkant, om te overdenken wat ik toch wel zou vragen en hoe ik dat ongeveer zou inkleeden, tegelijk in spanning verkeerende hoe mijn bezoek, zonder vooraf gevraagd belet, wel zou worden opgenomen, doch telkens greep ik weer moed, als ik dacht, dat Dr. Kuyper, naar mij van zeer veel zijden was verzekerd, zoo tegemoetkomend was in een onderhoud.

Even twaalf uur verscheen ik weer op de Prins Hendrikkade en werd door de dienstbode gebracht in een kamer rechts van de gang.

Bij mijn binnenkomen rezen een vijftal heeren van hun zetels, doch kalmeerden aanmerkelijk, toen ze bemerkten dat ik maar een doodgewone onderofficier was, en na een tijd van stilzwijgen waagde ik het een vraag te doen, waaruit mij bleek dat het vijf studenten waren van de Vrije Universiteit, die tentamen kwamen doen.

Na nog wat gewacht te hebben en daardoor in de gelegenheid verkeerende, de eenigszins onrustige houding der genoemde heeren waar te nemen, werd de deur geopend en trad Dr. Kuyper, gekleed in een gewoon colbertjasje en sporthemd met lange zwarte das, binnen en groette minzaam, mij met een handgebaar te kennen gevende, dat ik kon gaan zitten en den heeren werd staande te kennen gegeven, dat ze hun bezoek 's Maandags a. s. konden herhalen, waarop zij vertrokken.

Nu was de beurt aan mij en met een kloppend hart zag ik Prof. Kuyper op mij af komen en werd ik aangekeken met een blik, dien ik nimmer zal vergeten, want die doorboorde mijn ziel. Na een korte kennismaking liep het gesprek al spoedig over het doel van mijn komst en in plaats van een zacht verwijt, wat ik minstens had verwacht, kreeg ik te hooren, dat hij dit

moment alleraardigst vond, te meer daar ik verscheen in wapenrok.

Ons onderhoud duurde ongeveer 20 à 25 minuten en getuigde van zijn bekende scherpzinnigheid en beeldenrijkheid. Ik herinner mij nog zeer goed, hoe hij direct, als naar gewoonte, met beelden zijn betoog verduidelijkte door mij te herinneren aan Koning David die zooveel overeenkomst vertoonde met een Commissaris der Koningin in een Provincie bij ons te lande, die in naam der Koningin regeert gelijk David dat deed in den naam van God. Juist weer een beeld door mij als militair direct te vatten.

Toen hij mij op zeer duidelijke wijze zijn gedachte over dit onderwerp had weêrgegeven, sprak hij: „Nu, waarde vriend, zal ik u nog wat punten opgeven, dan kunt ge die zelf in volgorde uitwerken.” Dat waren er dertien en toen deed hij mij de vraag of ik tevreden was? Hierop wilde ik nog wat verontschuldigingen maken, doch hij vatte mijn hand en verzekerde zijnerzijds nogmaals dat 't hem aangenaam was geweest mij hierin te hebben kunnen helpen; samen wandelden we de gang door naar de straatdeur, die door Dr. Kuyper zelf werd geopend, terwijl hij mij goed succes en 's Heeren zegen toewenschte.

Alhoewel ik mij nog heden verbaas over den overmoed toen door mij aan den dag gelegd, zou ik toch niet gaarne dat moment in mijn leven missen, want eerlijk gezegd: ik ben er trotsch op! en 't is mij altijd een heerlijke herinnering gebleven, dat een zóó groot man, niet te groot zich voelde om een eenvoudigen jongen als ik was, over zoo'n onderwerp een klein half uur te onderhouden.

P. K. te 's-Gr.

„Herinneringen van de oude garde — er was wel een persoonlijke uitnoodiging voor noodig om mij daaraan te doen bijdragen. Toen ik werd geboren had Dr. Kuyper reeds zijn veertigste levensjaar achter den

rug, en zij, die werkelijk tot de oude garde behooren, zullen mijn bijdragen terecht als herinneringen van den lateren tijd aanmerken.

Toch had ik, toen ik in 1895 student werd, reeds het voorrecht Dr. Kuyper van meer nabij te kennen. Mijn ouderlijk huis had geen trouwer of welkome bezoeker.

Wanneer 's avonds het eigenaardig luiden der voordeurbel zijn bezoek aankondigde, — aan het overgaan van een electrischen bel is het moeilijk een persoonlijk cachet te geven, — was er alleen nog maar de vrees, dat het bezoek niet de huiskamer maar de studeerkamer zou gelden. Wanneer des Dinsdags na het college in de aesthetica mijne moeder de dames die daarbij als toehoorderessen werden geduld, aan haar theeblad afwachtte, was de teleurstelling groot indien Dr. Kuyper's stoel ledig bleef.

Zelf kende ik geen woning waar ik meer en vriendelijker ontvangen werd dan in het groote huis aan de Prins Hendrikkade, waar ik aan bijna iedere kamer herinneringen heb.

Mijn oudste herinnering aan Dr. Kuyper is onverflauwd gebleven, omdat zij bij iedere ontmoeting weer verfrischt werd. Reeds als jongen sprak ik te rad en te weinig gearticuleerd voor Dr. Kuyper's niet overscherp gehoor, en moest ik, wanneer ik niet mijn best deed, niet zelden mijn woorden herhalen. Het was een goede rem voor een anders zeker te groote vrijmoedigheid in het argumenteeren, die in den gymnasiast vriendelijk werd getolereerd, of zelfs door schertsende plagerij werd uitgelokt. Maar het maakte het voor den elf-, twaalf-jarigen jongen niet gemakkelijker om met Dr. Kuyper's jongste dochter als schuldige voor hem te verschijnen, toen wij bij het verstoppertje spelen het glas hadden ingedrukt van een geëncadreerde plaat, die in de spreekkamer achter een canapé op den grond stond, — dezelfde spreekkamer waar in 1895 de Senaat van het Studenten-corps zitting hield voor de inschrijving van aspirant-corpsleden.

Opgroeien in den professorenkring der Vrije Universiteit, — dat beteekende een groote plaats in zijn leven door Dr. Kuyper te zien innemen. De eerste negentiger

jaren waren rijk aan gebeurtenissen, die een gymnasiast wel slechts ten deele begreep, maar die toch aan zijn belangstelling in het leven richting gaven, en waarbij steeds Dr. Kuyper de hoofdrol had. Wat verlangde ik er naar, hem te hooren, althans hem te zien, op het Sociaal Congres in Amsterdam in 1891, op de Generale Synode in Amsterdam in 1892. Daarna kwamen de verkiezingen en het universitair conflict in 1894; en, beter begrepen, de deputatenrede van 1897 en die van 1901; en rectorale oratie's en toespraken tot studenten. De eerste maal, dat ik het gebouw der Tweede Kamer betrad, hoorde ik er Dr. Kuyper's rede over het ontwerp-Ongevallenwet; ik begreep toen nog niet, dat na zulk een bestrijding ten slotte alle anti-revolutionaire leden vóór het ontwerp stemden. Na de verkiezingen in 1901, toen ambtgenooten en vrienden Dr. Kuyper met de overwinning kwamen gelukwenschen, viel mij het voorrecht te beurt de tolk te mogen zijn van de propagandisten, die voor zijn woning aan Dr. Kuyper een spontane ovatie kwamen brengen, en die van de stoep door hem werden toegesproken, — een toespraak waarvan hem straks als Minister verantwoording zou worden gevraagd.

Uit het nauwe verkeer tusschen Dr. Kuyper en de zijnen en het gezin van mijn vader staat mij nog levendig voor den geest, hoe na de avondreceptie bij het zilveren feest van de *Standaard* „de Kuyper's" aan een huiselijk, doch daarom niet minder feestelijk, souper in mijn ouderlijke woning aanzaten; hoe bij de zilveren bruiloft mijner ouders Dr. Kuyper als oudste vriend het eerst het woord voerde, gelijk hij dat kon; hoe mijne moeder en ik gasten waren in de Makkumsche pastorie toen Dr. Kuyper zijn zoon in het ambt bevestigde; hoe mijn vader met mijne moeder na het overlijden van mevrouw Kuyper naar Zwitserland reisden, en daar te Meiringen aan haar graf sprak, gelijk het een tiental jaren later Dr. Kuyper was, die bij het graf mijner moeder sprak. Kostbare herinneringen aan de vriendschap van Dr. Kuyper en mijn vader, die Dr. Kuyper tot ons geheele gezin uitstrekke, bezit ik in mijns Vaders portret door Jozef Israëls, een geschenk van Dr. Kuyper aan mijn vader op diens

zeventigsten verjaardig, en in den huisbijbel van de Flakkeesche boekdrukkerij, dien Dr. Kuyper mij schonk bij gelegenheid mijner geloofsbelijdenis, endien ik dagelijks gebruik. Die bijbel is ook een herinnering aan de nauwe en hartelijke samenwerking tusschen Dr. Kuyper en mijn vader bij het verzorgen van de bijbeluitgave, gelijk bij zoo menigen anderen arbeid.

Wanneer ik mijn herinneringen aan Dr. Kuyper overzie, schijnt het mij bijna toe, dat ik het meest met hem heb verkeerd aan den maaltijd in zijn huis. De vriendschap van al zijn kinderen gaf menige aanleiding voor uitnoodigingen. Zoo mocht ik gedurende eenige jaren des Zondags op de Prins Hendrik-kade koffiedrinken, om vandaar met de jongste twee dochters naar onze Zondagsschool te gaan; koffiemaaltijden waarbij de gastvrijheid zich zoo overstelpend uitte, dat na mevrouw Kuyper ook Dr. Kuyper, straks nog een paar der kinderen een schotel voor de tweede maal aanboden; waarbij het bedanken nog moest worden toegelicht met de mededeeling, dat de oorzaak niet was, dat de schotel niet smaakte, en ook niet te zoeken was in verlegenheid of bescheidenheid,

Wanneer het een feestmaaltijd was, voor een verjaardag bijvoorbeeld, uitte zich Dr. Kuyper's welsprekendheid in huiselijken vorm in een hartelijken heildronk. Maar eigenlijk was elke maaltijd een feest, niet alleen door toon en inhoud van de gesprekken, maar ook door den bij de grootste soberheid toch steeds aan den maaltijd bestede zorg.

Dat de maaltijd een aangewezen plaats was voor het gezellig verkeer, was bij Dr. Kuyper geen wonder. Den overigen tijd was hij aan het werk. Hoe veel hij heeft gewerkt, bewijst de bibliographie zijner geschriften. Voor ontspanning was eigenlijk geen tijd beschikbaar; buiten zijn reizen en zijn avondwandelingen was voor hem het huiselijk verkeer, vooral aan de maaltijden, het uur van ontspanning.

Aan de tafel was Dr. Kuyper steeds het middenpunt. Van rechtswege als huisvader. Ook door het voorsnijden, en het bedienen van de aanzittenden. Maar meer nog door zijn buitengewoon talent van converseeren. Hij boeide steeds. Door de universeele kennis en belang-

stelling die hij toonde; door den vaak verrassenden woordenschat waarover hij beschikte, en die ertoe medewerkte om de grens, die eenvoud van alledaagschheid scheidt, niet te overschrijden; door de hartelijkheid die hij in den omgang op zoo innemende wijze wist te uiten, soms meer speelsch, dan weer in ernstiger toon.

De materieele zijde van den maaltijd was voor Dr. Kuyper een zaak van beteekenis. De zorg, die hij steeds aan zijn gezondheid besteedde, uitte zich ook in allerlei diëet, zoodat nu eens dagelijks visch, dan weer salade, of een andere spijs, in het bijzonder noodig werd geacht. Aan de toebereiding en opdiening der gerechten werden hooge, maar niet onredelijke, eischen gesteld. Toch was Dr. Kuyper niet een *gourmand*; maar hij wist, dat om zooveel werk te kunnen doen, als hij deed, goede voeding onmisbaar is; en eveneens dat wat waard is te worden gedaan, ook waard is goed te worden gedaan.

Niet alleen voor de voeding en voor het huiselijk verkeer brengt de maaltijd het gezin bijeen, maar ook voor de huiselijke godsdienstoefening. In Dr. Kuyper's huis was dit een zaak van gewicht. Wie aan zijn tafel heeft aangezeten, zal ook van de huiselijke godsdienstoefening de herinnering bewaren. Ik althans herinner mij die uit vroeger en uit later jaren. Ik denk daarbij niet in de eerste plaats aan het zingen, dat ik door mijn gebrek aan muzikaal gevoel niet naar waarde kon genieten, maar aan het lezen der Heilige Schrift, en aan het voorgaan in het gebed. Uitdrukkingen, die ik meer dan twintig jaar geleden hoorde, staan mij nog voor den geest. Het geheel was niet een bijkomstig toevoegsel aan den maaltijd, maar werd behandeld als een zaak van evenveel, ja meer, gewicht dan de maaltijd zelf. En daarbij kwam de eenvoudige vroomheid van gemoed zóó tot uiting, dat ik wel heb gehoord van christenen, die in den kerkelijken en politieken strijd niet aan zijn zijde stonden, maar die van een scherpe beoordeeling van zijn persoon werd n teruggehouden door den indruk, dien het bijwonen dier huisgodsdienstoefening op hen had gemaakt."

V. H. RUTGERS.

„De vriendschap tusschen mijn ouders en Dr. Kuyper dateert van 't jaar 1870, toen Dr. Kuyper nog als predikant te Amsterdam kwam. Toen de familie Kuyper in 1879 per schuit uit Den Haag naar Amsterdam terug kwam, voer de schuit met haar kostbare lading ook ons huis op de Nieuwe Heerengracht voorbij, en ging mijn moeder zelve, met een pan soep voor de zieken, de familie Kuyper verwelkomen.

Mijn eerste persoonlijke herinneringen aan „Vader Kuyper” (zooals ik hem zoo gaarne noemde en noemen blijf) en zijn gezellige familie gaan al vroeg terug... Mij is in later jaren, ook door hemzelf, altijd nagehouden, dat ik op mijn zevende jaar eens brutaal tegen hem geweest ben. Hij beweerde iets of las iets voor, en hield eensklaps op. Toen riep ik luid: „Hier stond de lezer stil!”... Ik geloof dat in den grond van zijn hart Vader Kuyper zich meer tot brutale dan tot bedeesde menschen voelde aangetrokken.

Die bedeesde menschen hebben nooit ten volle van zijn groote persoonlijkheid kunnen genieten, omdat hun bedeesdheid als het ware een sluier tusschen hen en den persoon van Vader Kuyper wierp en door een sluier ziet men slechts ten deele.

Maar als men zijn verlegenheid van zich afschudde en dan soms wat te brutaal werd, dan kwam er juist de stemming om met den grooten man op dreef te komen. Als ik daaraan terug denk, herinner ik me nog, alsof het päs geleden is (en geen dertig jaar) die alleraardigste, pittige van humor tintelende gesprekken, waaraan maar geen eind wilde komen, want wij jongeren wilden zoo graag eens het laatste woord hebben. Maar daar kwam het nooit toe! Op ieder raak antwoord of gezegde had Dr. Kuyper steeds een nóg raker wederwoord. Zoo herinner ik me nog levendig toen we na wel een uur met hem in de gezellige serre van de Prins Hendrikkade 173 hadden staan praten, dat één van ons zei: „U is precies als een muis, die maar het kleinste gaatje noodig heeft om te ontsnappen.” Het antwoord klonk zeer ad rem: „Maar als ik door een klein gaatje kan ontsnappen, ben ik ook nog niet gevangen!”

Het is me niet mogelijk me al de gelegenheden te binnen te roepen waarop ik van Vader Kuyper een persoonlijken indruk heb gekregen...

Maar even stilstaan wil ik bij een van de hoogtepunten van mijn leven en dan moet ik in het bijzonder denken aan de ziekte en het sterven mijner lieve zuster Judith. Wat is hij toen een echte vriend voor onze Ouders geweest! Nooit vergeten zal worden die avond van het sterven, toen hij met ons allen neerknielde om God ons verdriet op te dragen. Wat kon hij dan de woorden vinden waaraan ons hart behoefte gevoelde. Ook denk ik aan de *Heraut*, die verscheen in de week die aan den sterfdag voorafging, waarin hij een Hollandsche vertaling van het mooie Engelsche gedicht: „*Lean hard*,” liet afdrukken om zijn bedroefde vrienden te troosten.

Mijne ontmoetingen met vader Kuyper waren, sedert hij Amsterdam verlaten had, als regel minder intiem. Dit kwam doordat hij uit den intiemen kring van persoonlijke vrienden in Amsterdam op eens verplaatst werd in een omgeving, die hem met zoovele en zoo groote verscheidenheid van menschen in aanraking bracht, dat men hem slechts bij uitzondering in zijn eigen kring aantrof. Maar hartelijk is hij voor mij gebleven zijn leven lang. En bij al den luister, die hem als Minister omringde, bleef er nog een warm plekje in zijn hart voor de vrienden en hun kinderen, waarmee hij den moeilijksten en gewichtigsten tijd van zijn leven: den strijd om het kerkherstel had doorgemaakt. Aan die hartelijkheid van zijn kant ons betoond, is het ook te danken geweest dat wij, kinderen Hovy, hem gevraagd hebben een woord te spreken bij het graf van onzen lieven vader, die in zoovele omstandigheden zoo hartelijk met zijn vriend Kuyper had meegeleefd. Van dien vriendenplicht heeft hij zich toen gaarne gekweten, al was het Februari en het weer guur voor ouden van dagen.”

M. W. RUTGERS—HOVY.

ZIJN OPTIMISME.

„Het was op Zaterdag 26 Juni 1897. Betrekkelijk nog ~~aan~~ den aanvang van Dr. Kuyper's bloeiperiode in de

praktische politiek. Daags na de „brandstapelherstemmingen”.

Een korte herinnering moge voorafgaan.

Kuyper's bloeiperiode op practisch-politiek gebied valt van 1896 tot 1905. Maart 1896 deed hem in de bres springen voor de gemeentelijke autonomie, toen hij het niet kon aanzien, dat Nieuwer-Amstel, op welks gebied zich een aanzienlijk stadsgedeelte (Vondelstraat, Willemsparkweg) had ontwikkeld, zou worden geamputeerd. Daarvoor was het, meende hij, nu te laat. Men had die stadsontwikkeling moeten vóór zijn, vroeger dus aan Amsterdam de weilanden en andere onbebouwde terreinen moeten toevoegen, maar nu moest het parool zijn „hands off!” Brussel met zijne voorsteden Ixelles, St. Gilles, Molenbeek en Schaerbeek stond hem als ideaal voor oogen en is dit steeds blijven doen.

In diezelfde periode valt de behandeling der wet op de personeele belasting-Sprenger van Eyk en van de Kieswet-van Houten, waaraan ook Dr. Kuyper een krachtig aandeel nam.

In het najaar 1896 voorts maakt Kuyper zich gereed om het volgende jaar met het uitgebreidere stemrecht, dat ons gemeenlijk ten goede placht te komen, het regeerkasteel te veroveren. Wij zien hem zijn groote Indische rede houden, zoomede spreken bij de algemeene beschouwingen over de Staatsbegroting. Menigeen, niet het minst onder de eenvoudigen in den lande, genoot, wanneer de *Standaard* Kuyper's redevoeringen in ruimer kring van lezers bracht.

Zoo kwamen de verkiezingen van 1897. De stemmingen vielen niet ongunstig uit. Wij wonnen Breukelen (De Waal Malefijt), Ede (H. van Asch van Wijck), 's-Gravenhage I (Joh. Krap), Leiden (A. E. van Kempen) en Wijk bij Duurstede (M. van Asch van Wijck). Daarna kwam de „tiendaagsche veldtocht”, waarbij van Links vooral gewerkt werd met brandstapels en duur brood. Niet zonder succes. Want de uitslag der herstemmingen bracht 44 Rechts, waaronder Dr. de Visser, de leider der toenmalige Christelijk-historischen, die het vooral op de Roomschen gemunt hadden, tegen 56 Links.

Teleurgesteld ging ik van de Pijpenmarkt, waar ik voor het *Handelsblad* achtereenvolgens de uitslagen had opgenomen, huiswaarts. En daags daarna, den reeds genoemden Zaterdag dus, in den laten namiddag naar den huize-Kuyper.

Dr. Kuyper ontving mij op zijne gewone hartelijke wijze. En ik nam het woord. Ik kon niet nalaten, aldus sprak ik, hem even te komen condoleeren met den uitslag.

„Wat blief? Condoleeren? — Och Henriette, geef mij eens even de *Standaard* van vanavond.”

Ras werd door de oudste dochter aan het verzoek voldaan en overhandigde zij haar vader eenige exemplaren van het gevraagde blad, welke bij den Hoofdredacteur vroeger plachten aan te landen dan bij anderen.

„Kijk nu eens hier,” heette het. En de Hoogleeraar legde mij vóór een hoofdartikel met titel „Dankbaar, niet voldaan!” — „En bezie nu eens deze tabel,” ging hij voort. En mij werd voorgehouden een tabel, dwarsover gedrukt. „Zie nu eens: de *oud-liberalen* van 38 op 17, *verlies* 21 zetels, *wij* van 15 op 22, *winst* 7 zetels. Als gij condoleance-kaartjes wilt afgeven, ga dan maar naar de heeren Rutgers van Rozenburg en W. H. de Beaufort!”

Daar kon ik het mede stellen.

Maar daar liet Dr. Kuyper het niet bij.

„Ziet ge, wanneer men zich geroepen voelt door zijn God, wordt men gestaald en gesterkt en weet men het, dat het opkomen voor de eere van Zijn Naam en voor de beginselen van Gods Woord een voorrecht is, ook al zijn er wel eens teleurstellingen te constateeren.”

Ik ging heel wat beter gestemd heen dan ik gekomen was.

Nog een staaltje van dat heerlijk optimisme, dat onzen Leider steeds bezielde. Dit overkwam niet mij, maar ik heb het van hooren zeggen.

Het was wijlen de vice-admiraal Ellis, Minister van Marine van 1903—1905, in het Ministerie-Kuyper, die het mij vertelde.

„Ik was eens,” aldus dan de Admiraal, „ontzaggelijk terneer geslagen. In de Tweede Kamer was ik hoogst

onhebbelijk behandeld; ik had mij geërgerd aan het on-, ja anti-vaderlandslievende optreden van socialisten en aan de zwakke houding van liberalen, wanneer het de landsverdediging gold. Dat was te veel voor mijn oud zeemanshart.

Daags daarna, het was nog vrij vroeg in den ochtend, begaf ik mij naar den Minister-President, die mij in huisrok ontving. Ik stortte mijn hart uit en gaf hem te kennen, dat het mij te machtig werd en dat de vraag bij mij rees, of ik niet zoo'n baantje aan anderen moest overlaten."

Dr. Kuyper deed zijn huisrok open.

"Ziet gij hier die borst? Daar is thans bijna 40 jaren op gebeukt, gescholden, ja wat niet al. Maar ik heb telkens weer van mijnen God nieuwe kracht gekregen om het mij tot eene eere te rekenen, den smaad voor het opkomen mijner belijdenis van den naam van Christus te dragen. Prent het u in, dat het God is, die u tot werken als Minister roept en Hij zal u de kracht geven om in het parlementair debat uw man even goed te staan als gij het den vijand in een zee-oorlog zoudt doen!"

En de Admiraal Ellis, de forsche zeeman, ging met nieuwen moed zijn taak hervatten.

Zoo is Dr. Kuyper talloos velen tot zegen geweest, heeft hij door zijn optimisme anderen opnieuw aangevuurd.

En juist dáárin school zijne groote kracht, dat hij ons allen inprentte, dat wij niets waren dan instrumenten in de hand Gods."

Loosduinen.

H. W. HOVY.

1881, 1882, 1883.

„Mijn eerste ontmoeting met Dr. Kuyper had ik in den nazomer van 1881.

Ik was toen predikant in de Hervormde Gemeente te Schipluiden en had mij te Delft verbonden tot het houden van een populaire winterlezing. Het tragisch leven van den monnik Gottschalk, den heroïeken strijder in de 9e eeuw voor de Praedestinatie, had ik mij tot onderwerp

gekozen. Er bestond over hem, dit wist ik, een monographie, maar ik wist niet waar ik haar kon vinden. Sprak er over met een mijner Delftsche vrienden, Dr. Deyll, predikant bij de Waalsche Gemeente te Delft, en deze zei mij: „Ga eens naar Kuyper, die zal haar wel hebben.”

Ik volgde zijn raad en weldra zat ik, na mijn visitekaartje te hebben afgegeven, in de voornaamaandoende vóór-suite van het heerenhuis aan de Prins Hendrikkade te Amsterdam. In ietwat gedeprimeerde stemming, bij besef van eigen minderheid, zat ik het verschijnen van den grooten man af te wachten.

Het hooren opengaan van een deur in de achter-suite deed mij opstaan en toetredend op den binnenkomende maakte zich uit de schemering al meer voor mij los de, in al de volheid van man'lijke kracht staande gestalte van den professor. Na mij, onder de gewone begroeting, scherp te hebben aangekeken, wees hij mij een stoel bij het venster en zette zich tegenover mij. Zag er in zijn elegante, licht-bruine chambre-cloack met rose revers, zoo heel anders uit dan ik mij gedacht had. Toch gaf mij dit morgen-toilet een zeker gevoel van vertrouwelijheid en stak ik dan ook maar terstond met mijn vraag naar de monographie van wal. Zijn wedervraag hoe ik zoo op dien Gottschalk was gekomen, ontlokte mij de mededeeling, dat ik, kort na mijn komst te Schipluiden, in de gereformeerde dogmatiek was gaan studeeren. Met een: „dus je bent aan het overstudeeren,” schoof hij wat dichterbij. Neen! die monographie had hij niet. Maar voor mijn hoorders en ook voor mij zelf zou ik beter doen met de voornaamste figuren uit den strijd voor de Praedestinatie, de geestelijke kinderen van Augustinus, in korte trekken in mijn lezing te schetsen.

Het gesprek vlotte.

Ik vertelde van mijn Delftschen vriendenkring en den Christelijk-Gereformeerden predikant Ds. v. d. Valk als onzen leidsman en hij informeerde met belangstelling.

Mijn gevoel van beklemming was geweken, maar begrijpend, dat ik den met werk bezetten niet langer mocht ophouden, maakte ik aanstalten om heen te gaan.

Tegen mijn verwachting liet hij zelf mij uit en nog voel ik, bij het afscheidnemen in de beneden-gang, zijn stevigen handdruk.

Van toen af dateert mijn sympathie voor den geleerde, die mij, in de landelijke pastorie van Schipluiden, met zijn *Standaard-* en *Heraut*-artikelen geïnitieerd had in de anti-revolutionaire politiek en de gereformeerde levens- en wereldbeschouwing.

Zijn advies op het stuk van de Delftsche winter-lezing heb ik opgevolgd en, om meer dan één reden, ben ik er hem dankbaar voor geweest.

Mijn tweede ontmoeting met Dr. Kuyper had ik in den zomer van 1882, toen ik een vacantiereis in Zwitserland maakte.

Op een Zondagmorgen vóór kerktijd kwam ik hem tegen te Bazel.

In mondain reispakje, zag hij er gedegageerd en levenslustig uit.

De begroeting was niet anders dan het afscheid te Amsterdam.

Hij vertelde mij, dat hij op reis was naar Italië en ik deelde hem mede, dat ik het beroep naar de Hervormde Gemeente te IJlst had aangenomen.

Inviteerde mij dien dag zijn gast te zijn en stelde mij voor naar den Engelschen dienst in de Trois Rois te gaan. Wij hadden dan kans een betere preek te hooren dan in de stadskerken. Wij wandelden nog wat om en gingen toen naar het Hôtel waar, in een der zalen, een juffertje met een serafine het gezang begeleidde en wij, niet zonder stichting, een de gereformeerde prediking althans benaderende preek hoorden.

De bel luidde voor de lunch.

In de eetzaal van het hotel schikten ook wij ons om de lange, breede tafel. Schuin over ons kwam, met zijn hoog-toegeknoot vest waarboven een wit dasje, de Episcopale prediker te zitten. Vouwde zijn handen en sloot zijn oogen, knoopte zich zorgzaam zijn servet om. Ik kon mijn oogen eerst niet van hem afwenden, zooals hij zonder een hoofdsche buiging voor zijn rechter- en linker-

dischgenoot, zonder verder notitie van hen te nemen, verkillend-statig, in volhardend zwijgen, zich de gerechten liet smaken als ware het een van al de gewichtigste verrichtingen in zijn leven. Kuyper en ik spraken nog wat over de preek en toen over het werk, dat mij zoo in IJlst als in Friesland stond te wachten.

Na de lunch sloeg hij mij een wandeling voor.

Ik had een sterke begeerte naar een sigaar, maar niet zeker of hij soms op het stuk van de tabak algeheel onthouder was, waagde ik in de vestibule schuchter te vragen of hij van rooken hield? „Zeker, als het kruid maar goed is” en meteen bood hij zijn koker. Wij staken den brand in onze sigaren en gingen op stap.

Die wandeling op schitterend-mooien zomer-middag in de omstreken van Basel zal ik nimmer vergeten.

Met zeldzame openhartigheid gunde hij een kijk in zijn innerlijk en, dat het daartoe op die wandeling kwam, is voor mij een der vele leidingen Gods in mijn leven geweest.

Het ging alles zoo heel gewoon, zoo zonder plechtigdoen. Hij doceerde niet maar converseerde.

Toen heb ik een blik gekregen op zijn, in diep besef van Gods Souvereiniteit gegronde, religie; op zijn vaste overtuiging van zijn levensroeping om Gods eer te vorderen op wat hij, de taal-virtuoos, toen noemde „alle terreinen des levens,” maar wat nu een cliché is geworden; op zijn vurige begeerte ons volk te bevrijden uit het diensthuis der Vrijzinnigheid. Maar ook heb ik toen een blik gekregen op zijn, onder teleurstelling, verdachtmaking en miskennis, bemoedigend Godsvertrouwen; op zijn verborgen omgang met God; op zijn bevinding van Gods genade, bij eigen zonde.

Terugkeerende naar de stad, onder den onbewolkten zomer-middaghemel en de landelijke omgeving in stille Zondagsrust, nam ons gesprek een keer en kreeg ik zijn binnenste ook te zien, zijn machtig ontroeringsvermogen voor Natuur-schoon; straks toen wij het hadden over de belletrie, voor Kunst-schoon.

Van dien middag af, voelde ik mij aan Prof. Kuyper, die in zoo vol vertrouwen zijn zieleleven voor mij had ontsluit, in piëteitvolle liefde verbonden.

Zijn voorstel om, als ik het volgend jaar een vacantiereis ondernam, hij dacht aan Noorwegen waar hij nog niet geweest was, zijn reisgenoot te zijn, nam ik, onder beding, dat ik mij ook dan de weelde van een vacantie-reis zou kunnen veroorloven, volgaarne aan.

Op een Juli-avond in 1883 vond ik, naar wij op den Universiteitsdag te Arnhem hadden afgesproken, Dr. Kuyper op zijn hotel-kamer in Hamburg.

Twee dagen later trokken wij naar Kopenhagen.

Daar deed ik al spoedig ervaring op van wat ik zou willen noemen, Dr. Kuypers methodisch, naar voorafgaand vastgesteld plan, werken. Voorbeeldige wijze van werken om den weg tusschen voorgesteld en verwerkelijk doel niet te missen. Geheim van dat vele wat hij op zoo velerlei gebied heeft tot stand gebracht.

In deze methode kreeg ik een lesje toen hij, na ons in voornaam Touristen-bureau reisboeken en landkaarten te hebben aangeschaft, op dien eersten middag in Kopenhagen in zijn kamer ons reisplan vaststelde. In spoor- en bootgidsen werd eerst de route door de ons vreemde landen van Denemarken en Skandinavië bestudeerd. Daarna verzocht hij mij onze kaarten op de tafel voor hem uit te spreiden. Toen tuurde hij op die landkaarten als een generaal, die zijn krijgsplan maakt, op zijn stafkaarten. Verzocht mij de plaatsen daarop, die wij zouden aandoen, met een rood potlood te omlijnen en moest ik ten slotte het reisplan in schrift vastleggen. Zoo wisten wij wat wij wilden en willend wat wij wisten, heeft hij het uitgevoerd. Het plan was zoo goed berekend, dat de uitvoering maar één keer faalde. Doch dat was een gevolg van het voor ons menschen altijd „onberekenbare” in het leven.

Maar daarover straks.

Met dat methodisch werken zag ik op dien middag weer een nieuwe trek in Kuyper's innerlijk.

Noorwegen was het einddoel van onze reis, in Denemarken en Zweden hebben wij ons dan ook maar betrekkelijk kort opgehouden.

Na het bezien der merkwaardigheden van Kopenhagen

en daarbij van het bekende Christusbeeld in het Thorwaldsen-museum een weldadige inwerking op onze zielen te hebben ondervonden, trokken wij naar Stockholm.

Met zijn psychische souplesse was Kuyper mij een onschatbaar reisgenoot. Ernst en scherts wisselden in onze conversatie. Op boot en trein en aan de hôteltafels wisten wij ook, voor zoover zij ons aanstonden, medereizigers in onze conversaties te betrekken.

In Hamburg had een onbekende, toen ik daar 's morgens voor het hôtél dreutelde mij gevraagd: „Haben Sie schon Engagement?“ Begreep waar het heen moest, antwoordde ontkennend. De ander, zich als acteur ontpoppend, zei toen mij trootsend: „Ich leider! auch nicht.“ Vertelde later het geval aan Kuyper, die het bijzonder vermakelijk vond en er schik in had nu en dan aan onze medereizigers te vragen waar zij ons voor hielden. Het antwoord was dan stereotiep: „Ach ja gewiss, Schauspieler!“ Wij lieten hen dan maar in dien waan. De vergissing hunnerzijds zat 'm in onze geschoren gezichten. Vóór nu 40 jaar toch behoorde de geschorenheid tot het decorum van den Nederlandschen Theoloog. De baard kon er nog even mee door, maar de snor was bepaald contrabande.

In Stockholm genoten wij van de stad en haar omstreken, verwonderden ons 's avonds over het, bij klaar-daglicht nog, werken van de arbeiders. Op den Zondag, dien wij er rustig doorbrachten, was het, bij Kuypers toen reeds gerijpt besef van de pluriformiteit der kerken, wel geen bezwaar een Lutherschen dienst bij te wonen, maar gemis van kennis der landtaal hield er ons van terug en wij zochten dan ook maar weer, als te Bazel, toevlucht bij een Engelschen dienst in een hôtél-zaal.

Van Stockholm ging het, na een kort verblijf in Christiania, naar Bergen.

Bergen, de stad der houten woningen, stokvischpakhuizen en Venster-Politiker.

De laatste eigenaardigheid van Bergen had voor mijn reisgenoot bijzonder interesse. Door navraag bij de hôtél-gasten was hij er achtergekomen, dat met die „Venster-Politiker“, het Zweedsch liberalisme werd aangeduid,

■ hij rustte niet eerder vóór hij zich ook van deze Vrijzinnigheid op de hoogte had gesteld.

Op een avond aan de haven, waar een Hollandsch oefeningsschip was binnengelopen, woonden wij het later door Kuyper zoo levendig beschreven tafereeltje bij van het sprakeloos, wijl zij elkander niet verstonden, op en neer wandelen onzer matroosjes met de Zweedsche meisjes.

Van Bergen uit begon de boottocht van enkele etmalen op de Fjorden.

Wij genoten bij het soupeeren van versch-gevangen zalm en meer nog van het bij dag wondere schouwspel wanneer plotseling de rotszoom zich als een statiegordijn, voor onze oogen scheen te scheuren. Wij hadden ieder een slaap-hut en ik zorgde, dat Dr. Kuyper de mooiste had. Op 'n morgen, toen ik bij vergissing een verkeerde hut-deur opende, vond ik hem knielend-biddend vóór zijn bed.

Na de Fjorden, de tocht door het Hardangerland met de kariolen, lichte karretjes met één vóórbank waarop wij zaten en een achterbank voor den Gute of de Pige, den knaap of het meisje, die het moeë kop-hangend paardje, van het aankomst- naar het vertrek-station terugbracht. Dr. Kuyper hield de teugels, want ook nu had hij de leiding en die was goed. Door een troep wilde paarden, plotseling uit een berkenbosch, vlak vóór ons op den landweg geschoten, sloeg hij ons heen, en dank zij het vóórbedachte reisplan, wist hij steeds den weg naar het naaste doel.

Dan, op deze tocht had het geval plaats, dat zijn reisplan faalde.

't Was op een kruispunt dat, zooals later bleek, niet op de kaart was aangegeven. Kuyper sloeg den verkeerden weg in. De Gute, die het terstond in de gaten had, gaf mijn leidselman een duw en wees met zijn hand in de andere richting. Maar Kuyper verloor geen oogenblik zijn zelfbeheersching, deed of hij niets merkte en eerst, nadat wij nog een eind hadden doorgereden, keerde hij.

Mijn vrij tactlooze uitroep: „Wij zijn weer terecht!” werd met een goedmoedig: „Stil nu maar!” door hem beantwoord.

Begreep er alles van en heb later, wanneer het „onberekenbare” den leider parten speelde, aan dit voorval gedacht.

In de stations waar de kariolen ons brachten, nu eens in kleine dorpen, dan weer in, op zichzelf staande huisjes, vonden wij een ietwat sober, maar toch niet slecht onderkomen.

Het bezwaar van het daglicht tot diep in den nacht, ondervingen wij door tegen de ramen onzer slaapkamers de kleeren te hangen. De natuur van het land overtrof onze verwachtingen en aan tafel vonden wij meestal een gezelschap waarmee viel te conserveeren.

Bij die tafelgesprekken, waarbij gewoonlijk het Fransch, Duitsch of Engelsch als voertaal diende, trof mij Kuypers onverholen uiting van zijn onlustgevoel als hij gewaar werd wat ik zou willen noemen aanstellerij.

Zoo werd eens een vlot Fransch sprekende Deensche, vooral de dames waren onder zijn charme van voortreffelijk causeur, met een „Alleen God is te aanbidden!” ernstig tot bezinning gebracht op haar geaffecteerd: „J’adore Paris!”

Een verschrompeld oud heertje, die zich als docent in het Latijn had aangeduid, was criant-vervelend met zijn duitsche uiteenzetting in de vijf declinaties. Ratelde al maar door, tot Kuyper hem wees op het bedenkelijke van de derde en hem vertelde, dat deze methodus docendi verouderd en door die „naar de stammen” vervangen was. Maar daar had de ander zelfs nooit van gehoord en begon nu weer, zonder dat er een woord tusschen te krijgen was, zijn dischgenooten te doceeren. Men liet hem praten en toen hij, na tafel met gramstorig gezicht in zijn kariool wegreed, trachtte Kuyper hem, zij het dan ook wat hardhandig, tot bezinning te brengen door hem nateroepen: „Dritte Deklination!”

Vaak ook zaten wij ’s avonds in de huiskamer met den eigenaar van het hotelletje en zijn gezin. Daar konden wij dan met Duitsch terecht en het boekenrekje met „oude Luthersche Schrijvers”, dat mij herinnerde aan de boekenrekjes met „oude Gereformeerde Schrijvers” te IJlst was dan aanleiding tot een geestelijk gesprek.

Op de Zondagochtenden bleef Kuyper in zijn kamer waar hij dan zijn *Heraut-Meditatie* schreef. Ik ging dan in de Noorsche Kerk, waar ik echter van de preek, op enkele bekende klanken na, even veel verstond, als ten onzent een nog jong kind van een Hollandsche preek. Later las Kuyper mij dan op zijn kamer de Meditatie voor en het Schrifthoofdstuk waaruit zij was ontnomen.

Wij waren ruim een maand saâm geweest.

Mijn vacantietijd liep ten einde en mijn reisgeld kortte bedenkelijk op. Daarbij kwam, dat ik op sportgebied in het algemeen en op bergsport in het bijzonder lang geen meester was. Ook Dr. Kuyper achtte dit alles een voldoende grond voor mijn hem niet-vergezellen naar het bergland Jothenheim.

Ik ben echter nog enkele dagen bij hem gebleven en in dien tijd deed ik nog een nieuwe ervaring van zijn innerlijk op.

Op een morgen waren wij met onze kariool al een heel eind op weg, toen ik tot mijn schrik bemerkte, dat ik mijn trouwring in mijn hotelkamertje had laten liggen. Ik kon mijn ontsteltenis niet verbergen en toen Kuyper naar haar oorzaak vroeg, vertelde ik hem het droeve geval. Uit zijn toen onverwijld: „Wel, dan gaan wij hem halen”, klonk voor mij op de teere compassie van zijn gemoedsleven.

Zoo had ik dan den *mensch* Kuyper al meer leeren kennen en was ontstaan die vriendschap, welke bij veelszins gelijke mentaliteit, mijnerzijds ook op piëteit rustte.

Zeven jaar later, nadat ik als predikant IJlst voor Rotterdam had verwisseld, werd ik in 1900 zijn ambtgenoot aan de Vrije Universiteit.

Mij bezinnend op wat hij mij, in toen schier dagelijksch verkeer, met zijn groote eruditie, breedten levenskijk, zijn rijk gemoedsleven en zijn sterke wilskracht geweest is, herdenk ik hem als een dankbaar discipel zijn cher Maitre.”

Januari 1922.

W. GEESINK.

OMSTREEKS 1897.

BEN LEVENSLES.

„Het is nu bijna een kwart-eeuw geleden...

Maar het staat mij nog levendig en helder voor den geest als ware het gisteren geweest.

Ik had korten tijd tevoren mijn studie over de „Grondslagen der Sociologie” gepubliceerd. Vol gloeiende bewondering voor het grootsch gebouwd systeem, door Dr. Kuyper in zijn theologische Encyclopaedie ontwikkeld, wilde ik naar de mate mijner krachten de grondlijnen ontwerpen voor een dergelijk werk voor de Rechtswetenschap. Dat zei ik natuurlijk zóó niet, — dat zou ál te pedant geklonken hebben! — Maar heimelijk was dat toch het ideaal, dat mij lokte. Dr. Kuyper had mij al eens gewaarschuwd, dat men zulk werk alleen moest doen als men de vijftig gepasseerd was, door mij met fijnen tact te vertellen, dat hij zoo blij was, dat hij een oud avant-projet, dat hij in zijn jeugd gemaakt had voor een dergelijk werk, en dat hij bij een verhuizing had teruggevonden, nooit had uitgegeven. Het mocht niet baten. Ik hield aan mijn werkplan vast: ik had het systeem al zoo netjes in elkaar gepractiseerd; ik had het op mijn manier keurig gestyleerd. Aan de noodige nederigheidsbetuigingen ontbrak het niet. Maar in mijn hart vond ik het zelf een mooi boek, wat voor een goed psycholoog ook tusschen de regels niet geheel onmerkbaar was.

Dr. Kuyper had mijn boek gelezen en schreef mij een briefkaart, om er eens met hem over te komen praten.

Met een van gespannen verwachting kloppend hart stapte ik naar hem toe. Hij was nooit heel royaal in zijn loftuigen, maar ik kende hem zóó goed, dat ik tóch wel merkte, hoe hij er over dacht.

’t Was ’s middags om ongeveer half vier. Hij had destijds kamers op het plein recht tegenover de Witte Societeit. Hoe hij daar met al het geratel en geknars van het overdrukke verkeer vlak onder zijn raam kon werken begreep ik toen niet en begrijp ik nog niet. Maar hij hield daarvan. Op die plaats heeft hij dan ook een heelen tijd kamers gehad.

Ik kwam de kamer binnen, boog stilzwijgend en nam plaats. Hij werkte nog korten tijd door en inmiddels sloeg ik hem stillekens gade, zooals ik het zoo dikwijls gedaan heb. Een allerinteressantst werk voor iemand als mij, voor wien hij zich totaal niet gêneerde.

Toen legde hij de pen neer, schoof zijn stoel achteruit van de schrijftafel, nam een paar slokken uit een grooten kop — naar mij toescheen — vrij sterke thee, loosde een diepe zucht en begon op lichtelijk mopperenden toon:

't Is me een gescharrel, zie je... hier heb ik (mij eenige beschreven vellen toonende) nu heele berekeningen moeten maken voor ons leger, je moet alles zelf doen; als je er geen verstand van hebt, moet je maar zien, dat je er verstand van krijgt... 't Wordt tijd dat jullie me eens komt helpen aan al dat werk... Wil je een sigaar?

Nadat deze was aangenomen en opgestoken, kwamen we aan mijn boek.

„'t Is een aardig boek, Anema, dat je geschreven hebt... daar zit een heele boel in... je hebt natuurlijk mijn artikel in de *Standaard* er over gelezen... Ja, ik heb het maar wat bijgepleisterd in een paar punten, want Rutgers was er van geschrokken, die houdt van uitvoerige en gedetailleerde argumentatie, je moet zulke afwijkende dingen wat breeder argumenteeren. Ik kan daar wel tegen, zie je, maar anderen schrikken daarvan, als je dat zóó zegt, je moet altijd aansluiting zoeken...

„Maar daarvoor heb ik je eigenlijk niet laten komen, dat komt wel terecht. Ik wou je dit eens vragen” — en hier schoof hij nog dichtër naar mij toe en legde de hand op mijn knie — „heb je, toen je dit boek schreef, er wel eens over nagedacht of je daarmee nu iets deed voor ons gereformeerde volk? Ze hebben jullie zoo noodig... Denk daar nog eens over na...”

Ik kleurde en zweeg. Daaraan had ik geen oogenblik gedacht. Ik had mijzelf intellectueel-aesthetisch genot verschaft; meer niet.

Hij keek mij strak aan, hij las het antwoord in mijn beschaamd en verlegen blik.

„Nu... wij moeten over allerlei speciale punten uit je boek nog eens praten. Maar ik heb nu geen tijd meer,

ik moet weer aan mijn soldaatjes... Bonjour, tot ziens!"

Langzaam slungelde ik door de Haagsche straten terug naar de buitenwijk, waar ik mijn kamers had.

Ik had alle aardigheid van mijn boek af.

Maar ik had een les ontvangen voor heel mijn leven."

A. ANEMA.

EEN HERINNERING AAN DEN ZOMER VAN 1898. ¹⁾

„Vijf-en-twintig jaren geleden, toen ik Dr. Kuyper voor 't eerst ontmoette, stond hij in het zenith van zijn kracht, lichamelijk, geestelijk, politiek. Het is mijn voorrecht geweest (werkelijk een zeer groot voorrecht voor een meisje van twintig jaar!) om in de lente en den zomer van 1898 met hem samen te werken aan de vertaling uit het Nederlandsch in het Engelsch van zijn zes lezingen over het Calvinisme, lezingen, die hij in den herfst van dat jaar in Amerika moest gaan houden. Zijn methode van werken hierbij was om de lezing eerst in het Nederlandsch te schrijven, haar dan, min of meer letterlijk, in het Engelsch te laten vertalen, ■■■ haar eindelijk den besten letterkundigen vorm te geven, die tevens zijn eigen meening aan zijn gehoor vertolken zou. Het was bij dit derde en laatste deel van zijn arbeid aan de Stone-lectures, dat ik het voorrecht heb gehad met Dr. Kuyper te mogen samenwerken.

Als ik terugzie door de lange jaren en de vele veranderingen die hebben plaats gehad, dan rijst voor mijn geestesoog een wonderlijk duidelijk beeld van Dr. Kuyper zooals ik hem voor 't eerst zag.

Ik was uit Engeland naar Holland gekomen om Engelsche conversatie-lessen te geven aan Dr. Kuypers dochters, waarvan de oudste, Henriëtte, tot heden toe een mijner beste vriendinnen is gebleven.

Het was avond. Mijn vader en ik zaten in de zijkamer van het oude huis op de Prins Hendrikkade in Amsterdam.

---

¹⁾ Vertaling uit het Engelsch.

Henriëtte schonk thee . . . We praatten te zamen. Alles scheen zoo vreemd zoo ongewoon . . .

Plotseling kwam Dr. Kuyper binnen. Hij was zeer goed gekleed, in 't zwart, wat hem m.i. het beste stond. En 't was, of door het overwicht van zijn tegenwoordigheid de heele kamer veranderde. Ik kan hem nog vóór mij zien, met zijn indrukwekkende houding, zijn mooi hoofd, zijn schitterende donkere oogen, zijn vriendelijken glimlach, en dien gevoeligen, geestigen mond, dien hij had. Onmiddellijk voelde men de aantrekkingskracht, die er van hem uitging, de suggestie van het sterk-dramatische van zijn optreden. Hij sprak vloeiend Engelsch, gemakkelijk en zelfs met zekere gratie en bekoring; zijn manier van doen was zeer vriendelijk; voor het ietwat verlegen Engelsche (zeer Engelsche!) meisje was zijn manier van doen ook geruststellend en tegemoetkomend, omdat het zoo ongewoon in een vreemdeling was. Want hij was, zooals alle groote mannen, een wereldburger.

Dien avond ging hij naar den Haag, en hij bleef eenige dagen weg . . . Ik herinner mij, hoe ik mij telkens afvroeg, wanneer hij terug zou komen, hoe ik verlangde hem terug te zien . . .

En ik herinner mij een anderen avond, aan den maaltijd, toen een luik afbrak en naar beneden viel in de eetkamer, en Dr. Kuyper een trapleer liet halen, en er op stond zelf op dien ladder te klimmen en het luik zelf weer in orde te brengen. Zijn dochter Henriëtte zeide in het Engelsch¹⁾ tot hem, dat zij het in strijd met zijn waardigheid vond om van tafel op te staan en zelf dat luik te gaan repareeren. En toen keerde hij om op zijn ladder en zei: „Harry! Onthoud, dat *iedereen* een ander kan betalen, om iets te doen. Maar je staat op een veel hooger peil als je het zelf doet.” (En hij stond toen letterlijk zoo boven ons allen, bovenop die trapleer, dat zijn woorden daardoor misschien nog meer indruk maakten.) Hoe dan ook, ik heb die woorden nooit vergeten.

---

¹⁾ Dr. Kuyper liet zijn gezin destijds Engelsch aan tafel spreken.

Op nog een anderen dag was ik in zijn studeerkamer bezig met hem te werken, toen hij plotseling mijn aandacht vroeg voor een klein wit bandje stijf gebonden om zijn rechterduim¹⁾, en vroeg „Weet u, wat dat is?” Ik had mij dikwijls verwonderd, waarom hij dat bandje droeg, en zeide hem dit.

„Ik begon last van schrijfkrimp te krijgen”, vertelde hij mij toen, „en ik kon mijn duim bijna niet meer gebruiken. En ik wist geen raad, want ik vreesde, dat ik weldra in 't geheel niet meer zou kunnen schrijven, en ik begreep hoe vreeselijk dat zijn zou, toen *God mij toonde, dat ik dit doen moest.*”

De eenvoud van dit gezegde was zoo bekoorlijk. Hij zeide het als een kind, dat over zijn vader spreekt. Er was in het rechtstreeks benaderen der dingen; en ook in zijn eenvoud, toch samengaan met de wijsheid van een gezonden, ruimen geest, iets groots en sterks, dat hem een onweerstandelijke bekoring gaf. Hij was zoo groot.

Een andere herinnering is van een Zondagavond, na het eten (Dr. Kuyper sprak altijd het best en het meest tot ons op die lange Zondag-avonden), toen hij ons graphisch uitlegde het verschil tusschen een wet, die ons van buiten af opgelegd werd, en een, die van binnen uit ons groeide; en ons bewees, dat de laatste de beste was.

Andere heerlijke herinneringen heb ik aan lange avondwandelingen, als hij ons allen mede uitnam, hij en Mevrouw Kuyper vooruitlopend, en de dochters en ik achteraan komend. Hij was er altijd op gesteld, vooruit te loopen, waarschijnlijk om ons te beschermen voor mogelijke gevaarlijke ontmoetingen!

Op een dag kwam hij aan de koffietafel beneden en zag er een beetje mistroostig uit. De Engelsche vertaling van zijn eerste lezing was uit Amerika gekomen, maar voldeed hem niet. Hij moest iets geheel anders hebben, het was niet wat hij bedoelde, noch hoe hij wilde zeggen

---

¹⁾ Dat kleine witte bandje om zijn duim heeft Dr. Kuyper, als hij schreef, tot het einde van zijn leven toe gedragen.

wat hij bedoelde. Wist ik misschien iemand — een of ander aardig Engelsch jong meisje — van literaire ontwikkeling, die zou willen komen om zijn *sec retaresse* te zijn voor een maand of vier? Ik zat te denken aan mijn vriendinnen in Engeland, en peinsde, of daar misschien iemand geschikt bij zou zijn, toen Henriette plotseling zeide: „Vader, waarom neemt u niet miss Ashton zelf?” Ik mag hier misschien uitleggen, dat ik reeds gedurende twee of drie jaren voor Engelsche tijdschriften geschreven had, en mij reeds toen met allerlei letterkundigen arbeid bezig hield. Dr. Kuyper besprak het voorstel eerst half schertsend. Gedurende eenige weken had ik Engelsch met hem gelezen, en hij wist iets van mijn liefhebberijen en plannen. Maar ik kon zien, dat hij reeds er toe neigde om het voorstel met een vriendelijken glimlach van de hand te wijzen, toen het hem plotseling scheen te treffen, dat er toch wel iets in kon steken. Ik dorst nauwelijks hopen, dat hij toe zou stemmen...

„Lieve kind,” zeide hij, „denk je, dat je me zoudt kunnen helpen? Je zult die lezingen wel wat zwaar en droog vinden, denk ik. Iets, dat zoo heelemaal buiten je geestelijke wereld ligt. De wijze van uitdrukking zal je zoo vreemd zijn. Neen, neen, neen, ik denk niet dat het gaan zal. Maar weet je wat je doet, kom vanavond maar eens op mijn studeerkamer, en dan zullen we eens zien.”

Op 't gezette uur kwam ik op de studeerkamer, en van dien dag aan werkte ik met hem als zijn secretaresse, verscheidene uren achter elkaar, tot de lezingen gereed waren, om verzonden te worden. De weken, aan dien arbeid besteed, behooren tot de gelukkigste — maar ook tot de inspannendste — weken van mijn leven. Ik ben Katholiek¹⁾ door opvoeding en aanleg, en voor het Calvinisme als zoodanig gevoel ik natuurlijk niets. Maar het is altijd moeielijk de bekoring, de magische kracht van grootheid weer te geven. Eén ding kwam er maar op

---

¹⁾ De schrijfster was toen en is nog lid van de *Church of England*, de (Hervormde) Engelsche Staatskerk. Eén partij in die kerk, de z.g. *High Church* nadert zeer sterk tot het Katholicisme. Men kan in Engeland zoo ongeveer Roomsch zijn en toch lid der Protestantsche Engelsche Staatskerk.

aan. De lezingen waren zijn werk, hij wilde ze in 't Engelsch gezegd hebben zoo zuiver en zoo letterlijk als maar mogelijk was. Om dat doel te bereiken werkte ik als ik nog nooit in mijn leven voor iets of voor iemand gewerkt heb! Dr. Kuyper was zelf een ontzaglijk werker, en zijn eigen energie en geestdrift had zulk een uitwerking op mij, dat ik dikwijls alleen in mijn eigen kamer tot vier uur in den morgen proeven zat te corrigeeren ten einde den volgenden morgen om negen uur klaar te kunnen zijn. Hij was zoo bezielend, van zoo geweldige vitaliteit en hij wist altijd zoo *precies*, wat hij zeggen wilde. Tot de fijnste *nuance* van zijn bedoeling moest begrepen worden. Ik moest het eene en eenig goede woord vinden, en geen ander. Soms opperde ik wel eens tot tien of twaalf mogelijke redacties van een zin voordat ik *precies* de woorden vond, die hij noodig had. Maar als die woorden dan ook gevonden waren, hoe genoot hij er dan in! Hij leefde geheel in wat hij op dat oogenblik deed. Hij vergat iedereen en alles — tot den tijd inclus!

In dezen eindelijk met zooveel moeite gevonden laatsten vorm voldeden de lezingen hem volkomen. Dit was op zichzelf voor mij reeds de beste belooning. En toen gaf hij mij — en als zijn geschenk behoort het nog tot mijn kostbaarste bezittingen — een groot rood boek, een van de tien bijzonderlijk gebonden exemplaren van de Lezingen. En daarin had hij eigenhandig geschreven:

„To Miss Ashton, presented by the author, in thankful remembrance of her linguistic guidance”¹⁾.

Den volgenden dag vertrok hij naar Amerika — en, o, de leegte van de dagen die volgden!

Gedurende de volgende veertien jaren zag ik hem maar eens — een paar maanden later, na zijn terugkeer uit Amerika, toen hij mij vroeg, om in Londen bij hem te komen eten.

Toen kwam, helaas! de Zuid-Afrikaansche oorlog,

---

¹⁾ Aan Miss Ashton, aangeboden door den schrijver, in dankbare herinnering aan haar taalkundige leiding.

en daarna heeft Dr. Kuypers nooit Engeland meer bezocht.

Mijn ~~man~~ en ik logeerden in den Haag op Kanaalstraat 5, in den herfst van 1912, ~~en~~ toen had ik het genoeg vele dierbare herinneringen te vernieuwen, vooral de dierbaarste van alle: de herinnering van een groot ~~man~~ biddend. Zelfs terwijl ik dit schrijf, hoor ik wederom de wonderschoone intonatie van zijn stem, als hij — zooals bijna altijd — zijn gebed begon met: „Onze God”. Ik ben een Engelsche, ~~en~~ Katholiek, en ik ken bijna geen Hollandsch, maar de schoonheid en plechtigheid van Dr. Kuypers gebeden, zooals hij die kinderlijk-eenvoudig en vroom opzond, met gevouwen handen en gesloten oogen, aan het hoofdeinde van zijn eigen tafel, behooren tot de groote religieuze ervaringen van mijn leven. Hij had altijd de klare eenvoud van het genie.

*„Take him for all in all
We shall not look upon his like again”.¹⁾*

ETHEL ASHTON EDWARDS.

Het was in dezen tijd, dat Ethel Ashton het volgende vers op Dr. Kuypers maakte.

A PORTRAIT.

The Age of Greatness is not dead,
The heroes have not passed away;
I know a man, this very day,
Who, fearless, treads his even way
With dauntless step, and lifted head.

---

¹⁾ Hij was een man, ~~neem~~ woord ~~en~~ daad, ~~neem~~ alles,
Mijn oog ziet nimmer zijns gelijke weer.

(Hamlet, 1e Bedrijf, 2e tooneel; vertaling
van Dr. L. A. J. Burgerdijk).

Content to be himself alone,
He thinks the thoughts of his desire,
He speaks, and in his words a fire
Upraising, bears his listeners higher,
To some fair Kingdom of his own.

A man is here! (we need them still,
The worlds are many — men, so few!)
Large minded, generous, tender, true,
Who, rendering unto each his due,
Yet holds his own, and works his will.

You see him stand as victor now;
He wrestled once with Death, and yet
Unmoved by failure or regret,
He conquered all, for God has set
The stamp of genius on his brow.

He rules a nation with his pen;
He stirs; a people's answering thrill
Proclaims: we love a hero still,
Whose royal heart and iron will
Have crowned him King of lesser men.

He builds a future from the past,
He points us where the ages call;
He kindles greatness in the small;
So great is he, so true to all;
A hero-soul, from first to last. ¹⁾

Vertaling van het vers van Ethel Ashton:

EEN PORTRET.

De Eeuw der Grootheid is niet dood,
De helden zijn niet heengegaan,
Ik ken een man, die heden leeft,
Die, onverschrokken loopt zijn baan
Met kloeken tred en hooggeheven hoofd.

---

¹⁾ Gepubliceerd in „Wings”, 1900.

Tevreden slechts zichzelf te zijn,
Denkt hij al wat hij gaarne denkt,
En spreekt zijn mond, dan is zijn woord
Een vuurvlam, die zijn hoorder heft
Tot 't hooge rijk, dat hem behoort.

Een man is hier! (We hebben ze nog noodig.)
Vele zijn de werelden — mannen zoo weinig!
Ruim van geest en edelmoedig, teeder, waar
Die, ieder het zijne gevend,
Toch het zijne vasthoudt en zijn wil volbrengt.

Gij ziet hem nu staan als overwinnaar,
Hij heeft geworsteld met den Dood, en toch,
Onbewogen door nederlaag of spijt
Verwon hij 't ál, want God heeft
Het stempel van 't genie hem op 't voorhoofd gezet.

Hij regeert een volk met zijn pen,
Hij roept; en 't daav'rend antwoord toont
Dat nog het volk zijn held bemint,
Wiens vorst'lijk hart en sterke wil
Hem koning kronen van den mind'ren man.

Hij bouwt een toekomst uit het verleden,
Hij wijst ons waar de eeuwen roepen;
Hij wekt grootheid in den kleinen;
Zoo groot is hij, zoo trouw jegens allen,
Een heldenziel van 't begin tot 't eind.

De kunstschilder Haverman te 's Gravenhage, die Dr. Kuyper twee malen afbeeldde, eerst te Amsterdam en toen in den Haag in 1907, in opdracht van de „Vereeniging van Christelijke Onderwijzers en Onderwijzeressen in Nederland en Overzeesche Bezittingen” (welk laatste portret door mej. H. S. S. Kuyper aan de Vrije Universiteit ten geschenke is gegeven, maar thans in de Senaatszaal hangt) heeft beide malen over Dr. Kuyper en zijn gezin aanteekeningen gemaakt, die

wij hem vriendelijk verzochten ons voor deze verzameling te willen afstaan. Ziehier zijn antwoord.

„Het wekt inderdaad een groote ontstemming in me, geëerde Jonkvrouw, dat mijne naspeuringen vruchtloos blijken. Ik kan de velletjes papier niet terugvinden, waarop in beknopten vorm mijne indrukken van uw fameuzen vader stonden aangeteekend. Dat verdriet me zeer, geenszins voor mezelf, maar voor uwe onderneming — want nabespiegelingen hebben niet meer die drastische scherpte van de eerste waarneming. Nochtans ben ik vervuld van de heugenis met welk eene eerbiedige aarzeling ik zachtken de bel van de woning aan de Prins Hendrikkade te Amsterdam, reeds ruim vijf-entwintig jaar geleden, in beweging bracht en aanstonds naar boven werd geleid waar Prof. Dr. A. Kuiper's studeervertrek zich bevond. Mijn binnentreden werd met breede goedheid verwelkomd.

„Een oogenblik, waarde heer,” sprak uw vader. „Ik ben juist bezig een dagbladartikel voor mijn krant te beëindigen.” En nu en dan verscheen een jongskens om de beschreven blaadjes naar de zetterij te brengen. Ik merkte op dat zonder eenige correctie of schrapping de volzinnen op het papier vloeiden. „Voilà”, dacht ik, „le vrai style coulant”. — „Zie zoo, en nu moet ge maar zelf uw standpunt kiezen om me voor uw doel uit te beelden.” De eerste séance eindigde tegen half één, en op het punt van afscheid nemen gewerd mij de uitnodiging te blijven koffiedrinken, hetwelk ik met groot genoegen aanvaardde.

Aan welk een voorbeeldige soberheid werden de kinderen onderworpen. Mevrouw Kuiper troonde in het midden van de tafel, waardig, met haar wonderlijk-liefelijke uitdrukking, vlak tegenover het raam; Dr. Kuiper zat aan dezelfde zijde, gescheiden van haar door een knaap. Het gebed maakte een diepen indruk op me — ik — heiden, die in strikten zin bidden noch danken ooit had geleerd — ik — pantheïst in den meest onafhankelijken zin van het woord! — met welk een mooi, vol rhythme, met welk een ontroerend-diepe stem

zeide uw vader het gebed. Daarna werd binnengebracht een omvangrijke, welriekende schotel met een voortreffelijk fragment rund in het midden. Mijn verbazing was groot toen ik bemerkte dat geen ander daarvan iets werd toebedeeld. Alleen den gast, mij, werd „een bete” uit dien overvloed toegewezen. Daarna en vervolgens, verslond de gastheer op voegzame wijze den ganschen inhoud.

Eén der dochters was het treffend evenbeeld van hare moeder, in vormen, doch bovenal door de zacht-goeder-tieren uitdrukking van gelaat. In geen der overige kinderen heb ik toenmaals — herinner ik mij wel — zulk een gelijkenis kunnen opmerken.

Later, veel later, zag ik vaak Dr. Kuyper in Den Haag, als parlamentslid en Minister. Tot meer onmiddellijke toenadering bracht mij de opdracht eener afbeelding in olieverf van dezen machtigen mensch te schilderen, naar aanleiding van zijn zeventig-jarig jubileum.

Het was inderdaad een genot voor me vaak in de Kanaalstraat te mogen verschijnen, te midden van zijn geestvolle en blijde omgeving en daar de zachtzinnige, de intellectueel-beslissende en de geestig-humoristische trits jonkvrouwen, te leeren kennen.

De jongste dochter was met een wereldsche eigenschap begaafd van op treffende wijze dieren en menschen te kunnen imiteeren. En daar ik zelf niet misdeeld was — het zij zonder eenige hoovaardij gezegd — van zulk een eigenschap, stelde ik, met zekeren schroom, Dr. Kuyper schertsend voor, dat ik in het openbaar met zijne dochter wel eens op zou treden.

Ditmaal kwam Dr. Kuyper in mijn werkplaats menigmaal „poseeren.” Het was ook in dien tijd dat Dr. Kuyper propaganda maakte voor de afschaffing van den nacht-arbeid van de bakkers. Op zulk een propaganda-avond ben ik toen eens doorgedrongen zonder eenigerlei introductie, om mijn model-patiënt te kunnen bespieden en dáár ook vond ik de meest-geëigende houding voor mijne uitbeelding. Het heerschende van den Romeinschen gebieder trof mij daar meer dan overal elders...”

HAVERMAN.

Dr. Sizoo te Hilversum zond ~~ons~~ een briefkaart van Dr. Kuiper, geschreven aan mevrouw Sizoo, toen zij nog jong meisje was, als antwoord op een verzoek om eene bijdrage voor een grafsteen op het graf van Ds. van Andel te Gorinchem.

De briefkaart draagt het poststempel van 's Gravenhage 28-10-1910.

Waarde Mejuffrouw.

Uit beginsel ben ik tegen grafmonumenten. Al wat noodig is, is een grafsteen, met vermelding van naam, geboorte en sterfdag. Calvijn had zelfs dat niet. Groen van Prinsterer heeft niet meer. En zelf hoop ik, dat men mijn graf niet anders zal aanwijzen. Nu draag ik volgaarne bij voor zulk een legsteen . . .

Zoo ik maar weten mag, hoeveel gij rekt daarvoor noodig te hebben en hoeveel er voor bijeen is. Dan kan ik er mijne bijdrage naar berekenen.

Hoogachtend,

Uwe dw. dn.

KUYPER.

DE STANDAARD.

In korte trekken iets omtrent de geschiedenis van *De Standaard*, het Hoofdorgaan der Antirevolutionaire partij, mee te deelen, is een aanlokkelijk werk, want 't is een historie van strijd en zege.

Opgericht op 1 April 1872 was in die dagen *De Standaard* het eenige Antirevolutionaire dagblad van Nederland. De *Heraut*-Vereeniging richtte het blad op; de ziel van die vereeniging, de man die tot deze groote daad dreef, was Dr. Kuyper, toen predikant te Amsterdam. Niemand, ook de oprichter niet, zag op dien gedenkwaardigen dag, waarop Nederland feest vierde ter gedachtenis aan de inneming van Den Briel door de Watergeuzen, het volle gewicht, de groote beteekenis van het verschijnen van *De Standaard*.

In die dagen was de Antirevolutionaire partij niet zonder mannen, die met talent in woord en geschrift haar beginselen vertolkten, maar er was van een „partij” in de gangbare beteekenis van het woord eigenlijk geen sprake. We waren niet gewapend. Bezaten geen organisatie en geen dagblad, dat altijd door opnieuw onze beginselen bepleitte en toelichtte. Er werd dan ook niet met ons gerekend; de vertolkers onzer wenschen in en buiten de Kamer vonden geen gehoor; we werden aangezien voor een snel verdwijnende minderheid, die ternaauwernood nog hier en daar wat invloed oefende op enkele eenvoudigen in den lande.

Hier en daar gloeide wel het vuur, doch meestal onder de asch. En de jonge, krachtige man, door God bestemd om groote dingen te doen voor het Christen-volk van Nederland, had de wapens nog niet, voor zijn strijd noodig.

Dit eerste wapen werd hem geschonken op 1 April 1872 bij de uitgifte van *De Standaard*.

't Was een héél bescheiden blaadje; 't verscheen in een onaanzienlijk bureel, Nieuwendijk no. 76 te Amsterdam. 't Formaat was niet schitterend. Aan berichten van allerlei aard was 't niet bijzonder rijk. Zijn advertentiepagina zag er niet schitterend uit. Maar hoe gebrekking het ook overigens wezen mocht, het bezat een rijken inhoud in de leidende artikelen, een inhoud, die tot het hart van ons Christenvolk sprak.

Dr. Kuyper ving zijn reuzentaak met *De Standaard* aan. Het blad werd geliefd bij „onze menschen”, gevreesd bij de tegenpartij. 't Richtte zich bij voorkeur tegen de conservatief liberalen, die in deze dagen 't heft in handen hadden; beschikten over de „groote pers”; over de Universiteiten; over alle posten van invloed.

Al spoedig kwamen er echter moeilijkheden opzetten. Een partijblad als *De Standaard* vorderde veel geld en 't bleek alras, dat de *Heraut*-vereeniging de tekorten op den duur niet zou kunnen dekken.

Doch nu 't blad er was zou 't er blijven.

De energieke administrateur, de heer J. H. Kruyt, wist nieuw kapitaal te verschaffen en op hem ging dan ook de eigendom van *De Standaard* over.

Een nieuwe ramp trof reeds in de eerste jaren het jonge blad door de ernstge ziekte van den Hoofdredacteur, die voor gezondheidsredenen naar het buitenland moest. 't Scheen of alles saam moest loopen, om den groei van *De Standaard* te belemmeren. Maar toen Dr. Kuyper hersteld terugkeerde, ging hij met nieuwen moed aan 't werk, richtte het *Centraal Comité van Antirevolutionaire Kiesvereenigingen* op, en schonk daarmee aan onze partij een organisatie van de grootste beteekenis.

Het Volkspetitionnement van 1878 tegen de Schoolwet-Kappeyne leerde ons eenigszins de getalsterkte kennen van ons Antirevolutionaire leger, en gestadig aan werd gearbeid met taaie volharding om dat leger te bezielen en slagvaardig te maken.

Intusschen begon de Kerkelijke beweging van die

dagen in kracht en omvang toe te nemen; en hoewel *De Standaard* als zoodanig niet tot een *kerkelijke*, doch aan een *politieke* partij behoort, gelukte het den tegenstander maar al te wel hem met de „doleerenden” gelijk te stellen, en „doleerenden” waren nu eenmaal niet de meest begeerde Nederlanders van dien tijd.

Daaronder had *De Standaard* in 't begin wel wat te lijden: maar met onbezweken moed werd de strijd door den Hoofdredacteur voortgezet, en het blad kwam dan ook over die kwade dagen heen.

Een ander kwaad trof haar in 1887, toen de heer J. H. Kruyt, ook om gezondheidsredenen, zijn directeurschap neerlegde, en dus een man van groote verdiensten gewiel.

De heer Kruyt, die eigenaar van het blad was, droeg den eigendom over aan Dr. Kuiper, die van toen af dezen trouwen medewerker missen moest, en de uitgave opdroeg aan den heer J. A. Wormser, deelgenoot in den bekenden Christelijken boekhandelsfirma Höveker en Wormser, een man van energie en goede reputatie.

De zaak van *De Standaard* ging rustig voort, maar tot bloei kwam het blad niet. Dit had allerlei oorzaak. Het blad was als „partijblad” opgericht en werd als zoodanig beschouwd en gedreven. Winstbejag was bij den opzet vreemd en zodoende zat het lang niet ruim in zijn middelen. Met de eischen, die al meer aan een dagblad werden gesteld, kon moeilijk rekening worden gehouden; het aantal medewerkers was klein; de staf van redacteurs zeer beperkt; men moest roeien met de riemen die men had, en die riemen waren niet altijd in goede conditie. Maar wat er ook in allerlei opzicht aan *De Standaard* ontbreken mocht, zijn hoofdredacteur voerde onverzwakt den strijd voor de Antirevolutionaire beginselen. Dan als verdediger, maar meest als aanvaller trad hij op; en men kon er zeker van zijn dat er heel weinig dagen voorbij gingen, waarop in de bladen van de tegenstanders *De Standaard* niet werd genoemd.

En dat altijd-door strijd voeren had in den lande een goed aaneengesloten Antirevolutionair leger gevormd;

dat niet overtalrijk was, maar krachtig; dat in den strijd taai stand hield; na iedere nederlaag weer spoedig tot den aanval gereed was en allengs in kracht toenam. De Antirevolutionaire Kiesvereëningingen, weinig in getal, begonnen overal in 't land op te komen; de Deputatenvergaderingen groeiden uit. In 't begin bezocht door vijftig tot honderd deputaten, kwamen er weldra honderden en, aan 't eind van Dr. Kuypers leven, veel meer dan duizend bijeen, om door den geliefden leider te worden beziel'd in den strijd.

Onze Christelijke Scholen werden over heel ons land in stad en dorp opgericht; we verkregen onze eigen inrichtingen op 't gebied van 't Middelbaar en Voorbereidend Hooger Onderwijs: ja het kwam tot de oprichting van een Hoogeschool met den Bijbel, van welke ook de Hoofdredacteur van *De Standaard* de ziel en een der oprichters was.

Door de druppelsgewijze uitbreiding van het kiesrecht kwam ons Christenvolk eindelijk en ten laatste ook aan zijn politieken invloed, en toen ons leger aan de stembus zijn werk kon doen, vermeerderde het aantal onzer Kamerleden; verschenen onze mannen in de Staten-Provinciaal; werden ze gezien in de Gemeenteraden; vernam men, heel weinig nog, hier en daar van Antirevolutionaire wethouders, en ja waarlijk! kwamen er ook Antirevolutionaire burgemeesters.

Onze partij had haar mannen zitten in het Kabinet van 1888; waarvan Mr. Æ. baron Mackay als tijdelijk Voorzitter van den Ministerraad optrad; ja in 1901 beleefden we het dat er een Ministerie werd gevormd door den Hoofdredacteur van *De Standaard*, en verhuisde Dr. Kuyper uit Amsterdam naar Den Haag.

Toen dat gebeurde had *De Standaard* pas zijn zilveren feest gevierd onder enorme belangstelling uit alle deelen van het land. Op welk een werkkring, zóó rijk door God gezegend, kon toen reeds met groote dankbaarheid worden teruggezien.

En toch, altijd bleef het blad niet voldoen aan de eischen van den tijd; zelfs aan de bescheidenste niet;

want nog altijd werd het niet als een artikel van koopmanschap beschouwd. Had het Dr. Kuyper als Hoofredacteur niet bezeten en ware het niet gedragen door de trouw en de liefde van ons Christenvolk, het zou reeds lang zijn verdwenen.

Doch het verdween *niet*.

Maar wel kwamen er heel moeilijke dagen. Na het aftreden van het ministerie Kuyper in 1905, ging de Hoofredacteur zijn bekende reis om „de oude wereld-zee” maken en terwijl hij ginds rust en kracht zocht, werd zijn blad met ondergang bedreigd. De oude firma Höveker en Wormser kwam in ernstige financiële moeilijkheden, en 't waren toen de heeren J. W. Reese, administrateur, en R. C. Verweyck redacteur, die de zaak aanpakten en wien 't gelukte het blad uit de wegzinkende zaak boven water te houden en de uitgave op zich namen.

Zoo bleef alles zijn gang gaan tot het begin van 1913, toen de loondrukker, bij wien het blad gedrukt werd, faillleerde en de beide genoemde heeren genoodzaakt waren een drukkerij te koopen. Dit lukte en weer verscheen *De Standaard*. Maar nu moest hulp van buiten worden gezocht en die werd gevonden in de uitnemende diensten, die de heer W. de Vlugt, thans Burgemeester van Amsterdam, bewees. Mede door zijn bemiddeling werd een Naamlooze Vennootschap opgericht, met een klein volteekend kapitaal, die de Drukkerij als haar bezit exploiteerde.

Daarmee waren de moeilijkheden niet achter den rug, want in 1914 brak de oorlog uit en bracht voor de exploitatie van *De Standaard* zoo groote verliezen, zoodat ingrijpen noodzakelijk was. De Vennootschap, aan welke de drukkerij behoorde, werd tenslotte gereconstrueerd en nam dit blad in eigendom van Dr. Kuyper over; er kwam nieuw kapitaal in de zaak, er werd een nieuw huis aangekocht en de exploitatie werd met kracht ter hand genomen.

Dat nieuwe kapitaal kwam uitsluitend van „onze menschen”, die een som van f 600.000 bijeenbrachten en een obligatieleening van f 200.000 volteekenden.

Geen ander bewijs is noodig om te doen zien hoe diep de liefde voor *De Standaard* in het hart van ons Christenvolk leeft.

Onder hen die zich voor de zaak hebben gegeven, behoort o.m. de heer H. Colijn te worden genoemd; doch er zijn er meer, die een eervolle vermelding verdienen.

Van dezen is weggenomen door den dood de heer G. A. A. Middelberg, een van de eersten die mee de hand ter hulpe uitstaken. En ook is heengegaan de heer J. W. Reese, die wel krachtig heeft gearbeid in de jaren van druk en moeite, doch wien het niet gegeven was den bloei van het blad te beleven. Maar vergeten wordt het werk van deze mannen niet.

Toen de heer Reese overleed besloot de vergadering van aandeelhouders de dagelijksche leiding der Vennootschap te leggen in handen van den heer S. Bakker, die de rechte man op de rechte plaats blijkt te zijn. Als Directeur-redacteur van *De Standaard* arbeidt de heer R. C. Verweyck; met wien als oudste redacteur genoemd behoort te worden de heer H. L. Baarbé, den chef-buitenland; den veteraan, die mede de koude van den nacht en de hitte van den dag heeft gedragen.

Nu treedt, als Hoofdredacteur op de heer H. Colijn, de man die na het verscheiden van Dr. Kuyper, de leiding der Antirevolutionaire partij heeft aangevoerd.

Want ook Dr. Kuyper beleefde het gouden feest van het door hem gestichte blad niet.

Op 11 November 1920 is hij ontslapen en toen deze „grootmeester der Nederlandsche journalistiek“, zooals een ridderlijk tegenstander hem noemde, het hoofd ter ruste legde is er niemand geweest die kon of durfde zeggen dat deze man niet getrouw was gebleven aan het devies, bij den aanvang van zijn arbeid neergeschreven: *alleen om de glorie onzes Gods*.

Zij het den nieuwen Hoofdredacteur geschonken, aan dat devies getrouw, veel te arbeiden tot heil van Vorstenhuis en Vaderland, en blijve *De Standaard* ook in nieuwe geslachten de liefde behouden van ons Antirevolutionaire volk.

INHOUDSOPGAVE.

	Bladz.
Ter inleiding	VII—XI
Vroegste Herinneringen omstreeks 1850	1—2
Predikant te Beesd, 1863—1867	3—21
Predikant te Utrecht, 1867— 1870	22—34
Predikant te Amsterdam, 1870—1874	} 35—123
Kamerlid te 's-Gravenhage, 1874—1875	
Hoogleeraar te Amsterdam, 1879—1901	
Herinneringen van eenige gewezen theolo- gische studenten aan de Vrije Universiteit en eenige tijdgenooten	124—183
„De Standaard” (Korte schets van de ge- schiedenis)	184—189
Alphabetische lijst der inzenders van bij- dragen	191—192

ALPHABETISCHE LIJST

DER INZENDERS VAN BIJDAGEN.

	Pag.
Anema, Prof. Mr. Anne, Haarlem	171
Antonini-Kool, Mevr. A. Rotterdam.	85—86
Baarbé, H. L., Amsterdam	109
Badius, E. J., "	58
Berg, M. van den, Zevenhoven	28
Br., Mej. A. v. d., te Z.	45
Bronkhorst, T. A., de Bilt	143
Buuren, Mej. N. van, Beesd	17
„Bijltje”, Amsterdam	31
Edwards Ethel Ashton, Cambridge, (Engeland)	173
Funcke, A. B. H., Ede	100
Geesink, Prof. Dr. W., Watergraafsmeer	162
Geldof, J., Brigdamme.	1
Griffis D.D., Prof. Will, E., U. S. A.	144
Haar, M. H. ter, Amsterdam	150
Hamerling, A., Rotterdam	86
Hartog, Dr. A. H. de, Amsterdam	124
Haverman, H. J., 's Gravenhage	180
Hempenius, S., Dordrecht	100
Honig, Prof. Dr. A. G., Kampen.	125
Hovy, Mr. W. H., Loosduinen	161
Hunningher, Ds. Chr., Amsterdam	59
Jong Ezn., S. D. de, Rotterdam	87

	Pag.
K. P., 's Gravenhage	151
Keller, M. A., Apeldoorn	80
Kretter, D., Midwolda	42
Krieken, P. H. S. van, Leerdam	8
Kromsigt-Lannooij, Mevr., Amsterdam	57
Kunst, Ds. J. G., Arnhem	128
Langekamp, Wed. D. J., Utrecht	24
Lugt, Mej. A. J., Scheveningen	44
Mourik, J. G. R. van, Hantem	141
Oversteeg, J. van, Amsterdam	121
P. K., 's Gravenhage	151
Ploos v. Amstel, Ds. C. W. E., Steenwijk	129
Postmus, S., Amsterdam	81
Reinsma—Wiersma, B., Bolsward	91
Rutgers, Mr. V. H., 's Gravenhage	153
Rutgers—Hovy, Mevr. M. W., 's Gravenhage	158
Schelling, G., Gorinchem	7
Sizoo, Mevr., Hilversum	183
Streef, A., Beesd	3
Tongeren, H. van, Katwijk	27
Velden, Ds. J. D. van de, Kralingen	132
Veluwe, Bart van de	148
Verburg, C. Den Hoef	39
Verleur, A., Schoten	101
Verweyck, R. C., Amsterdam	115
Veth—Ruys, Mevr. de Wed. M.	35
Waals, Jacqueline v. d., Nijkerk	58
Westera, B., Nijverdal	24
Westerhoff, P. J., Apeldoorn	40
Wichen, J. J. van, Amsterdam	40
Wijers, Ds. D. J. B., Padalarangl.	137
W.-K., Mevr. T., Bussum	99

BX Kuyper, Henriette Sophia Suzanna, 1870-1933.
9479 Herinneringen van de oude garde, aan den persoon
K8 en den levensarbeid van Dr. A. Kuyper. Verzameld
K8 en van toelichting voorzien door H.S.S. Kuyper
en J.H. Kuyper. Amsterdam, W. ten Have, 1922.
xi, 192p. 22cm. (Standard-serie, 6)

1. Kuyper, Abraham, 1837-1920. I. Kuyper, J
H II. Title.

338579

